

Военно-исторически сборникъ

Излиза всѣки два месеца — Абонаментъ 160 лв. годишно.
Редакция и администрация — ул. „Оборище“ № 2, София.

Съдържание

Год. V., книжка 1.

1) „Къмъ Добро-поле въ 1916 г.“ — отъ *М. Андреевъ*,
полковникъ о. з.

2) „Действията на 8. Тунджанска дивизия презъ м.
октомврий 1915 г. за завладяване гр. Княжевацъ“ — отъ
Вл. Ангеловъ, полковникъ.

Voénno-istoritcheski sbornik

(Revue d'histoire militaire).

Parait tous les deux mois. L'abonnement pour l'étranger 320 levas.

Adresse: *Rédaction et Administration* — rue „Oborischte“ 2, Sofia — Bulgarie.

Sommaire

V-ème année, № 1.

1) „Vers Dobro-polje en 1916“ — par *M. Andreeff*,
Colonel de r.

2) „Les opérations de la 8-ème division bulgare
d'octobre 1915 autour la conquête de Kniajevatz“ — par *V.
Angueloff*, colonel.

Woenno-istoritscheski Sbornik

(Kriegsgeschichtliche Sammlung).

Erscheint alle zwei Monate — Abonnement für Ausland 320 Leva.

Adresse: *Redaktion und Administration* — „Oborische“
str. № 2, Sofia — Bulgarien.

Inhaltsverzeichnis

V Jargang, № 1.

1) „Nach Dobro-Pole im 1916“ — von *M. Andreew*,
Oberst a. D.

2) „Die Tätigkeit der 8. bulgarischen Division im October
1915 für die Eroberung des Knjagevatz“ — von *W. Angelow*,
Oberst.

Редакторъ: майоръ Минчевъ Ил.

М. Андреевъ

Полковникъ о. з.

Къмъ Добро-поле ВЪ 1916. Г.

(Карта 1/200,000 и две скици)

СОФИЯ

Печатница Арм. военно-издателски фондъ
1931.

У в о д ъ

Събитията около Добро-поле, които въ 1918. година турнаха край на Голѣмата война, ще бждатъ дълго време изучавани като сждбоносни не само за насъ българитѣ, но косвено и за всички народи отъ Централнитѣ сили. Все-странното имъ изучаване е необходимо, за да се разкриятъ всички близки и далечни причини, които сж влияели върху тѣхъ. Поражението при Добро-поле не е едно случайно събитие, както изглежда да е на пръвъ погледъ. Неговиятъ зародишъ се крие въ по-далечно време. То поникна върху една благоприятна почва, израстна презъ войната и се раз-рази катастрофално презъ 1918. година.

Всички събития иматъ своя произходъ, и, ако намъ често изглеждатъ случайни, то се дължи или на повърх-ностното имъ изучаване, или на ограничения човѣшки умъ, който не е въ състояние да ги обгърне въ тѣхната цѣлостъ, да ги анализира, изучи и разбере. Въ време на война само гениалнитѣ и талантиви хора могатъ да намаляватъ съ сво-ята предвидливостъ до най-малкъ процентъ случайноститѣ. Колкото последнитѣ сж по-малко, толкова успѣхътъ е по-близъкъ, по-сигуренъ. Ето защо, ние мислимъ, че ще бжде отъ голѣма полза, ако посочимъ нѣкои условия, сжществуващи още въ началото на военнитѣ действия на южния фронтъ, които оказаха влияние върху Доброполския неуспѣхъ.

Причинитѣ за погрома на Добро-поле могатъ да бж-датъ подѣлени на две категории: *психологически* и *военни*. Върху първитѣ отъ тѣхъ, които изискватъ по-специално изучаване, не ще се спираме, ще разгледаме само вторитѣ.

Военна оценка на Южния фронтъ.

Карта 1:200,000

Защитата на известна област зависи от нейното значение за войната. Следъ разгромяването на сръбската армия въ есента на 1915. година и отблъсването ѝ въ Албанските планини, за насъ доби първостепенно значение южната граница на Македония, срещу която англо-френската армия ежедневно се засилваше съ новопристигнали части, а презъ май и юний къмъ нея се присъедини и реорганизираната сръбска армия, която презъ Албания и островъ Корфу се пренесе и стовари въ Солунъ.

Както Германското, така и Съглашенското командване, даваха второстепенно военно значение на Балканския фронтъ и затова германцитъ се стремѣха постепенно да изтеглятъ ангажиранитъ въ долината на Вардара свои части, за да ги употребятъ на Западния фронтъ, а съглашенцитъ неохотно засилваха войскитъ си при Солунъ. Както германцитъ, така и англо-френцитъ, съ своето присъствие на Балканитъ преследваха по-скоро политически цели — да спечелятъ на своя страна неангажиранитъ още въ войната Гърция и Ромъния, отколкото военни — да търсятъ победата.

Понеже пробива на Добро-поле въ 1918. год. доби значение на първа решителна победа, нанесена отъ Съглашението на Централнитъ сили, заслужава да се спремъ по-подробно върху военното значение на Южния фронтъ.

Който е следилъ пресата презъ време на Голѣмата война, ще да е забележилъ, че имаше единъ стратегъ съ върно схващане за мѣстото, кждето трѣбва да се насочатъ усилията на нападащия, въ случая на Съглашението, за да се спечели по-лесно победата и се свърши Свѣтовната война. Това бѣше французкия социалистъ Херве, който на нѣколко пѣти въ в. „Виктоаръ“, разглеждайки военнитъ театри, ясно изтъкваше, че най-слабото мѣсто на Централнитъ сили сж Балканитъ, кждето Съглашението трѣбва да нанесе решителния си ударъ. По нашето мнение Херве бѣше правъ и ние го поставяме като стратегъ въ време на Голѣмата война не по-долу отъ професионалнитъ такива.

Една формулирана оценка на Южния фронтъ отъ страна на групата Макензенъ не се намира въ дѣлата на В. И. комисия, но такива има отъ командуващитъ I и II армии. *)

Щабътъ на I армия въ паметната си записка отъ 17. май 1916. год., като разглежда фронта на армията Мокра-планина — Мала Рупа за отбрана, намира, че въроятнитъ посоки за настѣпление на англо-френцитъ сж следнитъ:

1) Шосето Корча—Загоричани съ първоначални обекти: Подградецъ, Струга и Охридъ.

*) Военно исторически архивъ, дѣла XXII, 12-а (стр. 121) и дѣло XXII 26. а. (с. 158).

2) Шосето Корча — Долна и Горна-Горица (на брѣга на Прѣспанското езеро) съ обектъ Ресенъ.

3) Шосето Кастория до с. Рула и оттамъ по източния брѣгъ на Прѣспанското езеро съ обектъ сжщо Ресенъ.

4) Фронта Леринъ (Флорина) — с. Бродъ (на р. Черна) съ първоначаленъ обектъ Битоля.

5) Планинската пѣтека Чеганъ (северно отъ Островското езеро) — Метерисъ-тепеси—Скочивиръ съ първоначаленъ обектъ сжщо Битоля.

6) Планинскитъ пѣтеки съ обща директриса Воденъ — с. Пожаръ — с. Стравина — Чебреникия мостъ на р. Черна, съ цель да се обходи Битоля и да се завладѣе Прилепъ.

7) Планинскитъ пѣтеки съ обща директриса Суботско—Козякъ — Каленъ (Каляни) съ обектъ сжщо Прилепъ; и

8) Планинскитъ пѣтеки съ обща директриса Суботско — Блатецъ (на границата) — с. Рожденъ — гр. Кавадарци съ обектъ Криволакъ и Градско.

Посокитъ, указани въ пунктове 1, 2 и 3, Щабътъ на I армия счита, че биха добили по-голѣмо значение, ако къмъ съглашенцитъ се присъедини и грѣцката армия. Посокитъ къмъ Прилепъ (п. п. 6 и 7) намира опасни за I армия, за щото съ падането на Прилепъ въ неприятелски ръце ще бжде компроментирана окончателно цѣлата отбранителна система на армията по сръбско-грѣцка а граница, обаче, счита, че настѣплението на голѣми сили въ тая посока, поради пресѣчената и непроходима мѣстностъ е невъзможно. Посоката Суботско — Блатецъ — Кавадарци съ обектъ Градско, се оценява като най-опасна не само за I, но и за XI армия, разположена въ долината на Вардара, понеже съ заемаването на Градско се прекъсватъ едновременно комуникационнитъ линии и на дветъ армии. При все това, Щабътъ на I армия счита, че тая опасностъ е изключена въ голѣма степенъ, поради планинския характеръ на този участъкъ, въ който настѣпление съ голѣми сили отъ страна на противника е невъзможно. Въ всѣки случай, върху избраната на този участъкъ намира, че следва да се обърне особено внимание и освенъ мѣркитъ, които е взела I армия, наложително е да се държи и единъ резервъ отъ частитъ на XI армия въ участъка Кавадарци — Демиръ Капия (на р. Вардаръ) за евентуалното му използване въ тая посока.

Като заключение, главната посока, по която би настѣпилъ противника, Щабътъ на I армия счита фронта: Леринъ — с. Бродъ, защото поради характера на мѣстността въ този участъкъ сж възможни действия съ голѣми войскови части отъ всички родове войски и защото съ заемаването на Битоля, отстоящъ на 15 клм. отъ отбранителната линия, I армия ще бжде принудена да се оттегли 20 клм.

северно отъ Битоля на линията на височинитѣ около с. с. Ложанци, Тополчани, Шелеревци и Марулъ, съ което ще предизвика изгубването и на градоветѣ Струга, Охридъ и Ресенъ.

Въ свръзка съ отбраната на главния участъкъ св. Петка — Ортано Оба, Щабътъ на I армия поставя и посоката Чеганъ — Метерисъ-тепеси — Скочивиръ (п. 5). Ако I армия завладѣе преди съглашенцитѣ Чеганъ, ще затрудни отстъплението имъ, като направи невъзможно използването на ж. п. линия Солунъ — Леринъ. Поради това, Щабътъ на I армия счита, че щомъ дипломатическитѣ условия позволятъ, да завладѣе височинитѣ около Чаконъ и Чеганъ и изнесе отбраната на главния участъкъ (срещу Битоля) на планината Мала-рѣка. Следъ достигането на тоя успѣхъ, има се предвидъ едно енергично настѣпление съ главнитѣ сили на 8. Тунджанска дивизия наюгъ съ главенъ обектъ линията Влахоклисура — Рудникъ — Соровичево.

Въ случай на настѣпление къмъ Солунъ I армия си поставя първа линия за достигане: Воденъ — котловината на Суботско съ една силна колона за свръзка съ XI германска армия по директрисата: Блатецъ — Кожухъ — Фушани — Байрактаръ-тепе — Погледъ.

При изложенитѣ оценки и съображения цѣлиятъ фронтъ на I армия (около 140 клм. по въздушна линия) е подѣленъ на два голѣми участъци между дветѣ дивизии, влизащи въ състава ѝ.

На 8. Тунджанска дивизия (1. и 3. бригади) е даденъ участъкъ отъ билото на Баба-планина до с. Орта Оба (около 24 клм.); на 23. полкъ — отъ Мокра-планина до билото на Баба-планина (около 36 клм.); 12. полкъ, конната бригада на полковникъ Мархоловъ и 4 дружини отъ 3./3. бригада оставатъ въ разпореждането на командувачия армията.

На 3. Балканска дивизия (1. и 2. бригади и 58. полкъ) е даденъ участъка отъ Орта Оба до Мала Рупа (около 80 клм.). 1. бригада е събрана на единъ кжсъ фронтъ, за да може въ два дни да се съсрѣдоточи около Метерисъ-тепеси за едно евентуално настѣпление къмъ Чеганъ, а 2. бригада съ 58. полкъ ще отбраняватъ всички посоки на широкия фронтъ Метерисъ-тепеси — Мала Рупа.

По тоя начинъ имаме съсрѣдоточени: а) срещу главната посока за настѣпление (къмъ Битоля) две бригади съ 12. полкъ; 1 конна бригада и 4 дружини отъ 3./3. бригада въ резервъ; б) на участъка Баба-планина — Мокра-планина 1 полкъ; в) между Орта Оба и Мала Рупа 15 дружини.

Като се вземе предвидъ дължината на отбранителната линия на I армия (140 клм.) и числото на бойцитѣ (около 50,000 пушки) срѣдно се падатъ единъ боецъ на 3 метра,

когато за една упорна отбрана отъ опитъ е намѣрено, че сж необходими 3 — 5 бойци на 1 метъръ фронтъ. По тоя въпросъ ще се спремъ подробно по-нататкъ.

На тая оценка, върху общото стратегическо положение, направена отъ Щаба на I армия, началникътъ на Щаба на действащата армия съ № 3126 отъ 9. юний 1916 г.*) отговаря:

„Разсжжденията по общото стратегическо положение на I армия въ свръзка съ поставената ѝ задача и оценката на относителната важностъ на разнитѣ оперативни посоки, както и съображенията Ви за разпредѣлението на силитѣ, — сж съвършено правилни и основателни.“

По-нататкъ въ това предписание Щаба на действащата армия, като подчертава политическото значение на Битоля, препоръчва на I армия да организира една продължителна и упорита отбрана на тоя градъ, като подготви редъ позиции на Баба-планина и Селешка-планина, както и въ самото Битолско-поле. Изобщо, съ него се подчертава да се задържатъ Битоля, Ресенъ и Охридъ, а нищо не се говори за опасната посока отъ Суботско къмъ Кавадарци и Градско.

Командувачиятъ I армия отъ сведенията за противника, събрани отъ частитѣ въ периода между 17. май и 17. юний, можа да се убеди, че положението на армията му, разстегната на единъ фронтъ отъ 170 клм., не може да се счита за устойчиво и твърдо и за туй съ строго повѣрително писмо № 5254*) донася въ Щаба на армейската група Макензенъ (преписъ до Щаба на действащата армия) за това положение, като посочва и срѣдствата за подобриенето му.

Понеже това писмо е въ свръзка съ настѣплението на I армия презъ августъ 1916. год. къмъ Островското езеро, ние намираме за необходимо да цитираме нѣкои извадки отъ него:

„Армията, състояща се отъ две дивизии и имаща да отбранява единъ фронтъ отъ 170 клм. по права линия, е разположена по начинъ, че най-важната и най-достъпна частъ отъ тоя фронтъ — Пелагонийската равнина — на протяжение само 30 клм., е заета отъ една дивизия, т. е. отъ половината сили, съ които разполагамъ, а останалитѣ части отъ армията сж разпрѣснати на широки фронтове и почти обречени на изолирано действие. Така, напримѣръ, 3. Балканска дивизия съ 23 дружини и 18 батареи заема единъ

*) В. И. А. — дѣло XXII 12. а. (стр. 184).

фронтъ отъ 85 клм. по въздушна линия въ единъ крайно пресъченъ и труденъ за маневриране въ тила районъ, нѣщо, което дава около 4 клм. фронтъ на дружина и около 5 клм. фронтъ на батарея. Разбира се, че подобно разположение не може въ никой случай да се признае за устойчиво, особено като се вземе подъ внимание, че съ стопяването на снѣговетъ голѣма частъ отъ оперативнитѣ посоки, които презъ зимата се смѣтаха като недостѣпни за колко годе значителни сили, сега сж вече достѣпни.

Действително, отъ подробното разучване пѣтищата, водещи презъ повѣренія ми фронтъ, азъ се убедихъ, че посокитѣ, водещи отъ гара Вертекопъ презъ Суботско за: 1) Фушани — Дудика — Богуля — ст. Демиръ-капу. 2) Сборско — Блатецъ — магазинъ Алатини — Кавадарци; 3) Пребждище — Полище — Каленъ — Прилепъ и 4) Пожаръ — Доброполе — Градешница — Прилепъ, макаръ и да водятъ презъ една планинска верига, сж напълно достѣпни лѣтно време за пехота съ планинска артилерия.

Така сжщо посокитѣ: 5) Воденъ — Метерисъ-тепеси — Попадия Кюлбелери — Сковивиръ и 6) Корча — Ресенъ, сж напълно достѣпни.

Колкото и несгодни да сж посокитѣ № № 1 и 2, тѣ все пакъ, като водещи направо за долината на Вардаръ въ участъка Демиръ-капу — Градско, сж важни въ стратегическо отношение, защото излизатъ на съобщенията на I и XI армии. Посокитѣ № № 3 и 4 водятъ къмъ съобщенията на I армия и обхождатъ главнитѣ ѝ сили, разположени въ Пелагонийското поле; посоката № 5 води въ обходъ на лѣвия, а посоката № 6 — въ обходъ на дѣсния флангъ на главнитѣ сили на армията.

При тия условия и като имамъ предвидъ, че противникътъ, възползуванъ отъ леснитѣ и сгодни съобщения, които му дава ж. п. линия Солунъ—Воденъ—Леринъ—Корча, може винаги въ едно кжсо време да прехвърля войски къмъ коя и да е отъ тия посоки, азъ не мога да не допусна вѣроятността на едно настѣпление на противника съ по-значителни сили въ една отъ тия посоки.

Действително, отъ сведенията за противника, съ които разполагамъ, може да се заключи, че той засега се стреми да съсредоточи по-значителни сили въ Суботската и Корчанската котловини и освенъ това се поправятъ пѣтищата, водещи отъ Вертекопъ на северъ и отъ Леринъ къмъ Корча. А това дава възможностъ да се заключи, че въ едно близко бждеще настѣпле

нието на противника въ една или нѣколко отъ гореказанитѣ посоки съ по-значителни сили, не е изключено.

Както се каза по-горе, тъкмо за преграждане на тия посоки армията разполага съ твърде малко сили, разпрѣснати въ единъ труденъ за маневриране теренъ и обречени на изолирани действия. Единственитѣ подкрепления, които би могли да се изпратятъ, къмъ която и да е отъ тия посоки, това сж части отъ 8. Тунджанска дивизия — отъ Пелагонийската котловина — и то при условие, че предъ фронта на тая дивизия нѣма да има сериозенъ противникъ. Движението на тия подкрепления, особено въ източна посока, вследствие мѣжнотиитѣ на терена, ще бжде бавно и едва ли ще могатъ да пристигнатъ на време, за да дадатъ едно действително навременно засилване отбраната въ атакуваната отъ противника посока.

Всичко гореизложено говори най-убедително въ полза на едно засилване армията съ войски. Туй засилване отъ денъ на денъ, споредъ както постепенно се обрисуватъ засега намѣреніята на противника, става все повече и повече наложително и азъ бихъ билъ твърде благодаренъ, ако то се реализира.“

По-нататъкъ въ това писмо командувачиятъ I армия моли за увеличаване съпротивителната сила на армията, като при невъзможностъ да ѝ се дадатъ войски отъ другитѣ военни театри, да бжде засилена поне съ повече картечници и артилерия, предимно планинска или полска; числото на картечниците да се удвои (отъ 4 на 8 въ пехотенъ полкъ), а числото на батареитѣ да се увеличи поне съ още по 6 на дивизия.

За излизане отъ това твърде несгодно тактическо и стратегическо положение на армията, той иска да му се разреши да настѣпи съ дѣсния си флангъ до линията Загоричане—Соровичево—Жерви, което намира за удобоизпълнимо поради слабитѣ сили на противника въ района западно отъ Воденъ и удобствата на подвоза по ж. п. линия Битоля—Острово и което по-късно, когато противникътъ успѣе да съсредоточи повече сили източно отъ Воденъ, ще стане трудно изпълнимо и съпроводено съ по-голѣми жертви.

Съ това напредване командувачиятъ армията разчита да се получатъ следнитѣ предимства: ще се съкрати на половина отбранителния фронтъ на дѣсния флангъ на армията и ще се економисатъ сили за центъра и лѣвия флангъ; ще се принудятъ частитѣ на противника отъ Корчанската котловина да се оттеглятъ на югъ; противникътъ ще се лиши отъ сгоднитѣ съобщения по ж. п. линия Солунъ—Леринъ и ще се принуди да се базира на ст. Беръ (Караферия), от-

дето пжтищата, водещи на северъ, сж лоши; новото положение на дѣсния флангъ на армията ще даде едно много-сгодно изходно положение за настѣпателни действия въ посока на Солунъ и най-после, съ новото си разположение дѣсния флангъ на армията ще бжде една постоянна угроза за фланга и тила на неприятелскитѣ войски, насочени въ общата оперативна посока Вертекопъ—Суботско—долното течение на р. Черна.

Накрая командувачиятъ армията моли, ако не му се разреши да заеме съ дѣсниятъ си флангъ линията Загоричани — Соровичево—Жерви по политически причини (Гърция въ това време пазѣше неутралитетъ), то да се засили армията съ още една дивизия, а въ краенъ случай съ 10—12 картечни роти и 12—14 батареи.

Отъ писмо № 5,550 отъ 29. юний *) до групата Макензенъ—съ което командувачиятъ армията отговаря на поставенитѣ отъ групата въпроси: 1) съ какви сили може армията да разполага за едно настѣпление срещу Вардарската долина; 2) по каквъ начинъ тѣзи войски могатъ да се събератъ безъ губене на време и 3) какъ трѣбва да бждатъ поведени силитѣ на I армия срещу лѣвия флангъ на неприятелското настѣпление, — се вижда, че групата Макензенъ приема Вардарската долина като най-вѣроятна посока за настѣпление на съглашенцитѣ, кждето съсрѣдоточава всичкото свое внимание и главнитѣ си сили.

Този възгледъ се е възприелъ отъ командувачитѣ армитѣ и Щаба на действащата армия. Командувачиятъ I армия съ лично повѣрително № 5569 отъ 29. юний**) до комадира на 3. Балканска дивизия съобщава, че противникътъ съсрѣдоточава по-значителни сили въ Суботско. За избѣгване изненади той препоръчва да се взематъ съответни мѣрки, като се вземе въ съображение, че англо-френцитѣ поради недостатъчнитѣ имъ войски могатъ да предприематъ една офансива съ главнитѣ сили само въ долината на Вардаръ, срещу XI армия, а войскитѣ, които прехвърлятъ на дѣсния брѣгъ на р. Вардаръ, въ Суботско, вѣроятно ще насочатъ срещу лѣвия флангъ на I армия и дѣсния на XI армия.

Въ случай на едно такова настѣпление, командувачиятъ I армия проектира да удари лѣвия флангъ на Съглашението, като настѣпи къмъ долината на Вардара въ посокитѣ: 1) Фушани — Карасули и 2) Воденъ — Енидже Вардаръ — Солунъ, което подробно излага въ писмото си № 5,550 до групата Макензенъ и Щаба на действащата ар-

*) В. И. А. — дѣло XXII 12. а. (стр. 283).

**) В. И. А. — дѣло XXXII 26. а. (стр. 132).

мия. Командувачиятъ II армия въ рапорта си № 5796 отъ 21. май до Щаба на действащата армия *), въ който излага своитѣ съображения за начина на действията на армията му, между другото казва:

„Едно кжсо настѣпление, опрѣно до близко приготвена укрепена позиция, е допустимо, защото за него Съглашението може да назначи и числено превъзходни сили срещу 70 дружини на XI армия, — да настѣпи съ около 90—100 дружини.

„При едно подобно настѣпление на Съглашението, главно по долината на Вардаръ, срещу XI армия, най-добре би било, ако II армия настѣпи срещу дѣсното крило на Съглашението, т. е. срещу англичанитѣ съ целъ да ги разбие и излѣзе на Круша-планина.“

И така, Щаба на действащата армия, групата Макензенъ и командувачитѣ армитѣ сж вѣрвали, че, ако съглашенцитѣ предприематъ настѣпление, то ще бжде насочено главно по Вардарската долина. За германцитѣ това схващане е лесно обяснимо, като се вземе подъ внимание, че тѣ сж полски хора и за тѣхъ планинитѣ сж страшилище. И въ Сърбия презъ 1915. година тѣ настѣпваха по долината на Морава (XI армия), а III австро-германска армия насочиха презъ планинитѣ. Изобщо, може да се каже, че тѣ считаха планинитѣ като „труднопроходима преграда“

Не такива сж, обаче, планинитѣ за планинскитѣ народи: швейцарци, черногорци, сърби, българи, гърци и пр. За тѣхъ планината е нѣщо обикновено. Ето защо, намъ ни прави впечатление: какъ нашето командване е могло да се съгласи съ схващанията на германцитѣ. Трѣбва да признаемъ, че командувачиятъ I армия въ паметната си записка много правилно е оценилъ и обърналъ вниманието на Щаба на действащата армия върху важността на посокитѣ, които водятъ отъ Суботско къмъ Кавадарци и Демир-капия въ долината на Вардара, въ тила на XI армия и които той нарича „опасни“, обаче, по-сетне подъ влиянието на общата оценка, че противникътъ ще настѣпи по долината на Вардара, тая важна посока била забравена.

Да видимъ сега какъ е оцененъ планинскиятъ фронтъ между Каймакчаланъ и Кожухъ-планина, въ който стана Доброполския пробизъ, отъ по-долнитѣ началници, които имаха възможностъ по-добре, по-подробно да изучаватъ и се запознаватъ съ мѣстността.

Както се спомена и по-горе, тоя фронтъ (к. 1881—Мала Рупа) бѣше даденъ за отбрана на 3. Балканска дивизия.

*) В. И. А. — дѣло XXII 26. а. (стр. 158—1.3).

Командирът на тая дивизия съ телеграма № 6044 отъ 3 VII*) донася до командувачия армията за резултатитъ отъ изучаването на участъка си и между другото изказва мнение:

„Участъкът на 2. бригада отъ в. 1881 до в. Блатецъ включително не е по силитъ на бригадата за една успѣшна отбрана: по ширина неудобоуправляемъ; прибавено важното му значение за насъ, на мнение съмъ да усиля бригадата съ цѣлия 46. полкъ и една дружина отъ 45. полкъ, които се очакватъ да се събератъ, като ги повѣря на командира на 2. бригада и подѣля участъка на три подучастъци.“

На тая телеграма Щаба на I армия съ № 5702 отъ 6 VII. **) отговаря:

„Въ случая участъкът на 2. бригада трѣбва да се приеме като второстепенъ по своето значение, защото до когато 3. бригада задържа здраво позициитъ си, никаква опасност не може да има за 2. бригада. 24 Черноморски полкъ е поставенъ при с. Богуля, за да усили въ случай на нужда лѣвия участъкъ, къмъ който се предполага да бждатъ насочени главнитъ усилия на противника и за да може още да заеме своевременно гребена на Марианската-планина, откъдето противника, ако стане господарь на тая планина, би могълъ да се насочи въ тилъ на XI армия.“

Съ повѣрително № 6201 ***) командирът на 3. Балканска дивизия отново подчертава, че намира участъкът отъ в. 1881. до в. Блатецъ слабо заетъ, особено участъка на 32. Загорски полкъ (отъ в. Козякъ до в. Блатецъ) и моли повторно Щаба на I армия да уважи молбата му за засилване съ 46. полкъ на тая участъкъ, който намира за най-достъпенъ и най-вѣроятенъ за настѣпление на противника срещу лѣвия флангъ на 3. бригада и 5. Дунавска дивизия. Най-после да видимъ каква оценка даватъ на тая фронтъ (в. 1881—в. Блатецъ) командиритъ на бригадата и на полковетъ, които трѣбваше да го отбраняватъ. Въ случая е интересенъ рапорта на командира на 32. Загорски полкъ, № 1952 отъ 6. юлий, ****) отъ който ще цитираме нѣкои извадки, понеже засѣгатъ оценката на цѣлия юженъ фронтъ:

„Донасямъ Ви, господинъ полковникъ, че отъ изучаването участъка на полка въ свръзка съ позицията

*) В. И. А. — дѣло № XXXII 26. а. (стр. 130).

**) В. И. А. — дѣло XXXII, 26. а. (стр. 131).

***) В. И. А. — дѣло XXXII, 26 б. (стр. 184).

****) В. И. А. — дѣло XXXII, 26 б. (стр. 21).

на дивизията и изобщо на армията, дойдохъ до следното заключение:

1) При една офансива отъ страна на англо-френцитъ отъ дветъ важни посоки за настѣпление къмъ София, по долината на р. Струма и р. Вардаръ, твърде вѣроятно е, че тѣ ще избератъ посоката на Вардаръ, за да могатъ да се ползватъ отъ ж. п. линия, безъ каквато една 300 — 400 хилядна армия не може да оперира.

Ако тази посока бжде избрана, то вѣроятно е, че противникътъ за избѣгване голѣмитъ загуби въ хора и сръдства, ще предпочете да обходи силно укрепенитъ и снабдени съ модерни сръдства за отбрана позиции по дветъ страни на Вардара на линията Мала Рупа—Дойранъ.

Най-сгодната посока за такъвъ обходъ се явява зоната, която се ограничава на западъ съ хребета в. Козякъ—в. Зелка и по-нататкъ р. Черна до вливането ѝ въ Вардара и на изтокъ билото на Марианската-планина до станция Удово съ обща ось в. Блатецъ—Кавадарци.

Исходитъ на тази зона сж:

а) Тази зона съ 25—30 клм. е достатъчно широка за единъ проривъ, каквито се предприематъ въ сегашната война и не изисква голѣми сили за развитието на успѣха, понеже лѣвия ѝ флангъ е обезпеченъ на първо време отъ високия хребетъ в. Козякъ—в. Зелка, а по-сетне отъ непроходимата въ бродъ р. Черна.

б) Тя е най-достъпна, особено на фронта в. Блатецъ—в. Козякъ.

в) Съ неголѣми поправки пжтищата с. Сборско—Блатецъ—магазинъ Алатини и Сборско (или Бахово)—Пулевецъ—Рождень—маг. Алатини лесно могатъ да бждатъ поправени на коларски, а отъ последния пунктъ до Кавадарци и сега има готовъ коларски пжтъ.

г) За действие въ посока Блатецъ—Кавадарци е необходима една подвижна армия отъ 3—4 дивизии съ планинска артилерия (около 50,000 души) и товаренъ обозъ, каквато англо-френцитъ лесно могатъ да формиратъ отъ находящитъ се въ Гръцка Македония тѣхни войски.

2) При такъвъ единъ вѣроятенъ начинъ на действие отъ страна на противника, участъкътъ, даденъ за отбрана на повѣрения ми полкъ, като най-достъпенъ, презъ който водятъ пжтищата: а) Сборско—Блатецъ—Рождень; б) Сборско—Кременъ—Рождень, в) Бахово—Кременъ—Рождень и г) Бахово—Козякъ—Зелка, изисква да се заеме сравнително най-силно, а не най-

слабо, както е заето сега (4 дружини, 1 планинска и 3 полски батареи заемат единъ фронтъ отъ 15 клм. по картата, а около 25 клм. по мѣстността).

3) Въпрѣки всички направени економии въ сили — непрестѣпнитѣ и труднопроходими мѣста не се заематъ никакъ или съвсемъ слабо, — участъкътъ, остава пакъ голѣмъ и на отбранителната линия едва ще се падне единъ защитникъ на 5 метра, 1 орджие на 1 клм. и 1 картечница на 1.5 клм. фронтъ.

4) При такова насѣответствие на силитѣ къмъ участъка, самото укрепяване на позицията става много бавно и една съвременна организирана позиция можемъ да имаме само следъ 1—2 месеца работа и то при условие, че ще престанемъ вече да мѣнимъ мѣстата на частитѣ и ще разполагаме съ най-необходимитѣ инженерни сръдства“.

Командирътъ на 2./3. бригада, като представя рапорта на командира на 32. полкъ въ дивизията, донася, че е съгласенъ съ направенитѣ оценки въ рапорта и въ края на надписа си (№ 1672 отъ 15. юлий) *) изказва мнение, че този участъкъ трѣбва да се заеме и отбранява най-малко съ една пех. бригада отъ 2 полка въ съставъ 8 дружини, 7 с. планински батареи и 4 картечни роти (16—20 картечници), като се разположатъ задъ него и 2 дружини въ поддръжка.

По поводъ на рапорта на командира на 32. полкъ, командирътъ на дивизията моли Щаба на I армия да се дадатъ въ негово разпореждане дружинитѣ отъ 3./3. бригада, които ще пристигнатъ отъ Призренъ и Прищина, а участъкътъ на 32. полкъ да засили съ цѣлия 46. полкъ.

На 24. и 25. юлий сърбитѣ настѣпиха съ разузнавателни части (отдѣлни роти) къмъ височинитѣ Преслапъ, Ковилъ и Кукурузъ предъ фронта на 32. полкъ, а въ Суботско се появиха около 10 сръбски дружини съ картечници и артилерия. Това принуди командира на дивизията, на 25. юлий, отново да иска да се засили участъка на 2./3. бригада, съ 24. полкъ отъ с. Богуля, което се разреши на 25. юлий отъ Щаба на I армия. Следъ нѣколко дни 24. полкъ зае в. Преслапъ отъ 32 Загорски полкъ, съ което отчасти се засили важния участъкъ на 2./3. бригада, прикриващъ посоката отъ Суботско къмъ Кавадарци.

Отъ изложеното дотукъ става ясно, че участъкътъ, въ който се извърши Доброполския пробивъ, не бѣ вѣрно оцененъ отъ по-голѣмото началство още въ самото начало на войната. Този фронтъ се считаше планински и недостѣпенъ отъ германцитѣ, което схващане постепенно се усвои

*) В. И. А. — дѣло XXXII. 25. б. (стр. 22).

отъ Щаба на действащата армия и отъ командуващитѣ армиитѣ. Следователно, долината на Вардара остана, като единствена вѣроятна посока за настѣпление на англо-френцитѣ и тукъ се прикова вниманието на всички въ продължение на цѣлата война.

Ние, въ качеството си командиръ на 32. Загорски полкъ, подадохме горецитирания рапортъ. Нашата преценка, изложена въ него, бѣ резултатъ — заключение на изучаването на пограничната позиция на полка, когото едва що бѣхме приели и на мѣстността между Кожухъ пл. и в. 1881. Лесно може да се допусне, че ние сме направили тая оценка по егоистични съображения: да заедемъ по-малъкъ фронтъ съ полка си и да облекчимъ отбраната на дадения ни участъкъ, обаче, не само действителността потвърди, че оценката ни е била вѣрна, но и всѣки, който е билъ на участъка Доброполе—Кожухъ-планина ще да е забележилъ, какъ планината въ тоя участъкъ се понижава и презъ тоя отворъ минаватъ най-добритѣ съобщения между Мориховско и Мъгленско. Това се твърдѣше и отъ мѣстното население. Най-после близо до самото село Алчаръ се намира антимонно-оловна руда, експлоатирана до началото на войната отъ една Европейска компания, която бѣше прекарала всички свои голѣми и тежки машини отъ Сборско презъ Блатецъ въ Алчаръ. Като се вземе предвидъ, че отъ маг. Алатини до Кавадарци имаше добъръ коларски пѣтъ, оставаше само единъ малъкъ непоправенъ участъкъ между с. Мрежичко и маг. Алатини (5—6 клм.), за да се получи единъ непрекъснатъ коларски пѣтъ отъ Мориховско за Мъгленско (Кавадарци—Алчаръ—Сборско (или Бахово). При наличността на тоя характеръ на мѣстността и на посоченитѣ съобщения въ участъка Доброполе—Блатецъ, което не можеше да не бѣде известно на сърбитѣ, владѣтели на Македония отъ 1913. година, не бѣше трудно да се прецени колко бѣше важенъ тоя участъкъ отъ южния фронтъ, каква голѣма грѣшка бѣше сторена отъ наша страна, затова че не обърнахме внимание на него, не го укрепихме и не го заехме както трѣбва.

Заемане на Южния фронтъ.

Оценката на разнитѣ участъци отъ позицията на Южния фронтъ се илюстрира най-добре отъ заемането ѝ, което се вижда отъ следната таблица. *)

*) Даннитѣ сж взети отъ В. И. архивъ, дѣло XXII. 12. б. (листъ 7), дѣло XXXII. 27. а. (листове 375, 381, 386), дѣло XXXIV, 51. а. (листъ 126), дѣло XXXIII. 28. а. листове 397, 396 и 397).

Коя част заема участъкъ	Участъкът отъ позицията	Дължина въ км.	Дружини	Картечни и	Оръдия	На колко метра се пада		
						1 боецъ	1 картеч-ч. нипа	1 оръдие
23. полкъ (8. дивизия).	Мокра-пл. — Баба-пл.	45	4	4	10	11	11000	4500
8. дивизия	Баба-пл. — устието р. Сакулева въ р. Черна	33	24	36	92	130	900	360
1/3. бригада (полков. Поповъ)	Устието на р. Сакулева — к. 1881.	35	10	18	44	350	2000	800
2/3. бригада	к. 1881. — в. Блатецъ.	30	14	42	36	2	700	800
3/3. бригада	Блатецъ — Мала Рупа.	20	5	20	14	4	1000	1500
XI армия.		163	57	120	196			
5. дивизия	Мала Рупа — р. Вардаръ.	30	22	68	74	14	440	400
101. германска и 9. българска дивизии . .	Вардаръ — Дойранско езеро.	20	38	152	184	060	132	110
2. дивизия	Дойранско езеро — Висока чука (Бѣласица пл.).	15	5	20	38	3	750	400
		65	65	240	296			

По гъстотата на бойците Южниятъ фронтъ е билъ заетъ: участъка Вардаръ — Дойранското езеро (060 м. на стрелецъ) 2 пѣти по-гъсто отъ участъка южно отъ Битоля и отъ този на лѣвия брѣгъ на Вардара, а три пѣти по-гъсто отъ участъка к. 1881 — Добро-поле — Блатецъ; сѣщиятъ участъкъ е заетъ съ картечници (132 м. на 1 картечница) 7 пѣти по-гъсто отъ Битолския, 3 пѣти по-гъсто отъ лѣвия брѣгъ на Вардара и 5 пѣти — отъ Доброполския; съ артилерия — 3 пѣти по-гъсто отъ Битолския, 8 пѣти по-гъсто отъ Доброполския и 4 пѣти — отъ лѣвия Вардарски брѣгъ. Ние правимъ сравнение само между тия три участъци, понеже на тѣхъ се разиграха най-големитъ боеве презъ войната.

Очевидно е отъ горнитъ цифри, че още въ началото на войната всичкото внимание на групата Макензенъ, която командуваше войскитъ на Южния фронтъ, е било съсредоточено изключително на долината на р. Вардаръ. Несъмнено, това бѣше правилно; но то не значи още, че щомъ противникътъ иска да завладѣе долината на р. Вардаръ непременно ще трѣбва да си троши главата въ бронираната позиция между Вардара и Дойранското езеро, когато има леснина да я обходи и завладѣе съ несравнено по-малко жертви и срдства. Тая предвзета идея стана причина да не се засилва I армия при настѣплението ѝ презъ августъ къмъ Островското езеро, което се завърши поради това съ неуспѣхъ, който не остана безъ отражение и върху погрома на Добро-поле, следъ 2 години.

Изборъ, заемане и укрепяване на позициитъ.

(карта 1:200,000 и схема № 1)

Изхождайки отъ предположението, че англо-френцитъ при една офансива ще настѣпятъ по долината на Вардара срещу Дойранския фронтъ, групата Макензенъ поиска презъ май съображенията и начина на действията на командувачитъ I и II армии въ тоя случай. Последнитъ отговориха, че намиратъ за най-целесобразно да настѣпятъ срещу фланговетъ на англо-френцитъ, съ което не само ще парализиратъ тѣхната акция въ долината на Вардара, но и ще съкратятъ значително широкитъ си фронтове.

Командувачиятъ I армия предполагаше да настѣпи до Островското езеро, а тоя на II армия до долното течение на Струма и езеро Тахино. Нѣщо повече: тѣ искаха да настѣпятъ още презъ пролѣтътъ на 1916. год. безъ да чакатъ предприемането каквато и да било акция отъ англо-френцитъ, докато последнитъ бѣха още съ слаби сили и се укрепяваха около Солунъ. Това не се разреши отъ Гер-

манската главна квартира, понеже бѣше свързано съ преминаване на гръцката граница и нарушаването на гръцкия неутралитетъ, въ който германцитѣ слѣпо вѣрваха.

При това положение на очакване, за нашитѣ войски не оставаше друго решение, освенъ да пазятъ границата и се укрепятъ на нея.

Частитѣ отъ II армия (2. дивизия) още съ достигането на гръцката граница при Дойранъ, въ края на ноемврий 1915. год., избраха своитѣ позиции и започнаха укрепяването имъ. На тия позиции дойдоха по-сетне части отъ IV резервнѣ германски корпусъ и отъ 9. Плѣвенска дивизия и продължиха непрекъснато укрепяването до началото на августъ, когато англо-френцитѣ предприеха по-сериозни действия на южния фронтъ, съ целъ да ангажиратъ нашитѣ сили и облекчатъ акцията на Ромъния, която се готвѣше да влѣзе въ войната на страната на Съгласението.

По сѣщия начинъ постѣпиха и частитѣ отъ I армия въ Битолското поле. Щомъ завзеха Битоля и достигнаха гръцката граница презъ декемрий 1915. год., почнаха укрепяването на позициитѣ, избрани край самата граница.

Положението на войскитѣ, които трѣбваше да се укрепяватъ въ планинскитѣ крайгранични зони не бѣ сѣщото. Планинитѣ бѣха покрити съ снѣгъ, настѣпленieto на по-голѣми части бѣше невъзможно поради липса на пѣтища и невъзможностъ да се подвозватъ храни и бойни припаси. Такова бѣ положението на частитѣ, които трѣбваше да заематъ Мокра-планина, Баба-планина и участъка на 3. дивизия между Битолското поле и Вардарската долина.

Тукъ ще разгледаме по-подробно движението на 2. бригада отъ 3. Балканска дивизия, отъ Прилепъ къмъ гръцката граница между Мориховско и Мъгленско.

Въ началото на мартъ 3. дивизия зае участъка на 9. дивизия отъ с. Сувичъ до билото на Марианската планина (Мала Рупа). Мѣстността между линията Прилепъ — Градско и сръбско-гръцката граница, въ която трѣбваше да действува дивизията, е гола, скалиста, бедна, слабо населена, неприютна и лишена отъ пѣтища. Р. Черна я пресича отъ западъ на изтокъ и тече между високи, скалисти и непристъпни брѣгове. Ивицата отъ крайграничнитѣ планини между Черна и самата граница бѣше покрита съ девствени гори, въ които вмѣсто гласа на топора отекваше рева на диви звѣрове — вълци и мечки. Граничнитѣ върхове. Старковъ гробъ, Каймакчаланъ (2525 м.), Нидже (1881 м.), Добро-поле (1700 м.), Ветерникъ (1400 м.), Козякъ (1550 м.), Прашникъ (1375 м.), Блатецъ (1342 м.), Дудика (2180 м.), Порта (2050 м.) и Мала Рупа (1929 м.) бѣха покрити съ снѣгъ. Последнитѣ три върха образуватъ единъ общъ масивъ, отъ който се отдѣля въ североизточна посока Ма-

рианската-планина и запълня съ разклоненията си пространството между р. Черна и Вардара до Гевгели.

Предстоеше на 3. дивизия първо да завладѣе, изучи и кръстоса съ съобщения този дивъ, слабо населенъ край, и следъ това да пристѣпи къмъ организиране на отбраната на самата граница. Тая работа искаше много трудъ и време. Наистина тукъ противникъ нѣмаше, но не бѣ възможно да се водятъ каквито и да било действия, докато не се прокаратъ пѣтища и пѣтеки къмъ границата, за да може по тѣхъ да се движатъ войскитѣ и имъ се подвозва храна и бойни запаси.

При това положение, 2./3. бригада изпрати въ началото на мартъ 32. Загорски полкъ къмъ р. Черна, за да работи пѣтица: Прилепъ — Каленъ — моста на Черна (Расимъ бей) и да заеме охраната на границата въ участъка на бригадата, а 29. полкъ остана въ Прилепъ. 32. полкъ започна да укрепява позицията на бригадата отъ Р (северно отъ Грунице) до в. Зелка съ предни пунктове по гребена Гюрвъ-камень — Кучковъ-камень — в. Козякъ.

Къмъ 20. мартъ се привлече на работа и 29. полкъ, като му се даде за укрепяване западната половина отъ участъка на бригадата и охраната на граничната линия отъ Змеица до Козякъ. Укрепяването на тая позиция Р. — в. Зелка и преднитѣ пунктове Гюрвъ-камень — Кучковъ-камень — в. Козякъ) продължи до 20. априлъ. Едновременно съ укрепяването се работѣха и коларскитѣ пѣтища: 1) Прилепъ — Каленъ — Мелница — Витолище — Кучковъ-камень — Козякъ и 2) Прилепъ — Маково — Рапешъ — Градешница — Добро-поле, за да може да се изкара по тѣхъ полската артилерия и за подвозъ храна и бойни припаси.

Къмъ 20. априлъ, когато се стопиха снѣговетѣ по високитѣ върхове, позицията на бригадата се изнесе на самата гранична линия: к. 1881 — Добро-поле — Кравица — к. 1058 — Козякъ — Блатецъ. На 29. полкъ се даде участъка отъ к. 1881 до к. 1058, а на 32. полкъ — отъ к. 1058 до в. Блатецъ. Укрепяването на тая позиция продължи до края на юлий (около 3 месеца), при това половината отъ хората работѣха на позицията, а другата половина строеше пѣтища за кола и артилерия и пѣтеки за товарни животни. Участъктъ на бригадата по въздушна линия имаше дължина около 30 клм., а съ извивкитѣ, качванията и слизанията по самата позиция (по огневата линия) бѣ по-малко отъ 40 клм. На единъ бзецъ се падаше по 10 м. дължина при една линия окопи, и по 30 м. — при три линии окопи. Вънъ отъ това трѣбваше да се строятъ тра-

верси, блиндажи, скривалища, изкуствени препятствия (телени мрежи и засѣки), позиционни пѣтища, задъ вододѣла, за движение на пехота и артилерия, да се изсича гората за разчистване обстрела и др. И всичко това трѣбваше да се извършва въ една камениста почва, често пѣти въ самитѣ скали, при крайно ограничено количество на инструменти и експлозивни материали и отъ недостатъчно хранени хора, поради трудния превозъ.

На 15. юний се изкараха две батареи на Добро-поле и 1 батарея на Ветерникъ по готовия вече коларски пѣтъ Прилепъ — Рапешъ — Градешница — Добро-поле (или Ветерникъ).

На 26. юний излиза на позиция на в. Голѣмъ Козякъ. 3./16. полско артилерийско отдѣление по готовия пѣтъ Прилепъ — Каленъ — Мелница — Витолище — Кучковъ-каменъ — Козякъ.

На 22. юний грѣцкитѣ погранични постове се оттеглиха, а на 24. охранението на 32. полкъ се спусна къмъ Мъгленско и зае последнитѣ възвишения надъ котловината: в. Кукурузъ, в. Ковилъ и Преслапъ.

Следъ оттеглянето на грѣцката погранична стража, предъ нашето охранение се появиа французки конни и пеши части, които заеха близкитѣ села и почнаха изселването на жителитѣ имъ — българи къмъ вътрешността на Гърция. Въ началото на юлий селата Сборско, Струпино, Пожаръ и Тушинъ бѣха запалени и изгорени отъ французитѣ, а всичката имъ храна и добитѣкъ реквизирани. Хиляди българи отъ Мъгленско бѣгаха къмъ нашитѣ позиции и търсѣха закрила противъ цивилизованитѣ варвари. Грѣцкитѣ власти останали безучастни зрители предъ тия вандализми, споредъ думитѣ на бѣжанцитѣ.

Тѣкмо въ тоя моментъ, на 27. юний, когато се появи новия врагъ на южната ни граница, ние приехме командването на Загорския полкъ. Войниците — тракийци, бѣха здрави, пѣргави, живи, впечатлителни, готови за юнашки действия; офицеригѣ достойни водачи за хората си. Забелязваше се само известно униние: дотегнало имъ бѣ да правятъ пѣтища и копятъ позиции, на които тѣ сами виждаха, че бой не ще се води. Имаше желание веднажъ завинаги да се установи една позиция, за да не прахосватъ на халосъ силитѣ си на всѣки срещнатъ върхъ и всѣка чука.

И действително, отъ полка се искаше огромна работа: да укрепи позицията к. 1058 — Дидоникъ, дълга около 15 кил. по огнената линия, и преднитѣ пунктове Кукурузъ, Ковилъ и Преслапъ съ фронтъ не по-малко отъ 10—15 кил. Главната позиция на полка въ това време бѣше пограничната линия (к. 1058 — Дидоникъ), а височинитѣ Ку-

курузъ, Ковилъ и Преслапъ се заемаха съ наблюдателни застави.

На главната позиция отъ Голѣмъ Козякъ до Дидоникъ на по-достѣпнитѣ и по-важни участѣци бѣха построени окопи, на мѣста усѣвършенствувани съ траверси и блиндажи, телени мрежи и засѣки, но повечето бѣха още недовършени. Втора и трета линия окопи нѣмаше. Работата по укрепяването отиваше бавно, понеже около половината отъ хората строеха пѣтища, позицията бѣше много голѣма, хората изморени отъ копане, липсваха инструменти и материали. Следъ като обиколихме позицията и преднитѣ части на Преслапъ и Кукурузъ, дадохме своитѣ упѣтвания за по-нататѣшната работа по укрепяването и представихме на командира на 2./3. бригада съображенията си за отбраната на позицията. Къмъ 10. юлий бѣхме извикани въ Щаба на дивизията на в. Триборъ да довършимъ написването реляцията на дивизията за войната въ Сърбия презъ 1915. година. Тамъ останахме до 27. юлий, до почване на военнитѣ действия на фронта на 32. полкъ.

Да видимъ какво става презъ това време. Преднитѣ пунктове Кукурузъ, Ковилъ и Преслапъ бѣха вънъ отъ защитата на артилерийския огънь отъ нашата главна позиция, а се биеха отъ всички неприятелски батареи, разположени въ Мъгленско. Понеже и неприятелската пехота бѣше близо до тѣхъ, то задържането имъ съ взводоветѣ, които ги заемаха, не бѣше сигурно. Трѣбваше да се реши въпроса: дали да се държатъ тия височини при настѣпление на противника съ превъзходни сили, или да се напуснатъ, колкото и да сѣ удобни за наблюдение, щомъ не могатъ да се включатъ въ главната отбранителна система и не могатъ да се поддържатъ при нужда съ артилерийски огънь и пехота.

По тоя въпросъ нито командира на бригадата, нито командира на дивизията взеха навреме опредѣлено решение. Взводоветѣ, които ги заемаха, оставаха осамотени всрѣдъ планинската и гориста мѣстностъ, безъ свръзка съ съседитѣ, отдалечени на 5-6 кил. отъ главната позиция, близо до противника, фланговетѣ открити и, поради всичко това, изложени на опасността не само да бждатъ отблъснати, но и обградени и заловени въ пленъ. Това влияеше лошо на духа на хората въ тия застави и тѣ съ право постоянно искаха засилване и осигуряване на фланговетѣ имъ, толкова повече, че имаха възможностъ да виждатъ несравнено по-големитѣ сили на врага около себе си. Къмъ 20. юлий тия наблюдателни части се засилиха до една рота на всѣки пунктъ.

Изнасянето на охранението, на Загорския полкъ, на височинитѣ Кукурузъ—Ковилъ—Преслапъ налагаше изравняване и на съседнитѣ части: вдѣсно на 29. полкъ и влѣво

на 3./3. бригада (58. полк). Оставането на 3./3. бригада по-назад от Загорския полк по височините Кожухъ, Дудика, Порта и Мала Рупа не беше особено обезпокоително за левия фланг на полка, както онова на 29. полк, срещу когото имаше по-големи неприятелски сили и противникът беше по-активен. Наложително беше да излезе охранението на 29. полк на височините Баховски-ридъ, Петерникъ, Голашъ и Граждень (северно от Пожаръ). Обаче, командирът на бригадата, неизвестно по какви съображения, задържах 29. полк на главната позиция. За изваждане на охранението на този полк на една линия с наблюдателните застави на Загорци, командирът на бригадата беше молень, както устно, така и писмено с редъ телеграми: (№ 163 отъ 30. VI., № 177 отъ 9. VI., № 210 отъ 22. VII., № 218 отъ 21. VII., и № 302 отъ 27. VII.) отъ командира на 32. полк. За да запази десния си фланг, командирът на последния се принуди да удължи охранението на Загорци западно от Кукурузъ, като зае в. Баховски-ридъ и в. Петерникъ.

Едва когато се започнаха съблъскванията с предните неприятелски части по височините Преслапъ, Ковилъ, Кукурузъ, Баховски-ридъ и Петерникъ, за командирите на дивизията и бригадата се изпръчи разрешението на въпросите: 1) до каква степен да се простира задържането на тия отдалечени и незащитени от главната позиция предни пунктове и 2) изразняване охранението на 29. полк с онова на 32. полк.

На 24. юлий командирът на бригадата намира наложително да се владее по-дълго време Кукурузъ, а особено на Ковилъ, за да може по-дълго време да се държи противника в равнината и иска засилването на Загорския полк. Командирът на дивизията се съгласява с него, но по нѣмане на свободни части за засилване на 32. полк, заповѣда в. Кукурузъ да се заеме отъ 29. полк, а на 32. полк да се оставят върховете Ковилъ и Преслапъ; разузнавателните части на 29. полк да се изнесат напредъ за охрана и отбрана на Пожаръ, Струпино и Бахово. *) Обаче, командирът на бригадата не направи нищо по тая заповѣд. Кукурузъ остана въ участъка на 32. полк, охраната на Ямболци — на мѣстото си.

Между това, докато въпросът за предните пунктове стоеше висещъ, на 24., 25., 26. и 27. юлий, сърбитъ настѣпиха срещу в. в. Преслапъ и Ковилъ на фронта на 32. полк, но бѣха отблъснати; въ сѣщото време тѣ завладѣха височината Голашъ (с. з. отъ Струпино) и височините северно отъ Пожаръ. На 27., контъратакувани отъ Ямболци, сърбитъ

отстъпиха нѣкои отъ височините при Пожаръ, обаче задържаха в. Голашъ, на която веднага изкараха планинска артилерия и почнаха да я укрепяватъ.

Едва следъ тоя успѣхъ на сърбитъ, командирът на бригадата оцени важността на предните пунктове предъ 29. полк и съ телеграма № 83 отъ 27. юлий донася *) въ дивизията:

„За да не се даде възможност на противника да развие, въ по-широки размѣри, действията къмъ главната позиция, необходимо е да се държатъ упорито Пожарската височина и височината Петерникъ (южно отъ Ветерникъ). За тѣхното задържане наложително е засилването на Ямболци съ две планински с. с. батареи, отъ които едната гаубична и две картечни роти отъ 8 или 12 картечници. Моля въ най-скоро време да се изпрати исканото подкрепление въ артилерия и картечници. . . Намирамъ, че само съ засилването на Ямболци и исканото подкрепление ще може да се направи опитъ за завладяването на в. Голашъ, единственъ наблюдателен пунктъ за противника“.

Едновременно съ това, командирът на бригадата разпреди 29. полк да укрепи височината северно отъ Струпино, която мѣстното население нарича Петерникъ и по тоя начинъ да съедини позицията си — която се простираше вдлъжъ на 600—700 м. предъ граничната линия: Добро-поле—Кравица—Ветерникъ — съ линията на предните пунктове на Загорския полк: Баховски ридъ—Димова-поляна—Кукурузъ—Ковилъ—Преслапъ.

Командирът на дивизията на 25. юлий **) следъ настѣплението на сърбитъ къмъ Ковилъ и Преслапъ, заповѣда да се засилатъ частите, които заематъ тия височини, до една дружина на всѣки пунктъ и се поставятъ 4 планински орждия на в. Ковилъ и две планински орждия на Преслапъ. По тоя начинъ половината отъ Загорския полк се ангажирва вече на тия предни пунктове, които бѣха заети първоначално само като наблюдателни. На 27. юлий следъ завладяването на в. Голашъ отъ сърбитъ, сѣщиятъ заповѣда на командира на бригадата да се задържатъ заетите отъ Ямболци пунктове, „за да не се отрази зле, на морала на войниците, тѣхното напусчане“, а на искането на последния — да му се дадатъ подкрепления — му отговори: „Никакви подкрепления да не очаквате. Силите, съ които разполагате

*) В. И. А. — дѣло XXXII. 26. 6. листъ 299.

**) В. И. А. — дѣло XXXII. 26. 6. листове 242, 243 и 303.

*) В. И. А. — дѣло XXXII. 26. 6. (листове 244, 245, 246 и 247).

въ участъка, превъзхождатъ много тия на противника. Повържения Ви участъкъ ще пазите до последенъ войникъ“.

Отъ горнитѣ разпореждания на командиритѣ на 3. дивизия генералъ Рибаровъ и на 2./3. бригада, полковникъ Бѣшанковъ, се вижда, че тѣ преувеличиха значението на преднитѣ пунктове съ тенденция постепенно да засилватъ частитѣ, които ги заематъ. До това време се укрепяваше крайграничната позиция, а на преднитѣ пунктове наблюдателнитѣ застави бѣха приготвили срещу по-важнитѣ посоки само окопи за отдѣлни взводове и роти, а сега се заповѣдваше тия пунктове да не се напускатъ и, следователно, за продълго имъ задържане налагаше се и тѣ да се укрепятъ.

Ние заварихме следното положение на 27. юлий, когато се завърчихме въ полка си: половината хора работятъ пжтища и укрепяватъ главната позиция по границата, а другата половина отбразява преднитѣ пунктове в. в. Кукурузъ, Ковилъ и Преслапъ *) и ги укрепява. На фронта вмѣсто французи имаше сърби. Противникътъ бѣше близо, на 500—2000 м. отъ позицията на Кукурузъ—Ковилъ—Преслапъ. Въ сѣщото положение се намираха и частитѣ отъ 29. полкъ.

Да се поправа заетото вече положение, както видѣхме по-горе, бѣше забранено. Ние обиколихме Биюкъ-ташъ, Ковилъ, Кукурузъ, Димова-поляна и Баховски-ридъ и внесохме възможнитѣ поправки въ позицията, на която имаше окопи и то само на по-важнитѣ мѣста. Това положение — едновременно укрепване и на главната позиция и на преднитѣ пунктове — продължи до 9. августъ, когато по искане отъ командира на бригадата трѣбваше да дадемъ мнението си, коя да бѣде главна позиция: укрепявачата още отъ м. май ли гранична линия: к. 1053 — Козякъ—Блатецъ, или тая на преднитѣ пунктове: Кукурузъ—Ковилъ—Преслапъ, която тепърва ще трѣбва да подготвимъ.

Нашето мнение бѣ изложено въ рапорта ни отъ 9. августъ № 2800 **) въ който е казано:

„Отбраната има всѣкога за цель: като използва мѣстнитѣ условия и всичкитѣ технически сръдства, да създаде за себе си едно по-благоприятно положение, при което тя би могла съ по-малко войски не само да противостои на нападащия, да му нанася голѣми загуби (като търпи самата най-малки такива) и да го изтощи, но, ако условията позволяватъ, когато силитѣ се изравнятъ, да мине и въ настѣпление.

Сегашната наша главна позиция до известна степенъ отговаря на тия условия. Ние пущаме неприятеля

*) На 29. юлий в. Преслапъ се зае отъ 24. полкъ.

**) В. И. А. — дѣло XXXII. 27. а. (листъ 341).

да навлѣзе въ планинитѣ и се бие при условия по-тежки за него: а) нашата позиция е укрепена, снабдена съ полска, планинска и гаубична артилерия (ако ни се даде), картечници, бомбохвъргачки, минохвъргачки, и др., а неприятелътъ на първо време ще може да извади само планински орждия и планински гаубици, а полски орждия и гаубици не по-рано отъ 20-30 дни следъ завладяването преднитѣ ни позиции: Преслапъ — Ковилъ — Кукурузъ — Пожарски-ридъ. б) Нашата позиция е укрепена, а той нѣма задъ себе си въ планината никаква упорна линия, която мжно се създава поради скалистата почва, а безъ това успѣхътъ му не е гарантиранъ. в) Ние имаме едва следъ шестъ месечна работа горе-долу пжтища за подвозъ и хранене, а той ще трѣбва тепърва да ги прави, а безъ тѣхъ не може да настѣпва по-далечъ и да се храни, освенъ ако разполага съ голѣми сили и сръдства за планинска война, за да може по скоро да ни отблъсне и се спусне къмъ Кавадарци и си осигури пжтя по долината на Вардара, — работа, която не е споредъ сегашнитѣ му сили. г) При сегашнитѣ позиции (предни на линията Преслапъ — Ковилъ — Пожарски-ридъ и главна на линията: Дидоникъ — Прашникъ — Козякъ — Добро-поле) ние имаме възможностъ съ около половината отъ силитѣ си да държимъ неприятеля въ долината най-малко до началото на септемврий — настѣпването на лошото време, — а следъ туй да се оттеглимъ на главната си позиция, която неприятелътъ не може да атакува тая зима по нѣмане на сръдства, пжтища за подвозъ и суровата зима.

Ако ли пренесемъ главната отбрана на линията на преднитѣ позиции, ние ще загубимъ много отъ изброенитѣ по-горе предимства: а) ще разполагаме само съ планинска артилерия, когато неприятелътъ още отъ сега има полска, гаубична, далекобойна и планинска и постепенно като подобрява пжтищата, както прави сега (даже и нощемъ), има възможностъ да я приближи на по-действителни разстояния, отъ които ще може да бие по-ефикасно нашитѣ позиции. И сега неприятелската артилерия ежедневно обстрелва нашитѣ предни позиции и частитѣ сж принудени да вършатъ своитѣ укрепителни работи ноще, а планинската ни артилерия не може да стига неприятелската, нито е въ състояние да се бори съ нея.

Така предъ фронта на 32. полкъ има 4. неприятелски батареи, а полка има само 4 планински орждия на в. Ковилъ. б) Съ изнасянето главната отбрана на линията на преднитѣ позиции храненето и снабдяване-

то съ бойни припаси се още повече затруднява, а съ настъпване на лошото време ще стане невъзможно, когато неприятелът въ равнината въ туй отношение има всички предимства на своя страна“.

По-нататък се искаше, въ рапорта, въ случай на изнасяне главната отбрана на линията на предните позиции: засилването на полка съ пехота, артилерия и картечници за изравняване горе-долу нашите сили съ ония на противника; построяване въ най-скоро време коларски път до Кукурузъ или Баховски-ридъ за изкарване полска артилерия на новата главна позиция; направа на коларския път с. Конопиче — маг. Алатини — Алчаръ за снабдяване на полка направо от ст. Демиръ Капия; отпускане на бодлива тел, ръчни бомби, шанцовъ инструментъ, телефонни материали и др.

Същото мнение бѣ изказано и отъ дивизионния инженеръ подполковникъ Тихчевъ въ доклада му отъ 17. юлий. *)

Командирътъ на бригадата, представлявайки тоя рапортъ въ дивизията, изказва мнение, че новата главна позиция на линията Пожарски-ридъ, Петерникъ, Кукурузъ, Ковилъ, Преслапъ има следните добри страни: 1. отъ нея противникътъ може да се държи въ равнината и да се наблюдаватъ неговите движения и действия; 2) не му се дава възможностъ да използва напълно всичката си артилерия; 3) скъсяватъ се фронтоветъ на полковите участъци и се дава възможностъ да се заематъ съ по-малки части и 4) отстранява се несполучливото положение за отбраната на лѣвия гористъ участъкъ на 29. полкъ на линията на височините Кравица и Ветерникъ съ изнасянето му напредъ на позиция на Петерникъ.

По мнението на същия новата главна позиция има следните неудобства: 1) не може да се използва половината отъ полската артилерия по нѣмане пѣтица за да се изкара на позиция и 2) увеличава се разстоянието до частите и съ това се затруднява още повече подвоза на храни и бойни запаси, особено при липса на пѣтица и пѣтеки, както е сега.

Изказаното мнение въ точки 1, 2 и 3 за добрите страни на позицията на линията Пожарски-ридъ — Петерникъ — Кукурузъ — Ковилъ — Преслапъ не бѣше вѣрно: 1) отъ тия височини ние можехме добре да наблюдаваме противника, но, за да го държимъ дълго въ равнината ние бѣхме

*) В. И. А дѣло XXXII. 27. а. (л. 62).

безсилни: нѣмахме колкото него артилерия, картечници и минохвъргачки, а за бойни припаси не можеше и дума да става, защото ние ги подвозвахме много трудно съ кола и товарни животни по лошите коларски пѣтица и пѣтеки отъ Прилепъ до Алчаръ, Козякъ и Добро-поле, а оттамъ нататъкъ съ товарни животни и на рѣче до новата главна позиция, когато противникътъ предъ нашите очи ги подвозваше до самите части съ камиони. 2) Съвършено не бѣше вѣрно твърдението, че не сме му давали възможностъ да използва напълно артилерията си; преди всичко нашата артилерия бѣше несравнено по-малко, не бѣше въ състояние да се бори съ неприятелската, а на фронта на Загорския полкъ имаше само 4 планински оръдия срещу нѣколко полски, планински, гаубични и далекобойни батареи на противника. 3) Фронтътъ не само не се скъсяваше, а ставаше по-дълъгъ, понеже политъ на крайграничните планини се пресичатъ отъ редъ планински потоци, които образуватъ дълбоки долове и по тоя начинъ отбранителната линия се удължаваше. 4) Вѣрно е, че крайния лѣви флангъ на 29. полкъ се изнасяше отъ гората на голия връхъ Петерникъ, но заедно съ това поставяхме една добра, открита и ясно очертана целъ за противника.

Не допускаме командирътъ на бригадата да е билъ убеденъ въ изказаното мнение, но той го е възприелъ, може би, подъ влиянието на друго едно съображение, неизвестно за подчинените му полкови командири: тъкмо по това време се е разучвало едно настѣпление отъ I армия срещу лѣвия флангъ на англо-френците, действащи въ долината на Вардара срещу нашата XI армия при Дойранъ. И действително изнасянето на частите отъ 2./3. бригада на линията на в. в. Пожарски-ридъ — Петерникъ — Баховски-ридъ — Кукурузъ — Ковилъ — Преслапъ отговаряше на едно изходно положение за настѣпление въ Мъгленско, но не и за една упорна и продължителна отбрана. Твърде е възможно командирътъ на бригадата да е изказалъ това мнение подъ натиска на по-горе цитираната заповѣдъ отъ командира на 3. дивизия: „да не се отстъпва отъ заетите пунктове и да се бранятъ до последния войникъ.“

Войнишки позиции.

По тоя начинъ частите отъ 2./3. бригада достигнаха и заеха „войнишки позиции“. Никой нѣмаше право да мръдне отъ тяхъ крачка назадъ. Тия позиции първоначално бѣха за отдѣлни наблюдателни патрули, после станаха за взводове, следъ туй за роти и дружини и най-сетне за полкове, бригади и дивизии. Това се дължеше на гран-

доманията: „кждето стъпи български кракъ, оттамъ той не отстъпва“.

Често пжти въ печата се е гозърило за войнишки позиции, като вината за тѣхното избиране и заемане се е стоварвала винаги върху дружинни и полкови командири и повисши началници. Последнитѣ се обвиняватъ въ тоза, че не сж избирали подходящи позиции, отговарящи на тактическитѣ изисквания, защото се бояли да отидатъ въ предната линия, а сж оставяли тая важна работа да се върши отъ войницитѣ. Ние приведохме най-нагледенъ примѣръ какъ позицията на една бригада, а това бѣше върно и за много други войскови части, се изгражда въ края на краищата тамъ, дето най-напредъ сж залегнали и окопали отдѣлни патрули, застави, взводове и роти, защото българина не бива да отстъпва („по морални причини“), така заповѣдва началството. Ние приведохме рапорта, който сме подали като командиръ на полкъ следъ преглеждането на предната позиция, кжде трѣбва да бжде главната отбранителна линия. На тоя рапортъ не се обърна внимание, защото всѣко отстъпление въ нашата армия се таксуваше въ онова време за боязенъ и страхъ.

Не ще бжде безъ интересъ, ако кажемъ нѣколко думу за разяснение понятието „войнишки позиции“. Ние мислимъ, че съ този терминъ се характеризира заемането на най-простото положение — позиция, която дава възможностъ да се произвежда стрелба отъ далечно разстояние. На това понятие отговаряха позицитѣ, които се заемаха едно време при нескорострелното оржжие (пушки и топове) на преднитѣ склонове на височинитѣ, въ крайнитѣ на селата и горитѣ съ далеченъ обстрелъ и обзоръ. Това се налагаше отъ необходимостта да се държи по-дълго време настѣпващия противникъ подъ огънь, за да може да му се нанесатъ повече загуби. Въ противенъ случай, ако обстрелътъ е малкъ, настѣпващия противникъ съ 2—3 наскока, докато се дадатъ отъ бавнострелящото оржжие на отбраната 2—3 изстрела, ще дойде на позицията. Въ това време нѣмаше картечници, а и артилерията не можеше да стреля отъ закрити позиции, ето защо бѣше напълно оправдателно заемането на подобни позиции.

Обаче, още презъ Руско-Турската война, при нескорострелното оржжие (не си спомняме точно кжде бѣше случая), опитътъ подсказваше, че главната позиция на отбраната трѣбва да бжде всѣкога задъ топографическия гребенъ на височината. Това стана наложително при скорострелното оржжие и намѣри потвърждение въ Руско-Японската война. Защо стана тая промѣна въ организирането на отбраната? Кое я наложи? Ние отговаряме: скорострелното оржжие (пушки, картечници и артилерия). И действително, каква

нужда има да се излагаме; като мишени на склона на височинитѣ, кждето благодарение на скорострелността на днешното оржжие, противникътъ ще има пълна възможностъ въ нѣколко минути да разруши позицията ни съ артилерията си и да ни добие съ картечницитѣ, пушкитѣ и ножоветѣ си и особено, когато нашитѣ сили (на отбраната) сж послаби отъ ония на врага, както бива обикновено? Само невежеството и липсата на здразъ разумъ могатъ да вършатъ подобни безумия.

За голѣмо съжаление, такава бѣше въ по-голѣмата си частъ позицията на 2./3. бригада презъ 1916. год., на която бѣ произведенъ и пробива презъ 1918. год. Но тя не бѣше войнишка. Тя бѣше заета по заповѣдъ отъ по-горното началство.

И така, позицията на бригадата по граничната линия в. Соколъ—Добро-поле—к. 1058—Козякъ—Блатецъ, която бѣше избрана и много пжти преглеждана и обикаляна, както отъ командиритѣ на дивизията, бригадата и полковоетѣ, така и отъ дивизионния инженеръ, която не бѣше войнишка и която се укрепява два месеца, биде напусната, а за главна позиция се възприе оная на наблюдателнитѣ части по преднитѣ пунктове.

Позицията на бригадата, преди да започнатъ сериознитѣ действия на южния фронтъ (презъ августъ 1916. год.), се установи окончателно така: Пожарски-ридъ — Гръцки-постъ — Петерникъ — Баховски-ридъ — Кукурузъ — Ковилъ — Преслапъ.

Една върна и точна карта за тая позиция и околната мѣстностъ нѣма. Въ различнитѣ кроки и чертежи, представявани отъ разни началници въ разное време, мѣстността не е показана еднакво; особено малко внимание е обърнато на горитѣ, които покриваха голѣми пространства по самитѣ позиции и около тѣхъ.

Ние ще се помжчимъ да дадемъ една по-ясна картина за позицията, която нашитѣ войници браниха юнашки въ продължение на 2.5 години.

Пожарскиятъ-ридъ (по-сетне прекръстенъ на Екваковъ) се отдѣля отъ к. 1700 на Добро-поле и се спуща на юго-изтокъ презъ с. Пожаръ до Биджа мах. въ Мъгленската равнина, като запълва пространството между рѣкитѣ Биюк-дере и Белица (Доброполска). По гребена на ридата отъ Добро-поле къмъ с. Пожаръ се срѣщатъ нѣколко отдѣлни малки върхове — Вирътъ, Гогово-гумно, Пресѣка и Граждень, отъ които първитѣ три образуватъ една обща група, а последниятъ е широко плато, непосредствено надъ селото Д. Пожаръ. Цѣлиятъ ридъ е обрасалъ съ гора, която по гребена, кждето минава пжтеката Добро-поле — Пожаръ, е по-рѣдка и проходима. Платото Граждень е открито и

обърнато на ниви. Склоновете към рѣкитѣ Биюкъ-дере и Бѣлица (Доброполска) сѣ стрѣмни, каменисти, обраснали съ гѣста гора и труднопроходими, особено източнитѣ къмъ в. Голашъ. Позицията, която заеха Ямболци на 27. юлий, на Пожарския-ридъ, се намираше на върховете Пресѣка — Гогово-гумно на около 3 км. ю. и. отъ върха 1700, кждето се свѣршваше и гората. Сѣрбитѣ се намираха на укрепена позиция на линията: Г. Пожаръ — в. Гражденъ, на разстояние около 500—600 м. отъ нашата позиция.

Следъ падането на Каймакчаланъ и к. 1831, позицията Гогово-гумно — Пресѣка почна да се бие съ фланговъ и тилнен артилерийски огнь отъ в. Голашъ и к. 1881 и удържането ѝ стана невъзможно. На 6. октомврий сѣрбитѣ атакуваха тая позиция и я завладѣха. 46. полкъ, който я бранеше въ тоя день, разбитъ и деморализиранъ, бѣше принуденъ да се оттегли къмъ Добро-поле. По този начинъ позицията на Пожарския-ридъ се отдрѣпна на Симеоновия наблюдателенъ пунктъ.

Отъ Симеоновия наблюдателенъ пунктъ позицията отиваше презъ Доброполската рѣка къмъ Продановата височина и в. Петерникъ на 100—1500 м. по-долу отъ вододѣла Добро-поле — Гръцки-постъ — Проданова височина докато излѣзе на голия ридъ Петерникъ.

Между Доброполската (Бѣлица) и Струпинската рѣки позицията прѣсича Струпинския ридъ, на който се намира важната въ тактическо отношение в. Голашъ.

Струпинскиятъ-ридъ почва източно отъ Добро-поле отъ в. Шейновецъ, минава презъ Гръцкия-постъ, междиниятъ Гръцки-постъ, в. Голашъ, с. Струпино и се свѣршва въ жгѣла между рѣкитѣ Струпинска и Бѣлица (Доброполска) срещу с. Пребждаще. Отъ в. Шейновецъ той се понижава и презъ една седловина образува височината Гръцки постъ, после продължава да се спуща и образува височината Междинни гръцки-постъ, по-нататѣкъ отново се понижава и презъ една низка и тѣсна седловина, прилична на дълъгъ мостъ, наново се издига и образува обширната височина Голашъ. Цѣлиятъ ридъ е покритъ съ гѣста букова гора съ изключение на една тѣсна ивица по гребеча, по която минава птеката, водеща отъ Струпино до междиния Гръцки-постъ, кждето се раздвоява и води една за Добро-поле и друга за Кравица.

Склоновете на в. Голашъ къмъ Струпинската и Доброполската рѣки сѣ стрѣмни, труднопроходими и покрити съ гора. Само на билото на височината и на западния и склонъ има една ивица около 600 м. гола и открита. Голашъ се забива като клинъ между Пожарския и Петернинския ридове, и отъ него презъ Гръцкия-постъ води най-жсия и добъръ подстъпъ (гѣста гора) къмъ Шейновецъ,

кждето минава единствения пѣть въ тила на Доброполската позиция по билото на Нидже-планина (Добро-поле—Кравица—Козякъ). Поради голѣмото му тактическо значение за отбраната на позицията на 2./3. бригада, неговото владение бѣше наложително следъ слизането на Ямболци по Пожарския ридъ къмъ Пресѣка — Гогово-гумно и заемането на в. Петерникъ.

Отъ Гръцкия-постъ позицията отива въ източна посока презъ гората и излиза на открития ридъ Петерникъ.

Доловете на Доброполската и Струпинската рѣки, стрѣмни, скалисти и мѣчнопроходими, бѣха обраснали съ гора. Тѣ не позволяваха странични движения и загуй не само действията по ридовете Пожарски, Струпински и Петернински бѣха осждени да бждатъ изолирани, но и поддържането на свръзката между тѣхъ много трудно.

Участѣкътъ отъ Доброполската рѣка до Петерникъ бѣше въ гѣста труднопроходима гора, нищо не се виждаше по-далечъ отъ разчистения обстрелъ, но и врагътъ не можеше да наблюдава. 29. полкъ, който избра, зае и укрепи тоя участѣкъ, го считаше много изгоденъ: скритъ въ гората и за туй мѣчно обстрелванъ отъ противника; близо до коларския пѣть отъ Козякъ за Кравица и Добро-поле, по който снабдяването на полка ставаше удобно и лесно; противникътъ до боевете презъ втората половина на августъ бѣше далечъ и полкътъ подъ закрилата на охранението извършваше спокойно укрепяването на позицията си.

Обаче, тоя участѣкъ имаше голѣми тактически недостатѣци:

а) 29. полкъ пропусна да заеме навреме в. Голашъ, макаръ и за това да бѣ моленъ много пѣти, устно и писмено, командира на бригадата отъ командира на Загорския полкъ, който още въ началото на юлий се спусна и овладѣ върховете Кукурузъ, Ковилъ и Преслагъ и дѣсниа му флангъ откъмъ Петерникъ и Голашъ остана откритъ.

Едва въ края на юлий командирътъ на бригадата заповѣда да се завладѣятъ отъ Ямболския полкъ Пожарския ридъ и в. Голашъ. Обаче, бѣше късно: Голашъ бѣ заетъ и укрепенъ отъ сѣрбитѣ, на него имаше вече поставена и артилерия. На 26. и 27. юлий Ямболци атакуваха Голашъ, но бѣха отблъснати; на 17. вгустъ, по заповѣдь отъ командира на 3. дивизия, втори пѣть го атакуваха, но дадоха голѣми жертви и се принудиха да отстъпятъ на главната позиция южно отъ Гръцкия-постъ; най-после, на 23. августъ пакъ по заповѣдь отъ дивизията настѣпиха, за да го завладѣятъ, но едва доближиха на 400—500 м. отъ него, залегнаха въ гората, стояха тамъ до вечерята и по заповѣдь отъ командира на бригадата безъ да дадатъ 1 раненъ отстъпи-

ха въ тъмнината на главната позиция. По тоя начинъ се подби и настъпателния духъ на полка.

В. Голашъ остана като Трънъ въ позицията на бригадата съ сѣдбоносно значение за нейната отбрана. Отъ него се биеха съ фланговъ и тиленъ артилерийски огънь участъцитъ отъ позицията Добро-поле — Соколъ и Петерникъ — Баховски-ридъ; той представляше добъръ наблюдателенъ пунктъ за противника и най-късъ и удобенъ подстъпъ къмъ Шейновецъ (тила на Доброполската позиция). По него настѣпи на 15. септемврий 17. колониална французка дивизия и безъ особени затруднения завладѣ в. Шейновецъ, прекъсна пътя Добро-поле — Козякъ и облекчи завладяването на Добро-поле отъ 122. французка дивизия.

Всичко това стана, защото се пожертвуваха бойнитѣ искания за удобствата въ храненето и укрепяването на позицията. Ние не бихме имали смѣлостъ да говоримъ за тая фатална грѣшка, ако въ качеството си командиръ на 32. полкъ не бѣхме молили, както се спомена по-горе, устно и писмено командира на 2./3. бригада да заповѣда на съседния 29 полкъ да изкара охранението си напредъ и когато това не се направи, не бѣхме подали на 2. августъ рапортъ*) до командира на бригадата, за да го принудимъ да погледне по-сериозно на въпроса.

Въ тоя рапортъ между другото е казано:

„Макаръ, че границата между 32. и 29. полкове да бѣше пжтеката Бахово — Кукурузъ, полкътъ бѣ принуденъ да се простре на 3—4 клм. западно отъ тая пжтека предъ фронта на Ямболци, за да пази незаето мѣсто, въ което противникътъ се опита на 2—3 пжти да се вмѣкне. Освенъ това, охранението на Ямболци (постовѣтъ) стоятъ по-назадъ отъ главнитѣ караули на 32. полкъ. Всичко това става причина да нѣмаме едно стабилно охранение. За това донесохъ нѣколко пжти, но положението остава сѣщото.“

б) Позицията на Ямболския полкъ въ участъка Гръцки постъ — Проданова-височина стоеше по-назадъ относно тая на Загорския (Петерникъ — Кукурузъ — Ковилъ) и следъ съединението на двѣтъ позиции по Петернишкия-ридъ се получи силно издадения жгълъ при Петерникъ.

в) Пакъ по сѣщата причина се получи и издадения жгълъ на позицията на Пожарския-ридъ и

г) Сѣщиятъ участъкъ образуваше силно вдадената джга къмъ в. Кравица, откъдето минаваше единствения коларски пжтъ отъ Добро-поле къмъ Козякъ и по тоя начинъ

*) В. И. А. — дѣло XLV. а. листъ 90.

той се явяваше най-удобенъ (закритъ) и най-късъ за противника за пресичане пжтя на отстъплението на защитницитѣ на Добро-поле.

Участъкътъ: Петерникъ — Баховски-ридъ — Димова-поляна вървѣше по склоноветѣ на редъ малки скалисти височини съ откритъ тилъ и незначителенъ обстрелъ. Позицията на сърбитѣ стоеше по-низко, но за туй мѣстността задъ нея бѣ закрита (покрита съ гора), което даваше възможность отбраната ѝ да се организира въ дълбочина.

Отъ Димова-поляна до в. Ковилъ позицията минаваше презъ непроходима гора, като пресичаше обривиститѣ долове на Кара-дере, дѣсния ѝ протокъ и лежащия между двѣтъ рѣки езику, който се спуска отъ в. Кукурузъ къмъ Бахово. По гребена на тоя ридъ минаваше пжтеката Бахово — Кукурузъ и се намираха нѣколко открити поляни за обстрелването на които бѣха построени на 2—3 мѣста окопи, и поставени картечници и гранатохвъргачки. Условиата за борбата въ тоя участъкъ бѣха еднакви и за двѣтъ страни.

На Ковилъ позицията минаваше по склоноветѣ на нѣколко отдѣлни височини, но предъ крайнината на гора и близо до вододѣла, поради което отбраната можеше да се води въ дълбочина, а при силния артилерийски огънь защитницитѣ на позицията имаха възможность да се скриватъ въ гората и задъ вододѣла, което на първо време, до построяването на заслони, бѣше неизбежно.

В. Биюкъ-ташъ бѣше голѣмъ издаденъ камѣкъ на позицията, който даваше възможность да се фланкира сръбската позиция, но поради невъзможностьта да се укрепи (необходимо бѣ циментъ и желѣзо, а такива тукъ не се отпущаха), следъ като се дадохъ на него много жертви, бѣше напуснатъ и остана незаетъ между двѣтъ страни.

Позицията отъ Биюкъ-ташъ до р. Порой бѣше въ непроходима гора безъ особено значение, освенъ като подстъпъ за скрито движение по долината на р. Порой.

До падането на Каймакчаланъ и к. 1881 презъ октомврий, на участъка в. Соколъ — Добро-поле (к. 1700) бѣха построени тукъ-тамъ само окопи, на него се гледаше като на второстепененъ и се охраняваше само съ нѣколко постове, заради това ние ще го разгледаме по-сетне, когато поради отстъплението на I армия задъ р. Черна, позицията на армията западно отъ Добро-поле трѣбваше да се огъне на задъ и тоя участъкъ доби важно значение.

Очертаната дотукъ позиция къмъ 17. августъ — денятъ на започване офанзивата на I армия къмъ Островското езеро, — се заемаше така: участъкътъ отъ к. 1700 на Добро-поле до в. Петерникъ включително (около 8 клм.) отъ 29. полкъ съ 1 картечна рота, 1 германско картечно отдѣление,

4./16. полско артилерийско отделение (3 батареи) и $\frac{1}{2}$ батарея отъ 5./3. планинска батарея, всичко 4 дружини, 12 картечници и 14 оръдия; участъкътъ отъ в. Петерникъ до р. Порой (около 8 клм.) отъ 32. полкъ съ 2 картечни роти, 1 германско картечно отделение, 9./16. полска батарея и 2./3. и 5./3. планински батареи (5 оръдия) всичко отъ 4 дружини, 18 картечници и 9 оръдия.

Гъстотата на заемането бѣше: въ 29. полкъ: 1 боецъ на 2 м., 1 картечница на 700 м. и 1 оръдие на 600 м.; въ 32. полкъ 1 боецъ на 2 м., една картечница на 450 м. и 1 оръдие на 900 м.

32. полкъ бѣше безъ артилерия, понеже 3./16 артилерийско отделение, което се даваше на полка, по нѣмане на пътъ да излѣзе на позицията Кукурузъ—Ковилъ, остана на в. Козякъ, а оттамъ по-късно, следъ като се придаде къмъ 24. полкъ, зае позиция на в. Преслапъ. Една батарея отъ това отделение (9./16.) по искането на командира на 32. полкъ, разглобена, се пренесе отъ в. Кравица на Баховски-ридъ отъ 5. и 8. роти, дето се сглоби къмъ 17. августъ на избраната позиция. Снарядитъ на батареята се пренесоха отъ сжититъ роти на рѣце.

Понеже едва на 7. августъ съ телеграма № 7253 отъ дивизията, се съобщи, че решителния бой въ случай на настѣпление на противника ще се даде на позицията Пожарски-ридъ — Междиния гръцки-постъ — Петерникъ—Ковилъ—Прѣслапъ, *) то за укрепяването на тая позиция като главна оставаха до 17. августъ само 10 дни. Отъ тоя день (7. августъ) работата на крайграничната позиция се изостави, привлѣкоха се възможно повече части за работа на новата позиция, обаче, до 17. августъ едва можаха да се направятъ на по-важнитъ и достѣпни участъци окопи, тукъ-тамъ телени мрежи, траверси, блиндажи и ходове за съобщения, а само 3-4 заслони противъ артилерийски огънь. Бетонни постройки по позицията нѣмаше.

Укрепяването на позициитъ ставаше по издаденото отъ Щаба на действащата армия „Рѣководство за изграждане на позиция за упорна отбрана,“ дадено въ полковетъ на бригадата много късно, едва на 31. октомврий 1916. год., **) когато това рѣководство е било изпратено до армията още на 10. май. До получаването на това рѣководство укрепяването ставаше по указанията, дадени отъ Щаба на I армия презъ мартъ въ „Опити и поуки отъ войната, относително организирането на полскитъ позиции“.

Освенъ това, съ предписание № 3019 отъ 25. май отъ Щаба на действащата армия ***) се обръщаше внима-

*) В. И. А. — Дѣло XXXII 27. а. (листъ 217).

**) В. И. А. — Дѣло XXXVIII. 38. б. (л. 140).

***) В. И. А. — Дѣло XXXII. 25. б. (л. 139).

нието на всички началници върху барабанный огънь, съ който си служатъ противницитъ на западния фронтъ и който огънь войскитъ не можали да издържатъ, ако не сж си приготвили скривалища, които да противостоятъ на правъ ударъ отъ 15 см. гаубиченъ снарядъ. Съ него се заповѣдваше да се направятъ непременно такива скривалища, както за пехотата, така и за артилерията (за прислугата и наблюдателитъ), понеже вѣроятността да си служатъ англо-френцитъ съ барабаненъ огънь за разрушаване окопитъ и изкуственитъ препятствия, не е изключена. Съ сжщото се препорѣчваше, въ време на барабанный огънь, нашитъ батареи да не влизатъ въ състезание съ ония на противника, понеже не разполагаме съ голѣмо количество бойни припаси, а да стрелятъ главно по неприятелскитъ открити атакуващи войски. За голѣмо съжаление това предписание не е отишло по-далечъ отъ Щаба на дивизията.

Лесно е да си представимъ каква голѣма трѣбва да е била разликата по укрепяването между Доброполската позиция и позициитъ въ долината на Вардаръ (01. германска дивизия и 2./2. бригада) и въ Битолското поле (8. дивизия), кждето отъ декемврий 1915. год. до августъ 1916. год. частитъ работѣха надъ укрепяването на една и сжща позиция, несмущавани отъ противника като имаха единъ боецъ на $\frac{1}{2}$ линейенъ метъръ и въ изобилие всички инструменти и материали, необходими за създаване една модерно укрепена позиция.

За Дойранската позиция, която непрекъснато се е укрепявала отъ декемврий 1915. год. до августъ 1916. год. ето какво пише Н. Недевъ въ книгата си „Дойранска а епопея“ 1915.—1918. год. (стр. стр. 31 и 32) за фортификационното състояние на позицията:

„1) Главна позиция. Отъ в. Караконджо до езерото е дълга 6 клм., раздѣлена на 2 участъка.

Дѣсенъ — отъ Караконджо, включително, до Царевецъ изключително, дългъ 3 клм. Състои се отъ една линия окопи съ дълбочина, достигаща нѣкъде до 1'50 — 2 метра и достатъчно скривалища.

Лѣвъ — отъ Царевецъ включително до езерото — 3 клм., укрепенъ сжщо въ една линия съ аналогична дълбочина.

Навсѣкжде по позицията имаше достатъчно скривалища, доста добре построени. Телената мрежа се състоеше отъ единъ редъ, широкъ до 5 крачки. Само на нѣкои по-важни пунктове, които се обстрелваха добре отъ неприятелската артилерия, имаше изплетена два реда телена мрежа.

2) Предна позиция. Предната Дойранска позиция бѣше отдалечена отъ главната позиция 3-4 клм., а бѣше дълга 3 клм. Укрепена бѣше въ една линия окопи, дълбоки отъ 1'20—1'50 м. Само на в. Князь Борисъ имаше две слаби скрити помѣщения за по единъ взводъ. Предъ позицията имаше единъ редъ телена мрежа широка 4-5 метра. Обстрелътъ достига отъ 50-100 крачки. Особено слабъ е предъ в. „Князь Борисъ“.

Заклучението на автора за фортификационното състояние на позицията—която е била работена 7 месеца отъ 2./2. бригада, после отъ 103. германска дивизия, отъ 2./9. бригада и, отъ 24. юлий нататъкъ, пакъ отъ 2./2. бригада, за която щедро сж се отпускали всички материали и инструменти, подвозвани съ желѣзницата до самата позиция и, най-после, на която германцитѣ приложиха всичкото си изкуство по укрепяването, придобито отъ опита на западния фронтъ, — е следното:

„Отъ горното кратко описание на фортификационното състояние на позицията се вижда, че тя не бѣше още готова за една сериозна упорита отбрана. Особено слаба и неготова бѣше предната Дойранска позиция, а заставитѣ бѣха съвършено слабо укрепени“.

За да имаме горе-долу представа какво се е вършило въ 3. дивизия и по-конкретно на фронта на 2./3. бригада, привеждаме следнитѣ данни за извършената работа, само за единъ отъ полковетѣ — 32. полкъ, *) отъ 15. мартъ до 20. юний 1916. год. (за 3 месеца), за което време има сведения.

изработено: { коларски пѣтища около 80 километра;
пѣтеки за коне около 33 километра;
окопи, дълбочина 1—1'20 м. около 23,000 метра.

Окопи сж работени отъ 15. мартъ до 20. априлъ на позицията в. Зелка—Мелница—R, а отъ 20. априлъ до 20. юний—на позицията покрай самата сръбско-грѣцка граница. Работено е срѣдно отъ 2400 души дневно съ 1000 инструменти (кирки, лопати и брадви). За извършената работа отъ 20. юний до 7. августъ сведения нѣма.

Всички тия окопи се напуснаха на 7. августъ и частитѣ минаха на позицията — Пожарски-ридъ—Петерникъ—Кукурузъ—Ковилъ—опредѣлена за главна.

За състоянието на тази позиция командирътъ на 1./32. дружина донася на 9. августъ:

*) В. И. А.—Дѣло XLV. 4. б. (приложения № № 4., 5., 5-а, б., 10 а, 10 б.)

„Участъкътъ не е укрепенъ за упорна отбрана. Има започната една линия окопи, но недовършени и неусъвършенствувани. Изкуствени препятствия нѣма. При това положение, понеже всички роти сж въ предна линия и, понеже денемъ не може да се работи, а нощемъ трѣбва да се бди и охранява, повече не може да се направи, и работата по укрепяването много бавно върви, и може да бждемъ заварени неготови въ това отношение.“

Въ това време сѣрбитѣ бѣха заели всички склонове на Баховския-ридъ, Кукурузъ и Ковилъ и ежедневно обстрелваха съ артилерията си (полска и планинска) позицитѣ на тоя полкъ. Командирътъ на полка, сждейки по приготвеността на сѣрбитѣ въ Мъгленско, взема следнитѣ мѣрки за най-бързо укрепяване на позицията, за да не бждатъ заварени частитѣ неготови: привлѣче цѣлиятъ полкъ за работа на позицията; разпреди бодливата телъ да се вземе отъ граничната позиция и се постави веднага на новата; да се завършатъ и усъвършенствуватъ окопитѣ, направятъ скривалища, ходове, да се поставятъ бойнитѣ щитове за наблюдателитѣ; раздадоха се бомби (по 125 на дружина); докараха се около 1000 сандѣци патрони до самата позиция и др. *)

Но . . . бѣше късно. На 17. августъ, когато се започнаха сериознитѣ боеве, защитницитѣ на позицията на бригадата се озоваха въ едно извънредно тежко положение: тѣ нѣмаха даже една непрекъснатата линия окопи въ цѣлъ рѣстъ. Всѣки може да си представи при колко по-тежки условия сж водени боеветѣ, презъ августъ, тукъ, въ сравнение съ ония при Дойранъ, кждето въпрѣки 7 месечната работа, бетониранитѣ скривалища, усъвършенствуванитѣ окопи и теленитѣ мрежи, авторътъ на „Дойранската епопея“ счита, че позицията не е готова за упорна отбрана, а натискътъ на противника върху 2./3. бригада не бѣше по-слабъ отъ оня срещу 2./2. бригада, което ще видимъ по-долу.

И така, благодарение на обстоятелството, че въ Щаба на 3. Балканска дивизия отъ 15. мартъ до 7. августъ не се установи една опредѣлена позиция, на която да се съсрѣдоточатъ всичкитѣ работни сили и срѣдства, частитѣ отъ дивизията на 17.августъ се озоваха безъ завършени позиции, безъ пѣтища, безъ достатъчно срѣдства (артилерия и бойни запаси) за борба, и при едно нередовно хранение,

*) В. И. А.—Дѣло XLV. 4. а. (л. 94—98).

срещу единъ противникъ добре снабденъ и храненъ, съ добри пѣтища въ тѣла за подвозъ на бойни запаси и храна.

Бойоветъ презъ августъ на 2./3. бригада.

Възприетата отъ групата Макензенъ идея, че англо-френцитъ при една офансива ще настѣпятъ по долината на Вардара, легна въ основата на всички наши действия презъ Голѣмата война на южния фронтъ. Основавайки се на нея, групата не само гледаше да засили отбраната въ долината на Вардара, но и да държи колкото се може повече войски на тоя участъкъ. Така 9. дивизия бѣше изтеглена отъ Мориховско и съсредоточена презъ априлъ задъ XI армия въ района Смоквица — Мировче — Удово — Мравинци, а на мѣстото ѝ, въ Мориховско, отиде, сравнително най-много пострадалата въ войната съ Сърбия презъ 1915. год., 3. Балканска дивизия. Тая смѣна се отрази неблагоприятно, както на бойната готовност на I армия, така и върху подготовката на отбраната, понеже 9. дивизия отъ началото на войната бѣше въ състава на армията и добре позната на командувачия армията, отъ една страна, а отъ друга, бѣше се уредила въ домакинско отношение, изучила позициитъ си, — работа, за която новодошлата 3. дивизия трѣбваше да губи време, поради което и закѣснѣ съ извършването на фортификационнитъ работи въ своя участъкъ. *)

Отъ друга страна, групата Макензенъ, като използва благоприятния предлогъ — противникътъ ще настѣпи по Вардара — за да притегля тукъ повече български войски, започна да оттегля германскитъ части и да ги праща по другитъ фронтове, кждето имаше нужда. Така се оттеглиха Алпийския корпусъ и 4. резервенъ корпусъ, отъ който остана на Вардара само 101. дивизия къмъ началото на м. августъ.

Видѣхме по-рано, че въ случай на настѣпление на англо-френцитъ по Вардара, командувачитъ I и II български армии изказаха мнение за настѣпление срещу фланговетъ на армията на генералъ Сарай: I армия къмъ Чеганъ и пл. Мала-рѣка, а II армия къмъ долното течение на Струма до езерото Тахино, съ което не само ще заплашатъ фланговетъ и тѣла на противника, но едновременно съ това и ще скъсатъ широкитъ фронтове, които заемаха армиитъ имъ. Обаче, тѣ искаха това настѣпление да стане веднага (въ началото на юний) преди англо-френцитъ да се засилятъ и се укрепятъ.

Групата Макензенъ вѣрваше въ грѣцкия неутралитетъ и не искаше да се нарушава.

*) В. И. А.—Дѣло XXII. 12 а. (л. 335).

което наложи бездействие на нашитъ армии на грѣцката граница. Отъ друга страна, интереситъ на нашата велика съюзница наложиха да се ангажиратъ колкото се може повече сили на Съглашението въ Македония и, то, само отъ българската армия. Ето защо, искането отъ командващитъ I и II армии по-скоро да настѣпятъ срѣщаше съпротивата на групата Макензенъ.

На 19. юний, съ рапортъ № 5254, командувачиятъ I армия, като рисува отново разтегнатото положение на армията и несѣответствието на силитъ къмъ дадения му за отбрана фронтъ (170 клм.), намира за най-целесъобразно да му се разреши да напредне съ дѣсния си флангъ до линията Загоричане—Соровичево—Жерви, за да скъси фронта си, като счита, че това е лесно изпълнимо сега, когато противникътъ е още слабъ.

На 29. юний, съ рапортъ № 5550, сѣщиятъ излага съображенията си какъ би действувалъ въ случай на настѣпление на противника срещу Дойранската позиция и отговаря на поставенитъ отъ групата Макензенъ въпроси: 1) Че армията може да настѣпи срещу Вардарската долина съ 38—42 дружини, 24 полски, 9 планински и 4 гаубични батареи; 2) че армията ще може да настѣпи въ горния съставъ едновременно по цѣлия фронтъ Острово—Мала Рупа въ източна и югоизточна посока въ 3, най-много въ 4 дни и 3) че силитъ ѝ ще бждатъ насочени въ 2 посоки: а) Фущани—Карасуле и б) Воденъ—Енидже Вардаръ—Солунъ. Отъ тоя рапортъ се вижда още веднажъ, че групата Макензенъ мисли само за отразяването на едно англо-френско настѣпление по Вардара.

Между другото прави впечатление едно крайно несѣстоятелно опасение за дѣсния флангъ на XI германска армия въ посоката Нонте—Марианската-планина—долината на Вардара, посока завардена отъ 3./3. бригада и покрита съ непроходимии гори, ненаселена, безъ пѣтища и пѣтеки. Въ случая командувачиятъ XI армия предполагаше, че неприятелскитъ войски отъ Суботско щѣли да настѣпятъ тъкмо въ тая посока. Недопустимо бѣ, сърбитъ, които се стоварваха на ст. Вертекопъ, да маршируватъ отъ Вертекопъ до Нонте вдлъжъ предъ фронта на I армия, за да нападнатъ дѣсния флангъ на XI армия презъ Марианската-планина. Отъ командувачия I армия се искаше да заварди тая посока за запазване на тоя флагъ на XI армия, но той отговори много правилно: „Ако командувачиятъ XI армия счита, че 58. полкъ, който затваряше тая посока, е недостатъченъ, да отдѣли единъ отъ своитъ полкове и го разположи въ Демиръ-капия *)

*) В. И. А. Дѣло—XXII. 12. а. (л. л. 249, 252 и 283).

Ние приведохме тоя примѣръ за характеристиката на Германското командване, което се ползуваше у насъ съ толкова авторитетъ и обаяние.

Презъ юлий, когато войскитѣ на Съглашението на Македонския фронтъ бѣха значително засилени, а грѣцкия неутралитетъ окончателно потѣпканъ, групата Макензенъ почна да гледа по-сериозно на действията, които можеха да се развиятъ тукъ и съ заповѣдь № 5889 отъ 12. юлий *) до командувачия I армия заповѣда да се извършатъ всички приготовления за едно нападение въ тила и лѣвия флангъ на неприятеля въ долината на Вардара.

Нападението, което възнамѣряваше групата Макензенъ, трѣбваше да се извърши отъ 3. и 5. дивизии. Раздѣлната линия между дивизиитѣ минаваше отъ Мала Рупа презъ Купа в. 1150 и Черна-рѣка. Южно отъ тази линия трѣбваше да настѣпи 3./3. бригада до Нонте — Лѣсково — Байрактаръ-тепе — Погледъ (1430), а 2./3. бригада презъ Суботско на к. 550 северно отъ Еникѡй (Ново-село). 8. дивизия трѣбваше да прѣмѣсти 1./3. бригада на Низидагъ и да прегради при Жерви и Чеганъ ж. п. линия и тѣснината северно отъ Островското езеро, а останалата частъ отъ сѣщата да остане на старитѣ си позиции южно отъ Битоля и не минава границата до второ разпорѣждане.

Презъ време на настѣплението 3. дивизия се подчинява на XI армия, за да има едно командване, а щомъ стигне даденитѣ ѝ обекти, отново влиза въ състава на I армия.

Важнитѣ пунктове, които трѣбваше да заеме 5. дивизия бѣха Маядагъ и в. 1150, а за 3. дивизия: Боровица, Погледъ и в. 550 северно отъ Еникѡй.

Съ тая заповѣдь се искаше:

- 1) да се подготви бързо съсрѣдочаване на нападателнитѣ войски къмъ изходнитѣ пунктове;
- 2) да се разузнае мѣстността, по която ще се настѣпи;
- 3) да се приготвятъ складове съ бойни запаси и храна задъ първитѣ линии и се осигури подвоза;
- 4) да се уреди връзката между частитѣ;
- 5) щабоветѣ на XI и I армии да се споразумѣятъ по всички мѣрки, които трѣбва да се взематъ за успѣшното изпълнение на операцията и да донесатъ за всичко въ Главното командване.

Отъ изложеното по-горе съдържание на заповѣдта се вижда, че проектираното настѣпление има за целъ да облекчи пакъ действията на нашитѣ войски по дветѣ страни на Вардара. 8. дивизия остава на старитѣ си позиции, а командувачиятъ I армия, както видѣхме по-рано искаше тъкмо

*) В. И. А. — Дѣло XXII. 12. 6. (л. 2).

обратно: да настѣпи съ дѣсния си флангъ (8. дивизия) до Островското езеро, за да скъси фронта на армията.

Командувачиятъ I армия заповѣда на началницѣ на 3. и 8. дивизии да направятъ нуждитѣ подготвителни разпорѣждания по проектираното настѣпление, при което даде по-подробни указания за действията на 1./3. бригада: съ частъ отъ силитѣ си да заеме Чеганъ и Жерви и прекъсне съобщенията по желѣзницата и шосето между Воденъ и Леринъ, а съ главнитѣ си сили да заеме гребена Метерисъ-тепеси — Джематери — к. 1050 на пл. Низидагъ, кждето и да се окопае; бригадата да се усили съ една дружина и една планинска батарея. *)

Съ № 5926 отъ 17. юлий, сѣщиятъ моли групата Макензенъ да построи веднага въздушна линия отъ Демиръ Капия до Конопище и Блатецъ, а следъ настѣплението — до с. Суботско, безъ каквато снабдяването на частитѣ отъ 3. Балканска дивизия съ бойни и хранителни запаси при проектираното настѣпление ще бѣде невъзможно. На следния день съ № 5968 донася въ групата Макензенъ, че 1./3. бригада е засилена съ една дружина отъ 55. полкъ и 2 планински батареи, взети отъ 1./8. бригада, а останалитѣ две дружини отъ сѣщия полкъ оставатъ задъ Черна при Скочивиръ въ поддрѣжка на бригадата. По такъвъ начинъ бригадата Поповъ (1./3.), като остави полската си артилерия по невъзможностъ да я движи напредъ, ще може да пристѣпи къмъ изпълнение на възложената ѝ задача въ съставъ 8 (евентуално 10) дружини, 3 планински и 1 тежка 10 см. германска батареи.

Съ сѣщото писмо донася, че 2./3. бригада при настѣплението си, поради липса на пѣтища, не ще може да бѣде придружена отъ полската си артилерия, а тъй като бригадата има само 2 планински батареи, то тя ще бѣде лишена при настѣплението си отъ артилерийска поддрѣжка и успѣхътъ ѝ става проблематиченъ.

Той намира, че и артилерията на 1./3. бригада (Поповъ) не е достатъчна, за да гарантира успѣха ѝ. За да се поддържа съ артилерия тая бригада, командувачиятъ армията счита като най-ефикасно срдство настѣплението на 1./8. бригада южно отъ Леринъ, следъ което ще може полската артилерия да се превезе по пѣтя Битоля — Баница — Горничево — Жерви къмъ района на действията на 1./3. бригада.

Командирътъ на 3. дивизия, следъ получаване заповѣдта отъ армията за проектираното настѣпление срещу лѣвия флангъ на противника въ долината на Вардара, разпреди до командиритѣ на 2./3. и 3./3. бригади да проучатъ основателно задачитѣ си и съставенитѣ проекти за на-

*) В. И. А. Дѣло — XXII. 12. 6. (л. л. 3, 4, 6, 7).

чина на действията си, да му представят въ най-кжсо време. *)

Командирът на 2./3. бригада въ своя докладъ по изпълнението на поставената му задача дава заключение, че при дадената обстановка подобна настъпателна операция е невъзможна, защото: 1) тилът на бригадата не е устроен и за подвозъ на хранителни запаси сж ангажирани не само товарнитъ и патронни коне, но и голѣмото количество реквизиранъ и наетъ добитъкъ отъ мѣстното население; 2) при предположението, че тилът ще се устрои отъ дивизионнитъ и армейски органи, бригадата безъ особни трудности ще дебушира въ Мъгленско, ще се натъкне на укрепената неприятелска позиция Костуриянъ — Капняни, атаката на която безъ полска и тежка артилерия е невъзможна, а за докарването на последната нѣма коларски пѣтища и 3) шансътъ за успѣхъ на настъплението се намалява до минимумъ отъ възможността на противника да усиља войскитъ си на застрашеното мѣсто чрезъ използването на находящата се въ тила му ж. п. линия, благоприятно условие, което липсва на бригадата му.

Командирът на 3./3. бригада счита въ доклада си настъплението за изпълнимо, понеже бригадата му се състоеше отъ пехота (58. и 45. полкове), съ планинска артилерия и товаренъ обозъ.

Командирът на 3. дивизия преди да дочака тия доклади донесе въ Щаба на армията, че за да може да се изпълни проектираното настъпление е необходимо: 1) да се превърнатъ планинскиѣ пѣтеки, водящи до Бахово, Сборско и Тушинъ въ коларски пѣтища; 2) тия пѣтища следъ спущането на частитъ въ Мъгленско, да се продължатъ къмъ укрепената неприятелска позиция: к. 550 — Слатина — Мънастирци за движение на полската артилерия; 3) да се откриятъ разходни интендантски магазини и разходни артилерийски складове въ Витолище и Конопище; 4) да се съобщи отъ армията за започването изпълнението на операцията 5 дни по-рано, за да могатъ частитъ да заематъ изходното си положение, а конетъ на артилерията да се докаратъ отъ Бабуна, дето се намиратъ на паша и 5) коларския обозъ да се превърне въ товаренъ.

Очевидно е, че при положението, въ което се намираха частитъ въ края на юлий, настъплението на 3. дивизия въ Мъгленско бѣ невъзможно.

На 8. августъ се получи инструкция**) отъ групата Макензенъ за предстоящитъ действия, като разяснение на заповѣдта № 5889 отъ 12. юлий, която разглеждахме по-горе.

*) В. И. А. — Дѣло XXXII. 27. а. (л. 20).

**) В. И. А. — Дѣло XXVI. 66. а. (л. 60).

Споредъ нея предъ фронта на I армия въ началото на августъ се намирали 5 слаби сръбски дивизии, отъ които две въ резервъ при Леринъ и ст. Вертекопъ. Една сръбска, 4 французки и 2 английски дивизии се намирали, по всѣка въроятностъ въ Вардарската долина срещу XI армия и то съ главнитъ си сили на линията Вардаръ—Дойранското езеро.

Въ групата Макензенъ се правятъ следнитъ съображения:

Ако противникътъ атакува XI армия, последната ще го очаква въ своитъ силно укрепени позиции и ще го отблъсне съ голѣми за него загуби, безъ да преминава въ настъпление.

Ако противникътъ атакува предъ фронта на I армия, въроятно ще се опита да отблъсне 3. дивизия къмъ Прилепъ. При това предположение 3. дивизия ще дочака сжщо противника въ своитъ приготвени позиции, а сетне ще го отблъсне и преследва къмъ указанитъ ѝ по-рано цели (Погледъ (1430) — к. 550).

Ако се развиятъ сериозни действия предъ фронта на 1./3. бригада (Поповъ), 8. дивизия ще влѣзе въ действие, за да поддържи бригадата и ще премине границата. Въ такъвъ случай дивизията ще трѣбва да разбие окончателно противника, който се намира въ посока на Леринъ, следъ това да се заслони откъмъ югъ, да завие къмъ дефилето Острово и да вземе посока къмъ Воденъ. 3. дивизия ще продължи фронта на 8., щомъ последната настъпи задъ Острово. Всичко това трѣбва да се извърши тогава, когато бригадата Поповъ бжде атакувана.

Въ този случай трѣбва ясно да се подчертае, че ние преминаваме границата, за да подкрепимъ нашитъ собствени войски. Това да се обяви на грѣцкото население въ една вежлива форма. Грѣцкитъ имоти грижливо да се пазятъ и всичко да се плаща въ налични пари. Да се взематъ всички мѣрки за избѣгване всѣкакви недоразумения съ грѣцкото население.

Всички сили, до последния човѣкъ, трѣбва да се съсредоточатъ преди започването на атаката, за да можемъ да разбиемъ сърбитъ окончателно и да извадимъ сръбската армия отъ строя. Това за да достигнемъ, необходимо е атаката да се извърши бързо и внезапно, понеже, въ противенъ случай, противникътъ ще се оттегли къмъ югъ и ще се яви на нашия флангъ при захождането ни къмъ изтокъ и ние не ще можемъ да му направимъ нищо.

До 16. августъ всичко трѣбва да бжде готово. Ние трѣбва да имаме една въ пълненъ смисълъ на думата сполука, понеже въ противенъ слу-

чай нашето положение ще се влоши спрямо Гърция и Ромъния.

Всички приготовления преди тая инструкция не противоречеа на нея и затова командувачият армията не издаде веднага заповѣдъ въ духа на нейнитѣ искания, което се налагаше и отъ необходимостта за запазване приготовленията въ тайна.

Между това, подъ влиянието на съобщението отъ групата Макензенъ и отъ Щаба на действащата армия, че по сигурни сведения неприятелътъ се съсредоточавалъ около Леринъ съ целъ да завладѣе гр. Битоля и да произведе политически ефектъ на Ромъния, командувачиятъ армията съ № 6545 донася на 11. августъ въ групата Макензенъ:

1) Че отъ сведенията за групирането на противника е дошълъ до заключение, че е твърде вѣроятенъ единъ скорошенъ опитъ за пробиване фронта на армията срещу 2./3. бригада или по-вѣроятно срещу Битоля.

2) Предвидъ на горното е привлѣкълъ къмъ Тополчане 3./6. бригада; на позицията южно отъ Охридското езеро оставилъ само 2 роти, а всичко останало отъ 23. полкъ разпоредилъ да се съсредоточи по пѣтя Ресенъ—Корча, за да бѣде по-близо до Битоля; дружинитѣ отъ Призренъ и Прищина насочилъ къмъ Градешница задъ дѣсния флангъ на 3. дивизия, кждето ще смѣнятъ находящитѣ се тамъ 2 дружини отъ 12. Балкански полкъ, а последнитѣ ще заминатъ на фронта на 8. дивизия за усиление фортификационнитѣ работи. По тоя начинъ той разчита да има подъ ржка 10 дружини съ 1 полско артилерийско отдѣление за париране единъ евентуаленъ успѣхъ на противника въ една отъ упоменатитѣ по-горе две посоки и

3) Като има предвидъ, обаче, голѣмия фронтъ за отбрана на армията, труднитѣ условия за маневриране въ тила, а особно задъ 3. дивизия и нуждата да се вкаратъ въ действие дружинитѣ задъ дѣсния флангъ на 3. дивизия и тия отъ 12. и 23. полкове преди да се е очерталъ окончателно успѣха на противника, — намира, че въ решителния моментъ ще му останатъ на разположение само 6 дружини отъ 3./6. бригада — сили недостатъчни за едно сигурно отхвърляне на противника. Ето защо, моли, да бѣде усилена армията съ нѣколко германски баталиони, които да използватъ, като инструктори по предпазване нашитѣ части отъ барабанныя огнь, къквто тѣ още не бѣха изпитвали.

Това донесение на командувачия I армия внася съмнение въ групата Макензенъ относно успѣха на проектираната операция и предизвиква обяснения по телефона между Главнокомандувачия и командувачия армията. *)

*) В. И. А — Дѣло XXII. 12. 6. (л. л. 96 — 122).

Въ тая разговоръ (воденъ на 13. августъ) командувачиятъ армията долага начина на действията и разпредѣленieto на силитѣ си и дава увѣрение, че съ подкрепленията, които ще му се дадатъ (2 германски дружини и 15. Ломски полкъ) и при условие, че неприятелътъ ще остане до началото на действията съ сили около 2 дивизии на западъ отъ Острово, той разчита на сигуренъ успѣхъ до първитѣ обекти: Костуръ, Загоричани, езеро Рудникъ, пл. Мала-рѣка, пл. Малка Нидже, Чеганска-планина (к. 1500) и Джематъ-ери. Главнокомандувачиятъ одобрява плана на действията съ една малка поправка — за облекчение действията на 1./3. бригада (Поповъ) — да се изпрати отъ 3. дивизия една колона въ посока на височината южно отъ Пожаръ. Сжщиятъ подчертава въ разговора си: „Действията трѣбва да се започнатъ най-късно следъ 3 дни на четвъртия. Тѣзи действия сж отъ извънредно важно политическо значение и затова именно Ви се даватъ подкрепленията, които имаха друго назначение. Щомъ сте сигурни да достигнете първитѣ обекти, за останалото не се грижете. Въ случая е важенъ първиятъ успѣхъ, което ще ни донесе и други ценни за насъ резултати.“

Вечерята на 13. августъ (въ 11 ч. сл. пл.) Главнокомандувачиятъ отново води разговоръ съ командувачия армията по поводъ донесението му въ групата Макензенъ и казва: „Тази операция е особено важна и необходима, но при непременно условие да се завърши съ успѣхъ. При най-малкото съмнение въ успѣха, по-добре е да се ограничимъ съ отбрана на сегашнитѣ си позиции.“

Разбира се, че това, което се казваше отъ Главнокомандувачия, бѣше мнение на групата Макензенъ, която командуваше нашитѣ войски на южния фронтъ. Очевидно, че Германската главна квартира искаше да прави политика чрезъ военнитѣ действия: съ единъ успѣхъ на Южния фронтъ да отклони Ромъния и Гърция отъ влизането имъ въ война на страна на Съглашението. Но, както потвърдиха и по-сетнешнитѣ събития, тоя успѣхъ съ нищо не повлия на Ромъния да обяви война на Централнитѣ сили и да започне военнитѣ действия на 1. септемврий срещу насъ. Действително, единъ успѣхъ на Южния фронтъ би задържалъ Ромъния неутрална, но тоя успѣхъ трѣбваше да бѣде пълненъ и внушителенъ, какъвто би билъ, напимѣръ, разбиването на съглашенцитѣ и изгонването имъ отъ Балканитѣ. Освободенитѣ български и турски армии въ такъвъ случай биха държали въ респектъ Гърция и Ромъния

А въ действителностъ ние какво виждаме? На Вардара, кждето имахме превъзходни и най-добри сили, бездействиувахме, а съ слабитѣ си крила (I и II армии) настѣпихме, безъ да държимъ смѣтка, че Южна Македония съ ж. п. си

линии и добритъ си коларски пѣтица е твърде удобна за маневрирания и прехвърляне войски на застрашеното мѣсто, което удобство ние не само не притежавахме, но даже едва можахме да прехранваме войскитъ си.

Следъ като подготовката на операцията презъ августъ 1916. год. премина презъ всички гореизложени фази на развитие, най-сетне, на 14. августъ въ 14 часа се получи директива № 6480 отъ групата Макензенъ за привеждането ѝ въ изпълнение.

Заповѣдваше се I армия да настѣпи презъ нощта на 16./17. августъ съ цель: да затвори тѣснината между Метерисъ-тепеси и Островското езеро, да съсрѣдоточи голѣми сили на шосето Леринъ — Чаконъ, като се осигури откъмъ югъ, и да заеме шосето отъ Корча до Костурското езеро.

Командуваниятъ I армия въ изпълнение на горната директива съ опер. заповѣдь № 25 отъ 15. августъ, заповѣда армията да настѣпи презъ нощта на 16./17. августъ, да разбие сръбскитъ сили предъ себе си и заеме линията: западния брѣгъ на Островското езеро, с. Жерви, с. Горно Родиво, с. Струпино, с. Сборско, в. Дудица, кждето да се затвърди.

За цельта разпореда:

1) 23. полкъ (4 дружини, 2^а батареи и 2 ескадрона) да настѣпи къмъ Звезда — Биклища — Брѣзница — в. Вичъ, съ задача да лази дѣсниия флангъ на армията.

2) 8. дивизия съ придаденитъ ѝ 3./6. бригада, 11. и 12. полкове, 3. конна бригада и артилерия (28 дружини, 31 батареи и 8 ескадрона) да настѣпи къмъ линията Соровичево — Чеганъ — Горно Родиво съ задача да разбие противника западно отъ Острово и не му позволи да се оттегли на югъ.

3) 3. дивизия съ придаденитъ ѝ 53. полкъ и артилерия (21 дружини и 13 батареи) да настѣпи къмъ линията Горно Родиво — Струпино — Сборско — Нонте съ задача да прикове намиращия се предъ дивизията противникъ и подготви пѣтица за спущане всичката си артилерия въ Мъгленско.

За подпомагане атаката на лѣвия флангъ на 8. дивизия да изпрати една колона отъ 2./3. бригада въ посока на височинитъ южно отъ Пожаръ.

4) Армейскитъ резервъ — 15. полкъ съ 2 германски дружини и артилерия (6 дружини и 4 батареи) да трѣгне на 17. августъ въ 5 часа отъ Битоля по шосето Битоля — Долно Върбени — Баница.

Съ сжщата заповѣдь се съобщи на частитъ, че южно отъ линията Биклища, Лабаница, Дрѣновени, Невѣска, Ай-тосъ, Лубетино, Сотиръ, Нови-градъ сж разположени грѣцки постове и задъ тая линия неприятелска войска нѣма. Тая линия да не се минава по никой начинъ за избѣгване спрѣчвания съ грѣцкитъ войски и власти.

Командуваниятъ II армия отъ своя страна на 17. августъ въ 5 часа съ оп. заповѣдь № 88 разпореда армията

да настѣпи и достигне линията: Ерникъ — Просеникъ — Тахинското езеро — Яйкинъ-тепе на Змийница-планина — Боздагъ-планина — Тулумбаръ-тепеси.

По тоя начинъ и дветъ армии, почти едновременно настѣпиха срещу двата фланга на съглашенскитъ войски.

Преди да видимъ постигнатитъ резултати отъ настѣпленieto на тия наши две армии, ще се повърнемъ къмъ Дойранския фронтъ, на който бѣ приковано главното внимание на командуването.

Въ началото на августъ XI армия заемаше 65 клм. фронтъ (Мала Рупа — Висока-чука на Бѣласица), отбраняванъ отъ 5., 9. и 2. български и 101. германска дивизии, всичко отъ 65 дружини, 240 картечници и 296 орджия. I армия имаше фронтъ 163 клм., отбраняванъ отъ 57 дружини, 120 картечници и 196 орджия, т. е. при фронтъ 2.5 пѣти по-голѣмъ, I армия имаше пехота колкото XI армии, а картечници и артилерия два пѣти по-малко.

Фронта Вардаръ — Дойранското езеро съ дължина 20 клм. се отбраняваше отъ 101. германска и 9. българска дивизии въ съставъ: 38 дружини, 152 картечници и 184 орджия.

Отъ 9. до 18. августъ, командуваниятъ съглашенската армия генералъ Сарай, за да прикове нашитъ войски на Южния фронтъ и не ни даде възможность да отдѣляме войски срещу Ромъния, която се готвѣше да влѣзе въ войната на страната на Съглашението, — предприе нападения срещу Дойранския фронтъ, които нѣмаха характеръ на решителни действия, а бѣха отъ локално значение, целящи приковаване вниманието ни.

Тия действия се водиха отъ части на 17. колониална французка и 26. английска дивизии и се ограничиха предимно срещу заставитъ и предната Дойранска позиция. Французитъ успѣха да заематъ позициитъ на нѣколко застави и частъ отъ окопитъ на предната позиция, но скоро бѣха изгонени отъ тѣхъ. Действително частитъ отъ 27. и 9. полкове отъ 2./2. бригада дадоха доста чувствителни загуби (27. полкъ — 1106, 9. полкъ — 250, артилерията — 60 души), но тия загуби се дължеха предимно на гжстото заемане на окопитъ въ предната позиция и се причини отъ силния артилерийски огънь, а не отъ пехотнитъ атаки. Авторътъ на „Дойранската епопея“ (с. 50) дава следната преценка за защитницитъ: „При това положение, задържането на предната Дойранска позиция, недостатъчно укрепена и безъ скривалища, все отъ едни и сщи части, е героиченъ подвигъ, който не трѣбва да се забравя отъ българския народъ, както не ще го забравятъ атакуващитъ неприятели“.

Колкото и да е било тежко положението на защитниците на предната Дойранска позиция и на постовите и заставите пред нея, не може да се откаже, че те сж имали окопи въ цѣль рѣстъ, блиндажи противъ шрапнелните куршуми, телени мрежи предъ окопите и даже скривалища, макаръ и недобре изградени. Но най-главното, те се намираха подъ защитата на 32 тежки и 32 полски и планински орджия, при което на орджие се падаше около 100 метра фронтъ за преграденъ огънь. Съ други думи, достатъчно бѣше да се даде навреме сигналъ за преграденъ огънь, за да не може никой да премине смъртоносната зона предъ телените мрежи, а да се унищожатъ българските батареи, добре окопани и скрити, бѣ невъзможно. Въ действието на тая могъща артилерия се крие тайната на сравнително леките успѣхи предъ Дойранската позиция, кждето употреблението на пушката, ножа и бомбата — оржжието, съ което се проявява героизма — минава едва забелязано.

Ние нахвърляме тия мисли, за да дадемъ на читателя една мѣрка за преценка на действията на Добро-поле къмъ разглеждането на които пристѣпваме.

И така, незначителните действия, които се разиграха отъ 9. до 17. августъ на Дойранския фронтъ и то на 6 километровия участъкъ между в. Дубъ и Дойранското езеро и които по скоро преследваха дребната политическа цель, — завладяването на гр. Дойранъ, — отколкото пробива на българския фронтъ, бѣха счетени за начало на многоочакваната офансива на генералъ Сарей и затова се даде заповѣдта за настѣпление на I и II армии къмъ долината на Вардара срещу двата фланга на съглашенците. Ние вече разгледахме тия заповѣди. Да видимъ сега какво разпорежда командира на 3. дивизия и какво става на фронта Добро-поле.

Командирътъ на 3. дивизия съ оп. заповѣдъ № 38 нареди презъ нощта на 16./17. августъ дивизията да настѣпи къмъ линията Горно Родиво — Сборско — Нонте, за да прикове противника предъ себе си и да подготви пѣтица за спущане всичката си артилерия въ Мъгленската котловина.

На частите се дадохъ задачи:

1) 2. бригада (29., 32. и 46. полкове) съ приданите ѝ картечни и артилерийски части (10 дружини, 36 картечни, 36 полски и планински орджия) да настѣпи и завладѣ височините южно отъ Пожаръ и Ступино, кждето да се затвърди, като изпрати една колона въ посока на в. в. южно отъ Пожаръ къмъ Горно Родиво, за да съдействува на 1./3. бригада (Поповъ) при слизането ѝ къмъ Чеганъ и Жерви.

2) 3./3. бригада (45. и 58. полкове) съ приданите ѝ артилерийски и картечни части (5 дружини, 20 картечни и 14 орджия) да настѣпи къмъ линията с. с. Изворъ, Тръстеникъ, Фущане и Нонте, за да завладѣ южните склонове на Кожухъ, Дудика и Порта.

3) Дивизионния резервъ (24. полкъ) да остане на Преслапъ.

Въ духа на горната заповѣдъ по дивизията командирътъ на 2./3. бригада полковникъ Бошнаковъ заповѣда:

1) Полковникъ Абаджиевъ, съ две дружини отъ 46. полкъ, 6 картечни и 4 планински с. с. орджия да настѣпи на 17. августъ въ 3 ч. 30 м. въ посока на Пожаръ — Горно Родиво и достигне въ този день висотата между надписа Биюкъ-дере и с. Тресина съ цель да облекчи спущането на 1./3. бригада отъ планината, въ свръзка съ която и да действува.

2) Полковникъ Лазаровъ, съ 29. полкъ (3 дружини, 12 картечни, 12 полски и 2 планински с. с. орджия) да настѣпи въ 6 ч. 30 м. на 17. августъ и завладѣ в. Голашъ съ ю. и. му склонове, както и висотата северно отъ надписа Биюкъ-дере (3 клм. ю. и. отъ Пожаръ), кждето да се затвърди.

3) Подполковникъ Андреевъ, съ 32. полкъ (4 дружини, 18 картечни, 12 полски *) и 5 планински орджия) на 17. августъ въ 3 ч. 30 м. да прикове противника предъ фронта си съ преминаване въ настѣпление на слаби пехотни разузнавателни части въ участъка отъ в. Петерникъ (включително) до в. Ковилъ (включително). На достигнатите мѣста частите да се окопаятъ.

4) Бригадната поддръжка (1 дружина отъ 29. полкъ) да се съсредоточи на 17. августъ на разсъмване при тригонометрическия пунктъ на Добро-поле (1700).

5) Командирътъ на бригадата въ време на боя ще бжде при в. 1700.

Въ периода отъ 28. юлий до 17. августъ, день на започването настѣплението на I армия, предъ фронта на 2./3. бригада ежедневно имаше артилерийски престрелки и патрулни сблъсквания. Презъ това време почна да се чувствуватъ и артилерийското надмощие на противника, което предизвика донесение отъ командира на 32. полкъ отъ 13. августъ

*) 8-те полски орджия останаха на в. Г. Козякъ по нѣмане пѣтица да излѣзатъ напредъ и бездействаха.

№ 2915 за засилване артилерията въ участъка му. *) Въ него той описва безпомощността на 2. планинска батарея срещу 4 неприятелски батареи (2 полски, една дълга 10.5 с/м. и 1 планинска), които тя даже не можеше да достига и лошото влияние на тая слабост върху духа на войниците, като моли да се усили участъка му съ 2—3 планински батареи, а полски батареи да се поставят на Баховски-ридъ и на в. Преслапъ за борба съ неприятелските полски и да-лекобойни батареи.

Въ тоя периодъ, по настойчивото искане на сжщия, му се даде 9./16 полска батарея, която, както видѣхме, разглобена се пренесе отъ Кравица на Баховски-ридъ, кждето се сглоби и постави на позиция въ навечерието, когато започнаха боеветъ срещу сърбитѣ.

Командирътъ на 3. дивизия, пакъ поради невъзможността на полската артилерия да поддържа пехотата, съ лично повѣрително отъ 15. VIII. № 7503 *), моли командуещия армията „най-убедително, настѣплението да не се предприема по-рано отъ 21. августъ“, ако това зависи отъ последния, понеже той разчита до това време да се направятъ пѣтищата до Преслапъ и Петерникъ за преминаване полската артилерия по-близо до позициите. Разбира се, само по себе си, че тия молби не бѣха удовлетворени, по нѣмане възможностъ за това.

На 16. августъ бригадата бѣше разположена така:

29. полкъ заемаше дѣсния участъкъ отъ Пожарски-ридъ до Баховски-ридъ (изкл.), както следва: 3. дружина съ картечната рота (6 картечници) заемаше Пожарския-ридъ (Гогово-гумно); 2. дружина съ едно герм. картечно отдѣление (6 картечници) — Междинния грѣцки постъ; 4. дружина съ картечната рота отъ 45. полкъ (6 картечници) — в. Петерникъ; 1. дружина въ полкова поддръжка при к. 1700.

Артилерията въ тоя участъкъ заемаше позиция: 10./16. батарея на Сръбския-постъ (2 орджия) и при канаритѣ на Добро-поле (800 м. източно отъ к. 1700); 12./16. батарея — ю. з. отъ Симеоновъ наблюдателенъ пунктъ (на около 150 м.); 11./16. батарея — на Гръцкия-постъ; 3./13. планинска с. с. батарея — на Пожарски-ридъ и 5./3. пл. с. с. батарея (2 орджия) — на Петерникъ.

32. полкъ заемаше лѣвия участъкъ — Баховски-ридъ (жл.) — Кукурузъ—Ковилъ—р. Порой (изкл.): 4. дружина — Баховски-ридъ и Димова-поляна; 1. дружина съ картечната рота на 46. полкъ (4 карт.) и 4 гранатохвъргачки — в. Кукурузъ; 3. дружина съ 32. картечна рота (6 карт.) и едно

*) В. И. А. — Дѣло XXXII. 27. а. (л. 340).

**) Сжщото дѣло (л. 572).

терманско картечно отдѣление (6 карт.) — в. Ковилъ; 2. дружина — въ полкова поддръжка — задъ в. Ковилъ.

Артилерията въ участъка заемаше позиции: 9./16. батарея на Баховски-ридъ (1 орджие готово за стрелба, а другитѣ се пренасяха разглобени на рѣце); 5./16. батарея — между Голѣмъ и Малъкъ Козякъ; 6./16. батарея — на Малъкъ Козякъ; 5./3. пл. с. с. батарея (2 орджия) — на Димова-поляна; 2./3. пл. с. с. батарея (3 орджия) — на в. Ковилъ. Отъ тѣзи артилерийски части 5./16. и 6./16. батареи не взеха участие въ боеветѣ, понеже се намираха на 6 и повече клм. отъ позицията Баховски-ридъ—Ковилъ.

46. полкъ (2 дружини) се намираше при в. 1700 на Добро-поле.

На 17. августъ преди разсѣмване частитѣ настѣпиха, за да изпълнятъ възложенитѣ имъ, съ опер. заповѣдь по бригадата № 4, задачи.

46. полкъ, усиленъ с. 3./29. дружина, настѣпи къмъ в. Граждень северно отъ Пожаръ, но можа да достигне на 100 м. отъ теленитѣ мрежи на сръбската позиция, кждето бѣ прикованъ и остана тамъ до вечерята, безъ да може да се вдигне и направи опитъ да атакува неприятелската позиция.

29. полкъ (2 дружини) сжщо настѣпи къмъ в. Голашъ, за да го атакува и вземе, но атаката му излѣзе неуспѣшна и, следъ като даде голѣми загуби, отстѣпи на 400—500 м. отъ укрепената сръбска позиция, кждето залегна и остана тамъ до вечерята.

Макаръ да бѣха поддържани енергично отъ артилерията (18 орджия) и разполагаха съ достатъчно картечници (18 карт.), полковетѣ не успѣха да преодолѣятъ неприятелската съпротива и не само не можаха да достигнатъ поставенитѣ имъ обекти, но не можаха и да се задържатъ на достигнатитѣ мѣста предъ неприятелската позиция, а отстѣпиха, по заповѣдь отъ командира на бригадата на старитѣ си мѣста, т. е. на позициите, които бѣха приготвили за отбрана.

32. полкъ изпълни възложената му задача, която бѣ и сравнително лека, като изпрати къмъ противника малки пехотни части (възводове и роти), които се доближиха до сръбскитѣ позиции и се укрепиха на достигнатитѣ имъ мѣста.

Загубитѣ на бригадата въ тоя день бѣха доста чувствителни.

На 18. августъ бригадата имá сведения, че противника разполага предъ нея съ 2 полски, 2 планински и 4 гаубични батареи. Задачата ѝ за днесъ остава сжщата: да приковава противника съ малки части и артилерия.

ЗАГУБИ

дадени отъ частитѣ на 2./3. бригада въ боя на 17. августъ.

Части	Убити		Ранени		Изчезнали	
	офицери	войници	офицери	войници	офицери	войници
29. полкъ	3	109	1	286	1	32
46. полкъ	2	72	3	146	—	3
32. полкъ	1	7	—	44	—	—
16. артилерийски полкъ	—	1	—	2	—	—
Всичко . . .	6	189	4	478	1	35

Презъ деня войскитѣ продължиха действията си съ малки части, като предизвикаха неприятелския пехотенъ и артилерийски огънь, обаче, демонстрацията на 29. и 46. полкове се изрази само въ изпращане на разузнавателни и охранителни патрули, което даде свобода въ действията на противника предъ тѣхъ. Това се потвърждава и отъ малкитѣ загуби въ тия два полка:

29. полкъ има 3 ранени войници;

46. полкъ нѣма загуби;

32. полкъ има 3 убити и 16 ранени войници.

На 19. августъ сърбитѣ изкараха нова батарея южно отъ Пожаръ, а преднитѣ си постове предъ Голашъ извадиха на 1 км. северно отъ него. Вдѣсно 1./3. бригада (Поповъ) се готвѣше за атака на Джематъ-ери и Метерисъ-тепе, поради което командирѣтъ на бригадата заповѣда да се демонстрира по-енергично чрезъ настѣпление съ слаби пехотни части, като се дава видъ, че се подготвя атака, за да се прикове по-здраво противника и не му се дава възможностъ да отдѣля части и ги праща срещу 1./3. бригада.

Презъ деня тънки пехотни вериги настѣпиха по цѣлия фронтъ на бригадата, а артилерията обстрелва доста енергично неприятелскитѣ позиции и батареи.

ЗАГУБИ

дадени отъ частитѣ на 2./3. бригада въ боя на 19. августъ.

Части	Убити		Ранени	
	офицери	войници	офицери	войници
29. полкъ	—	—	—	7
32. полкъ	—	1	—	7
46. полкъ	—	—	—	—
3. планинско артил. отдѣление.	—	—	—	1
Всичко . . .	—	1	—	15

Война безъ артилерия (20.—24. августъ).

20. августъ.

Командирѣтъ на 2./3. бригада, полковникъ Бошнаковъ Г., преди войната служеше въ Ямболъ като бригаденъ командиръ на 29. и 32. полкове. Твърде естествено бѣ, че при съвмѣстната служба между него и Ямболския полкъ се бѣха създали неразривни другарски връзки. 32. полкъ, който квартируваше въ Нова-Загора, бѣше нѣкакси по-чуждъ. Отъ почването на войната въ 1915. година съ сърбитѣ до влизането въ Призренъ презъ ноемврий сжщата година, така се слагаха обстоятелствата, че полковетѣ повечето време действуваха раздѣлено, а командирѣтъ на бригадата почти всекога бѣше при 29. полкъ. Може би, тоя съвмѣстенъ животъ бѣ въздействувалъ до такава степенъ на полковникъ Бошнаковъ, че неговото сърдце бѣ се отдало всецѣло на 29. полкъ. Той полагаше всички грижи за храната, облѣклото и запазването отъ работа и бойове на тоя полкъ въ ущърбъ и за смѣтка на Загорския. Неговитѣ чувства и обичъ къмъ Ямболци бѣха станали причина, следъ отиването на южния фронтъ, по-големата частъ отъ работата по построиването на пѣтища и позиции за бригадата да легне върху 32. полкъ.

Споредъ заповѣдитѣ отъ дивизията и бригадата границата между участъцитѣ на 29. и 32. полкове бѣше рѣкичката, която протича между в. Кукурузъ и Баховски-ридъ, дѣсенъ притокъ на р. Кара-дере. Обаче, въпрѣки нѣколко молби отъ командира на 32. полкъ (устни и писмени) до командира на бригадата, 29. полкъ до 21. августъ не зае за отбрана участъка Петерникъ — Баховски-ридъ — Димова-поляна, а държеше само малкия участъкъ Пожарски-ридъ — Гръцкия-постъ — Петерникъ (изкл.).*)

По тоя начинъ, участъкътъ на 29. полкъ, усиленъ и съ 46. полкъ, бѣше около 4 километра, а на 32. полкъ (Петерникъ — Баховски-ридъ — Кукурузъ — Ковилъ — р. Порой) около 9 клм., т. е. два пѣти по-голѣмъ. Участъкътъ на 29. полкъ се отбраняваше отъ 6 дружини, 18 картечници и 18 орджия, а тоя на 32. полкъ отъ 4. дружини, 18 картечници и 9 орджия, което дава: въ участъка на 29. полкъ — 1 боецъ на 0.70 м., 1 картечница на 200 м. и 1 орджие на 200 м.; въ 32. полкъ 1 боецъ на 2.50 м., 1 картечница на 500 м. и 1 орджие на 1 клм. Това значи, че участъка на Загорския полкъ бѣше заетъ по-слабо 4 пѣти съ пехота, 2.5 пѣти съ картечници и 5 пѣти съ артилерия и, то, при оценката отъ бригадниятъ командиръ, че тоя участъкъ е по-важенъ, понеже презъ него минава най-късия и най-достѣпенъ пѣтъ: Бахово — Алчаръ**) — Мрежичко — маг. Ллатини — Кавадарци — долината на Вардара.

На 20. августъ демонстративнитѣ действия предъ фронта на 46. полкъ на Пожарски-ридъ и предъ 29. полкъ срещу в. Голашъ се произведоха съ изпращане на тънки вериги и патрули къмъ противника, които предизвикаха неговия пушеченъ и артилерийски огънь, обаче, бѣха твърде предпазливи и недостатъчни, за да достигнатъ своята целъ: да държатъ противника здраво прикованъ къмъ позицията си и не му позволяватъ да оттегля войски. Командирътъ на 46. полкъ въ 21 часа донася по телефона въ бригадата, че било забелязано привечеръ спущането на отдѣлни групи отъ Пожарски-ридъ въ посока на Драгоманти, които следъ известно време били последвани отъ една колона отъ около две роты въ сѣщата посока.

Въ случая, както ще видимъ по-сетне, действително е имало изтегляне на части, но тѣ не сж отишли къмъ Драгоманти, а влѣво срещу фронта на 32. Загорски полкъ, кждето сърбитѣ отъ бойоветѣ на 17, 18 и 19 августъ можеха да се убедятъ, че позицията е слабо заета и безъ артилерия, а

*) В. И. А. — Дѣло XXXVIII. 33. к. (с. 6.)

**) Отъ Бахово до Тополецъ имаше товарна пѣтека, която съ малки поправки можеше да се обърне въ коларски пѣтъ (не показана на картата 1:200,000;)

следъ успѣха имъ на 17. августъ на Голашъ и Пожарския-ридъ охотата на българитѣ (29. и 46. полкове) за настѣпление бѣ изчезнала.

На 20. августъ Загорския полкъ заемаше: съ 2-а дружина — в. Петерникъ, съ 4-а — Баховски-ридъ, съ 1-а — Кукурузъ и съ 3-а — Ковилъ. Въ участъка на полка имаше артилерия: 2 орджия отъ 5./3. планинска батарея на Димова-поляна съ задача да съдействуватъ на отбраната на Кукурузъ и Ковилъ; 2 орджия отъ 2./3. планинска батарея на в. Ковилъ — съ обектъ Баховски-ридъ и Петерникъ: 1 орджие отъ 2./3. пл. батарея съ обектъ Биюкъ-ташъ; 9./16. полска батарея на Баховски-ридъ имаше назначение да бие неприятелскитѣ батареи въ полето, които планинцитѣ не можаха да достигатъ. Въ случая планинскитѣ орджия бѣха разположени така, че да могатъ да биятъ флангово мѣстността предъ позицията — да даватъ единъ видъ преграденъ огънь (на едно орджие фронтъ отъ 2 клм.). Съ 5 планински орджия повече не можеше да се направи.

На размѣване, на 20. августъ, сърбитѣ откриха барабаненъ огънь по позицията на полка отъ 10—12 батареи (полски, планински, дълги и гаубични), който продължи до 19 часа и бѣ особено силенъ на Баховския-ридъ, Димова-поляна и Ковилъ. Позицията на Баховския-ридъ бѣше въ гора и затова огънятъ не бѣше така действителенъ, въпрѣки регулирането му отъ наблюдатели въ предната линия, но на открититѣ участъци отъ позицията и особено на Ковилъ и Биюкъ-ташъ бѣше ужасенъ: окопитѣ бѣха разрушени, по-голѣмата частъ отъ хората потърсиха инстинктивно закрития по-назадъ, понеже скривалища имаше само 2—3 и то несигурни, недовършени. Полкътъ бѣ незащитенъ: неприятелската артилерия безнаказано хвърляше хиляди снаряди, нѣмаше никой да я безпокои, а планинскитѣ орджия, пехотния куршумъ, бомбата и ножа не можеха да я достигнатъ. Но, за да се види, какво е било душевното състояние на хората, ние ще цитираме тукъ нѣколко донесения:

Командирътъ на 4. дружина пише въ реляцията си:

„Отъ 5 часа до мръкване противникътъ съ кръстосанъ огънь отъ своитѣ полски, гаубични и планински батареи обстрелва съ ураганенъ огънь всички езици на Баховския-ридъ и окопитѣ на Димова-поляна. Нашитѣ полски и планински орджия упорито се борятъ. Опитътъ на противника да прогони съ артилерийски огънь нашитѣ предни части отъ охранението не успѣ.“

Командирътъ на 14. рота съ № 64 донася:

„Донасямъ Ви, г-нъ майоръ, че отъ силния кръстосанъ гаубиченъ огънь имамъ убити 2 отдѣльонни ко-

мандири, тежко ранени 9, леко ранени 2 и контузени 1 войници.“

Командирът на 1. дружина въ реляцията си пише:

„Въ 4 ч. 45 м. противникът откри силен артилерийски огън, както по предните постове на 3. рота, така също и по пространството между тях и застави-тът и отзад по лъсестия и скалист гребен. Гранати-тът сж попадали въ окопитът, измъствали сж войниците от тях и отпосле пак сж били заемани. Тоя огън трая през цѣлия денъ на 20. и през нощта срещу 21. августъ.“

През деня и нощта дружината отбива 4 неприятелски атаки съ огън, ножъ и бомби.

Но най-силенъ и унищожителенъ е билъ огъня срещу 3. дружина на Биюкъ-ташъ.

Командирът на 11. рота поручикъ Стояновъ, който бѣше убитъ въ тоя денъ, прави редъ донесения, твърде характерни за душевното състояние на хора, които преживяватъ ужаса на барабания огън въ незавършени за-крития и окопи:

№ 65. „Позицията въ повѣрения ми участъкъ ще се държи упорито отъ повѣренитѣ ми части, имайте силна вѣра, въпрѣки че се обстрелва силно и непре-къснато отъ неприятелската артилерия и отъ една кар-течница. Азъ имамъ силна вѣра, че жива неприятелска душа нѣма да наближи повѣрения ми участъкъ. Чув-ствувамъ се силенъ съ храбритѣ си юнаци отъ 11. ро-та отъ повѣрената Ви 3. дружина; днесъ се чув-ствувамъ въ много весело и приятно разположение“.

№ 66. „Положението въ повѣрения ми участъкъ Биюкъ-ташъ е критическо: настѣпва около 1 неприя-телска рота по долината между повѣрената ми 11. и 10. роти. Моля да ме поддържа нашата артилерия, по-неже неприятелската ме силно и непрекъснато обси-пва. Още веднѣжъ моля нашата артилерия отъ цѣлия полкъ да бие долината вдѣсно отъ Биюкъ-ташъ“.

№ 67. „Донасямъ Ви, г-нъ майоръ, че къмъ 11 ч. пр. пл. неприятелската артилерия силно и непрекъснато обсипва бойния ми ротенъ участъкъ (Биюкъ-ташъ); а следъ това около 1 неприятелска рота предприе настѣп-ление“.

По-нататъкъ, като описва, че настѣплението на против-ника е било спрѣно съ пушеченъ и картеченъ огънъ, завърш-ва донесението си така:

„Засега прекратиха, но артилерията имъ силно и непрекъснато обстрелва окопитѣ, самата скала и било-то на позицията ми (Биюкъ-ташъ), но, за щастие, подъ закрилата на Господа, засега нѣ-мамъ загуби.“

Въ 17 часа тоя храбъръ защитникъ биде най-напредъ раненъ, а при излизането му отъ окопа, около него, извед-нѣжъ се изсипватъ 8—10 гранати и той пада убитъ. Ротата му до вечерята изгубва офицеритѣ си, взводнитѣ си подо-фицери и войници и се обръща въ една изплашена и неор-ганизирана маса.

Положението на 3. дружина на 20. августъ, най-добре се илюстрира отъ донесението на дружинния командиръ, майоръ Темистоклиевъ, до командира на полка — № 817:

„Донасямъ, Ви, г-нъ подполковникъ, че отъ 5 ч. 30 м. противни-кътъ започна съ силенъ артилерийски огънъ да обстрелва цѣлата ни позиция, за да даде възможностъ на пехотнитѣ си части да настѣпятъ и ни атакуватъ, за да взематъ позицията ни — Ковилъ. Патрулитъ му, посрещнати и спрѣни отъ нашия пушеченъ огънъ. Разяренъ, той откри ужасенъ артилерийски огънъ и се мжи да срине цѣлата ни позиция. По долините на р. р. Кара-дере, Суши-ца и Порой и по хребетитѣ между тяхъ се повличатъ тогава 7 сръбски роти. Настѣплението имъ бѣ забелязано и спрѣно отъ нашия пушеченъ огънъ и тоя на едно орджие отъ 2. планинска батарея. Артилерията на противника, обаче, несравнено по-мощ-на по количество и калибъръ, разрови позициитѣ на нашитѣ храб-ри защитници съ фугасни и бризантни гранати и неговитѣ пе-хотни части ползиха нагоре. Къмъ пладне положението бѣше доста критическо; неприятелътъ силно напирал, особено на лѣвия участъкъ — Биюкъ-ташъ. Ние се държимъ упорито, ала и против-никътъ е дързкъ. Къмъ 15 ч. той се хвърли въ атака, но бѣ за-ставенъ да спрѣ предъ нашия пушеченъ, артилерийски и особено картеченъ огънъ на нашитѣ доблестни съюзници — германцитѣ. Артилерията му още повече засили огъня си. Две-три гаубични батареи и една планинска стреляха урагани отъ бризантни и фу-гасни гранати. Къмъ 18 часа наново ни атакува, но и този пътъ бѣ повърнатъ на позицията му. Въ 19 ч. 30 м. боятъ се прекрати“

Самъ командирътъ на полка до 15 часа не се намира-ше при полка си: той бѣ извиканъ рано сутринта въ Ща-ба на бригадата на к. 1058 и изпратенъ оттамъ заедно съ командира на 16. арт. полкъ на Петерникъ за избиране на артилерийски позиции. Изненадата за тия двама началници бѣ голѣма, когато превалиха вододѣла при Кравица. Предъ тяхъ се откри лабиринта отъ върхове, скали и урви къмъ Мъгленската равнина покрити въ облаци отъ димъ и прахъ. Позицията на Загорския полкъ кѣнтѣше подъ ударитѣ на

неприятелската артилерия. Следъ като хвърлиха бързъ погледъ отъ Зюмбюлевъ връхъ къмъ мѣстата, годни за артилерийски позиции, тѣ побързаха за частитѣ си, защото всѣки моментъ можеше да донесе изненади. Опитътъ на командира на Загорския полкъ да влѣзе въ връзка съ полка си, чрезъ близо разположения телефоненъ постъ на пѣтя Кравица—Петерникъ, бѣше осуетенъ. Единъ неприятелски снарядъ разруши телефонния постъ, като уби и рани нѣколко души телефонисти и войници, работници на пѣтя.

З А Г У Б И

дадени отъ частитѣ на 2./3. бригада въ боя на 20. августъ.

Ч а с т и	Убити		ранени	
	офицери	войници	офицери	войници
29. полкъ	—	—	—	—
46. полкъ	—	—	—	7
32. полкъ	1	13	1	65
16. артилерийски полкъ	—	1	1	1
Всичко	1	14	2	73

Загубитѣ въ Загорския полкъ бѣха предимно отъ артилерийски огънь.

Какво става въ това време въ Щабоветѣ на дивизията и бригадата.

Въ време на боя командирътъ на дивизията се намираше на в. Триборъ, а командирътъ на бригадата на Добро-поле, първиятъ на 12 клм., а вториятъ на 6 клм. отъ позицията на Загорския полкъ.

Високиятъ вододѣлъ на пограничнитѣ планини отдѣляше командира на дивизията отъ бойното поле и до него не достигаха даже гърмежитѣ на артилерията. Намирайки се подъ впечатлението на общото настѣпление на ари-

мията, командирътъ на дивизията продължаваше да обмисля какъ да изпълни задачата, дадена на дивизията му—да се спусне въ Мъгленската-долина.

На 19. августъ, съ № 7642 въ 14 ч. 25 м., той донася на командувачия I армия за резултатитѣ отъ действията на 17., 18. и 19. августъ, като подчертава неуспѣха на 46. и 29. полкове срещу Пожаръ и в. Голашъ и завършва:

„На дивизията безусловно е невъзможно да настѣпи предъ фронта си съ широкъ фронтъ и безъ пѣтица за полска артилерия, каквито въ тая планинска и крайно пресѣчена мѣстностъ нѣма никжде въ участъка на дивизията. При това положение спущането на дивизията въ Мъгленската-долина ще бѣде възможно, ако и не тѣй бързо, къмъ с. Сборско и то, ако се успѣе съ направата на коларския пѣтъ, който усилено се работи презъ с. с. Рождень, Алчаръ, Прашникъ Дидоникъ, Прѣслапъ и Сборско.“

Въ това донесение командирътъ на дивизията пише, че спущането въ долината ще изисква голѣми усилия и жертви и че поради огромната землена работа, извършена досега отъ войницитѣ, и трудния подвозъ хората и добитъка сж значително изтощени физически и не могатъ да се считатъ способни за бързо преодоляване непроходимата мѣстностъ и изкуственитѣ прегради, каквито противникътъ е вече създалъ.

Малко п.-късно, въ сѣщия день, командирътъ на дивизията, въпрѣки своята неувѣреностъ въ едно настѣпление къмъ Мъгленско, съ № 7654*) заповѣда на командира на 2./3. бригада:

„Да изучи дали не ще бѣде въ случай на настѣпление по-пригодно да настѣпи съ цѣлата си бригада предъ фронта на 32. полкъ, като остави на Добро-поле временно само една дружина отъ 46. полкъ и частъ отъ полската артилерия, и като има предвидъ, че въ такъвъ случай едновременно съ него ще настѣпятъ 24. полкъ и 3./3. бригада, а колоната на полковникъ Абаджиевъ ще остане за постигане дадената ѝ задача.“

На 20. августъ въ 9 ч. 35 м. съ № 7662, командирътъ на дивизията пристѣпи къмъ подготовка на частитѣ за настѣпление, като заповѣда на командира на 2./3. бригада:

1) Две полски батареи да се прехвърлятъ и заематъ позиции въ участъка на 32. полкъ, а на Добро поле и Петерникъ да

*) В. И. А. — Дѣло XXXVII. 33. к. (л. 26),

останатъ другитѣ две полски батареи; 2) Първата линия на Добро-поле и Петерникъ да заематъ дветѣ дружини отъ 46. полкъ, а смѣненитѣ 29. полкъ да застане въ втора линия задъ сѣщия участъкъ, като смѣната се извърши презъ нощта на 21./22. августъ.

3) Пѣтицата за полската артилерия да се работятъ отъ 29. полкъ.

Командирътъ на бригадата по тая заповѣдь направи следното:

1) Въ 13 ч. отговори въ дивизията съ № 2394, че счита и е дълбоко убеденъ, че едно прибързано настѣпление въ равнината безъ пѣтица за полската артилерия и подвозъ на бойни запаси и храни е неминуемо осъдено на поражение.

2) Разпореда до командиритѣ на 46., 29. и 32. полкове за смѣната на 29. полкъ отъ 46. и заемане, отъ последния, на Добро-поле и Петерникъ презъ нощта на 20./21. августъ. 29. полкъ да остане на позицията още едно денонощие за запознаване на 46. полкъ.

3) Прехвърлянето на 2 полски батареи въ участъка на 32. полкъ се отложи, понеже пѣтица за това нѣмаше.

Увлѣчени въ тия приготовления, командиритѣ на дивизията и бригадата не оцениха новосъздадотото се положение на фронта на Загорския полкъ и не взеха никакви мѣрки за посрещане на една атака, каквато сигурно трѣбваше да се очаква следъ днешната силна артилерийска подготовка.

Командирътъ на бригадата остана на к. 1058 и въроятно и той не е чулъ канонадата на водещия се бой.

Въ време на отсъствието на командира на Загорския полкъ, около пладне, пръвъ командирътъ на 3. дружина донася направо въ бригадата за разгорещения бой, който се води предъ Ковилъ.

Едва въ 15 ч. 35 м. бригадниятъ командиръ узнава отъ донесенията на 32. полкъ, че положението на полка е сериозно и помоли командира на дивизията да го подкрепи съ 24. полкъ, понеже разстоянието отъ Добро-поле (където щѣше да се събере 29. полкъ следъ смѣната му отъ 46.) до Ковилъ е било 10—15 часа пѣтъ и ако се изпратели подкрепления отъ 29. полкъ, то тѣ не щѣли да пристигнатъ на време.

Въ тая молба проличава нежеланието на командира на бригадата да поддържи своя 32. полкъ, което можеше да извърши много лесно, като изпрати веднага 4./29. дружина (бригадната поддрѣжка), която се намираше на пѣтя Ветерникъ—Петерникъ на единъ часъ пѣтъ далечъ отъ Загорския полкъ. Независимо отъ това, предвидъ на подготовещото се настѣпление на бригадата предъ фронта на Загорския полкъ, налагаше се 29. полкъ да се измѣсти по-източно, по-близо до фронта на 32. полкъ, а не на западъ къмъ Добро-поле, където сѣрбитѣ бездействаха.

Бой на 21. августъ.

Презъ нощта срещу 21. августъ 46. полкъ зае позицията Пожарски-ридъ—Петерникъ (вкл.), като смѣни частитѣ отъ 29. и 32. полкове, които се намираха въ тоя участъкъ. 29. полкъ остана непосредствено задъ 46. полкъ; 3./29. дружина на Пожарски-ридъ, 1./29. и 2./29. дружини задъ Междинния грѣцки-постъ, 4./29. дружина въ бригадна поддрѣжка на пѣтя Ветерникъ—Петерникъ.

32. полкъ заемаше сѣщия участъкъ Петерникъ—Ковилъ: на Петерникъ 1 рота, на Баховски-ридъ и Димова-поляна 4 и 2 дружини, на в. Кукурузъ 1. дружина и на Ковилъ 3. дружина. Артилерия: 9./16. полска батарея (2 орждия) на Баховски-ридъ, 5. планинска батарея (2 орждия) на Петерникъ и 2. планинска батарея (3 орждия) на Ковилъ, всичко 7 орждия.

Около 11 часа се получи заповѣдь отъ Щаба на бригадата да се изпратятъ разузнавателни части къмъ противника, за да се провѣри дали стои на позициитѣ си.

Срещу в. Граждень на Пожарски-ридъ 46. полкъ изпрати 1½ рота, която съ поддрѣжката на артилерията се доближи на 500—600 крачки до противника, предизвика неговия пушеченъ и артилерийски огънь и остана на достигнатото мѣсто до смръкване, следъ което се оттегли на позиция а си.

Презъ нощта на 20./21. августъ неприятелътъ обстрелваше позицията на Загорския полкъ съ обезпокоителенъ огънь, а на разсѣмване отъ 6 ч. огънятъ се засили, като на известни участъци (по източния склонъ на Баховски-ридъ, Димова-поляна и по Ковилъ) се обърна въ ураганенъ: фугасни и бризантни гранати разрушаваха позициитѣ, които презъ нощта бѣха поправени доколкото бѣ възможно.

Подъ прикритието на тоя огънь противникътъ настѣпи по цѣлия фронтъ на полка, като насочи усилията си главно по долината между Баховски-ридъ и в. Кукурузъ и по в. Ковилъ. Източниятъ склонъ на Баховски-ридъ, по който настѣпиха сѣрбитѣ бѣ покритъ съ гъста и непроходима гора. Въ тая гора се намираха позициитѣ, както на нашитѣ, така и на сѣрбскитѣ части невидими едни за други. Тукъ, както настѣплението, така и отбраната не можаха да се водятъ планомѣрно и свѣрзано и затова боятъ се разпадна на отдѣлни сблъсквания на отдѣления, взводове и роти, където успѣхътъ и победата оставаха на страната на по-смѣлия похрабрия и по-самостоятелния. Колко е противника и откъде ще дойде, никой не можеше да опредѣли, защото не се виждаше. Изненадитѣ бѣха обикновено нѣщо, свѣрзката мжно се поддържаше. Трѣсъкътъ на гранатитѣ, ехото отъ гората и скалиститѣ върхове и чуки, тъмнината и тайнст-

ваше върху въображението на хората. Само издържливите, бестрашните, индивидуално подготвените можаха да имат успех в този горски бой.

Въз основа на тази местност през цълия ден се водиха юнашки борби между българи и сърби, еднакво способни за най-трудната — планинска война. Свидетели на тая борба нямаше и не можеше да има, защото нищо не се виждаше от началниците на тия малки части (дружините и по-горни началници). Само по телефонната мрежа, въ която се преплитаха донесенията, заповедите и разговорите между взводни, ротни, дружинни, батареини командири можаха да се долавят понякога, и то случайно, по тържествуващите, или изплашените гласове на телефонистите, новините за хода на невидимата и мъжествена борба на отделните бойци, патрули, отделения и взводове. Борбата се водеше с ножове и бомби.

По тая склон сърбите водеха настъпление с промънливи успехи през цълия ден. Силите на атакуващите части се определяха на една дружина с 2 картечници, но колко са точно, никой не знаеше. Към 18 часа сърбите успяха да разбият 3. рота, да прогонят част от нашето охранение (постове и застави) и се връжат въ разположението на полка между 4. и 1. дружини. Заповеданата контратака от 2. дружина, която се намираще зад атакувания участък, ограничи сърбския успех, който не можеше да бъде развит и поради настъпилата тъмнина.

Срещу центъра на в. Ковилъ и Биюк-таш след силна няколко часова артилерийска подготовка сърбите хвърлиха въ атака една дружина с 4 картечници, но тя не можа да се доближи по-близо от 700 кр. от позицията.

Ще приведем някои откъслечи от реляциите на 32. полк и донесенията на ротните и дружинни командири за характеристика на днешния бой*).

„Неприятелската артилерия жари с огън, преимууществено с бризантни гранати постове и застави. Всъко засипано отделение бива замънено с друго и всички с непоколебима упоритост отбиват с вихров огън нападателите си“.

„Току-що се беше съмнало и батареите на противника откриха силен огън по окопите на Димова-поляна, особено по линията на предните постове. Противникът искаше да изрови шепата смълчащи, които въпреки, че от 17. август не бяха мигнали, нито

*) XLV. 4 а. (стр. 174, 180, 183, 184.)

яли, с нечувана упоритост бранеха юнашки своите скали“.

„Постовите на 16. рота, след упорит бой с противника на линията на постове и застави, почват да се оттеглят назад към главната позиция, като всяка крачка назад правят след люто отпор, въ който се използват пушечния огън и ръчните бомби. Едвам към 14 часа тази рота излезе и заедно с половината от окопите на Димова-поляна.“

„През цълия ден позицията беше обсадена с град от гранати и шрапнели, обаче, всички чинове от ротата (15.) бяха на своите места и не можа да се забележи най-малко колебание въ тяхния дух и самоувъреност, напротив, тази стрелба още повече ги ожесточи и те чакаха с нетърпение доближаването на противника, за да му отмъстят с своя пушечен огън и нож за това безнаказано вилнение, тъй като се виждаше, че нашата артилерия не можеше да му даде заслуженото (с. 184).

„Въ 1 ч. сл. пладне с около 2 роти противникът ненадейно нападна постове на 3. рота въ най-издадената част на охранението по посока между Димова-поляна и пътеката, водеща от гореказаната поляна, вследствие на което ротите от охранението се оттеглиха на главната позиция. Настъплението на противника беше подготвено с силен кръстосан огън от 3 полски и 1 планинска батареи“ (с. 184 и 185).

Началникът на участъка Биюк-таш донася до командира на 3./32. дружина:

„Донасям Ви, господин майор, че загубите претърпявани, особено от артилерийския огън, са твърде големи. Вън от това, от няколко дни де-нонощно се бодърствува и войниците даже при най-силния огън заспиват. Моля нареждането Ви, ротите да бъдат смънени, за да могат да си починат и се въведе порядък“ (с. 193).

През този ден сърбите хвърлиха десетки хиляди снаряди, произведоха много частни атаки, като на някои места се доближиха на 100—200 крачки до позицията (в. Ковилъ), но навсякъде бяха отблъснати с големи загуби от артилерийски, пушечен и картечен огън, ножове и бомби.

Загубите на 32. полк сравнително не бяха големи, защото сърбската артилерийска стрелба не беше точна, поради разположението на позицията въ гората, но при една отбрана не са и малки.

ЗАГУБИ

дадени отъ чиноветъ на 2./3. бригада въ боя на 21. августъ.

Части	Убити		ранени		безвестъ изчезнали войници	Всичко	
	офицери	войници	офицери	войници		офицери	войници
29. полкъ	—	—	—	—	—	—	—
46. полкъ	—	—	—	—	—	—	—
32. полкъ	—	20	—	94	7	—	121
16. артилерийски полкъ	—	2	—	1	—	—	3
Всичко . . .	—	22	—	95	7	—	124

Днешниятъ бой още по-ясно указваше, че сърбитъ насочватъ всичкитъ си усилия, за да завладѣятъ Баховското-дефиле, което имъ откриваше кжсия пжтъ къмъ Алчаръ—Кавадарци—Вардара, за което нападение благоприятствува-ше слабото заемане на тоя участъкъ и липсата на артиле-рийска отбрана и солидни позиции. Командиритъ на диви-зията и брагата и днесъ не схванаха това положение и продължаваха да се забавляватъ съ яловото настѣпление къмъ Мъгленско, въ успѣха на което, както видѣхме по-горе, и тѣ самитъ не вѣрваха. Тѣ бездействуваха. Това без-действие никой воененъ не би търпѣлъ при положението: два отъ полковетъ му да стоятъ нѣми зрители, безъ да да-датъ единъ раненъ, а съседниятъ (третия) да се бори съ всички сили и да изнемогва.

Командирътъ на бригадата, за да не бжде изненаданъ съ заповѣдъ за настѣпление предъ фронта на Загорци, заповѣда въ 20 ч. 15 м. на командира на 32. полкъ да изпрати къмъ противника офицерски патрули съ цель да разузнаятъ: 1) Достѣпността на мѣстността; 2) Кжде се намиратъ неприятелскитъ окопи; 3) Има ли изкуствени пре-пятствия, какви и кжде сж разположени.

Тая заповѣдъ не можа да се изпълни, понеже на 22. августъ сърбитъ преминаха въ настѣпление съ голѣми сили предъ 32. полкъ.

Бой на 22 августъ.

Да разгледаме боя на 32. полкъ. Източниятъ склонъ на Баховски-ридъ, по който насочиха сърбитъ усилията си, за да скжсатъ фронта на 32. Загорски полкъ, бѣше подѣленъ за отбрана между 1. и 4. дружини. но не бѣше укрепенъ, върху което бѣ привлѣчено вниманието на дружиннитъ ко-мандири устно и писмено *). Последнитъ бѣха обѣрнали главно внимание за преграждане пжтежитъ, водещи отъ Бахово къмъ Кукурузъ, а тоя склонъ, обрасналъ съ гжста гора, считаха за непроходимъ. Това бѣше грѣшка, и затова командирътъ на полка съ № 371 отъ 19. августъ се принуди да даде следнитъ упжтвания до дружиннитъ командири:

„Отъ действията на 17. и 18. августъ се конста-тира, че навсѣкжде, кждето нашитъ части сж настѣп-вали по равни, открити и, изобщо, достѣпни мѣста, сж дадени голѣми жертви.

Внушете на всички ваши подчинени началници и войници, че всѣко настѣпление и атака ще се увѣнчаятъ съ успѣхъ само тогава, когато се водятъ по най-труд-нодостѣпнитъ мѣста, които противникътъ, като счита за недостѣпни, сравнително по-слабо ги отбранява.

Отъ досегашнитъ изучавания на планинитъ, въ кои-то се намираме, вѣрвамъ всѣки да се е убедилъ, че тѣ сж проходими навсѣкжде. Поради това при организиране-то на отбраната, открититъ и достѣпни мѣста да се па-зятъ предимно съ машини (картечници, орждия, мино-хвѣргачки и др.), а живата сила—хората—да се спестя-ватъ за действие и отбрана на ония мѣста, презъ кои-то, макаръ и труднодостѣпни, противникътъ би мо-гълъ чрезъ прецѣждане и пълзене да се промъкне и групира въ по-голѣми маси за действие. При настѣп-лението трѣбва да се прави отъ наша страна сжщото—хората по единъ, по двама да се промъкватъ презъ та-кива труднодостѣпни мѣста, слабо отбранявани отъ противника, да се групиратъ задъ закритията въ взво-дове, полуроти, роти и оттамъ съвършено неочаквано да атакуватъ, като посоки за атаката се избиратъ та-кива, които даватъ най-голѣми резултати.“

Вѣпрѣки тия предупреждения, командиритъ на 1. и 4. дружини не обѣрнаха внимание на тоя склонъ и, както ви-дѣхме, противникътъ, следъ като направи нуждитъ сондажи

*) В. И. А. — Дѣло LXV 4а. №№ 365, 371 и 367 на стр. стр. 136 144 и 173 и дѣло XLV. 8. б. (стр. 74).

и намъри слабото мѣсто на позицията — промеждутъка между дветѣ дружини тамъ и насочи решителния си ударъ.

На 21 августъ съ № 367 командирътъ на полка наново повтаря:

„Командиритѣ на дружинитѣ не само да поддържатъ свръзка помежду си, но и да обърнатъ особено внимание за съгласувани действия на ония мѣста, където се допиратъ фланговетѣ имъ, като помнятъ, че тамъ сж всѣкога най-слабитѣ мѣста, понеже всѣки се надява, че съседътъ се грижи за охраната и наблюдението на допирнитѣ флангове *)“.

Благодарение на несъблюдаването на тия упътвания презъ нощта на 21./22. августъ сърбитѣ се промъкнаха презъ незаетото пространство между фланговетѣ на 1. и 4. дружини и застанаха срещу фланга и тила на Димова-поляна. Освенъ това, тѣ се приближиха презъ нощта, доколкото това имъ бѣ възможно, близо до нашето охранение, за да съкратятъ разстоянието, отъ което трѣбваше да се хвърлятъ въ атака.

На разсъмване артилерийскиятъ огънь се възобнови съ небивала досега сила, и, следъ една кратка подготовка Шумадийската дивизия (10., 11. и 12. полкове) атакува позицията на 32. Загорски полкъ. До пладне на фронта на Баховския-ридъ, отбраняванъ отъ 4., 2. и 1. дружини, сърбитѣ произведоха 6 атаки, но всички бѣха отбити съ огънь, ржчни бомби и ножъ.

Успѣхъ имаха само частитѣ имъ, насочени по източния склонъ на Баховски-ридъ въ незаетото гористо пространство между фланговетѣ на 1. и 4. дружини, срещу което се намираше 2. дружина, но изостанала назадъ, въ отстъпъ задъ източния жгълъ на Димова-поляна. По пладне настъпи кризистъ на боя: сърбитѣ се врѣзаха дълбоко между дружинитѣ и почнаха да биятъ флангово и тилово Димова-поляна съ пушеченъ и картеченъ огънь, а артилерията имъ, безъ да млъкне, разрушаваше позицията на храбритѣ защитници. По едно време на поляната при Кукурузъ се появиха разстроени и обвзети отъ паника бѣгълци, между тѣхъ и офицери. Командирътъ на полка, съ офицеритѣ отъ щаба, пресрещна бѣгълцитѣ, събра ги и разпореда да се разположатъ въ гората, за да не се забележи поражението. Бързо се изпратиха следъ това дружинната поддръжка (4. рота) на първа дружина, а следъ нея и пристигналата 6./46. рота отъ

*) Следъ 2 години пробивътъ на Добро-поле се извърши между 2. и 3. дивизии.

Петерникъ на Димова-поляна, и, съ хвърлянето имъ въ контъратака, успѣхътъ бѣ локализиранъ. Въ сѣщия моментъ бѣ туренъ въ действие и последниятъ резервъ — полковата музика. Последната, възползувана отъ гората, едновременно съ контъратаката на 2./32. дружина и на 4./32. и 6./46. роти, застана задъ мѣстото на пробива и засвири „Шуми Марица“, а всички бойци викнаха „Ура“.

Противникътъ, като не знаеше какво иде срещу него (наоколо е гора и нищо не се виждаше), трепна, спрѣ напредването си и започна да се окопава. Това бѣше около 14 15 часа. Не следъ много, къмъ 17 часа, пристигна и подкреплението, изпратено отъ командира на дивизията — 1./ 4. дружина, която се разположи задъ Димова поляна. Съ нейното идване положението на полка се закрепил. Въ 18 часа пристигна на Димова-поляна и 2./24. дружина.

4./29. дружина, изпратена къмъ западния край на Баховския ридъ отъ командира на 2/3. бригада, сжщо пристигна къмъ 15 часа на мѣстото си.

По тая начинъ на Баховския-ридъ и Кукурузъ вечерта бѣха събрани 7, а, заедно съ 3/32. дружина на в. Ковилъ, — 8 дружини срещу 9-тѣ дружини на сърбитѣ. Но, докато стана всичко това, на Баховския-ридъ и на Димова-поляна частитѣ отъ полка отбиха 18 атаки, насочени по разни пунктовена позицията.

За характеристика на тая величава борба ние ще приведемъ нѣколко извадки отъ реляциитѣ на ротнитѣ и дружинни командири*).

Командирътъ на 4. дружина, майоръ Бангеевъ, пише въ реляцията си по ненадейното нахлуване на сърбитѣ между 4. и 1. дружини за 16. рота (стр. 204):

„Остава откъснатъ само единъ, 1. взводъ, на подпоручикъ Караджовъ, който къмъ 4 ч. 30 м., заграденъ отъ противника, съ голѣми усилия, чрезъ бомби, като самия Караджовъ бива раненъ на нѣколко мѣста, успѣва да си пробие пътъ и да заеме скалата, отъ която бѣ настъпилъ вчера вечерта.“

Командирътъ на 16. рота, поручикъ Еневъ, пише (стр. 209, 211):

„До 9 часа броихъ 6 страшни артилерийски подготовки, които тутакси бѣха последвани отъ бѣсни пехотински пристѣпи, които всички до единъ бѣха отбивани съ голѣми загуби за противника. Трѣбва да се признае, че противникътъ се биеше отчаяно. На много мѣста той достигна на 5—6 крачки до нашитѣ окопи и биваше

*) В. И. А.—Дѣло XLV. 4. а. (стр. стр. 204, 209, 211).

изтласканъ назадъ съ ръчни бомби. . . Всички чинове отъ ротата изпъкнаха всрѣдъ страшния трѣсъкъ на гранатитѣ, като нечувани герои. Единъ окопъ три пжти бѣше разрушенъ и пакъ възстановенъ, безъ противникътъ да успѣе да го заеме. Невижданото бѣ, че, въпрѣки страшнитѣ поражения, които артилерията на противника нанасяше на ротитѣ, пехотната стрелба не замлъкваше ни за моментъ.“

Командирътъ на 15. рота, капитанъ Пѣйчевъ, пише (с. 213):

„Положението ставаше всѣки моментъ по-критическо и трѣбваше желѣзни нерви и пълно презрение къмъ смъртта, за да може да се устои на постояннитѣ атаки на противника и адския трѣсъкъ на неговитѣ снаряди, които следъ всѣка отбита атака, като че ли съ още по-голѣма злоба биваха пращани и се прѣскаха между защитницитѣ на тая позиция, които постепенно се топѣха и оставаха все по-малко и по-малко.“

Следъ достигнатия днесъ успѣхъ отъ противника източно отъ Димова-поляна, фронтътъ на 2. и 1. дружини се огъна подковообразно, и въ това положение замръкнаха дветѣ страни.

Срещу Ковилъ и Биюкъ-ташъ противникътъ откри рано сутринята, силенъ артилерийски огънь, който продължи презъ цѣлия день. Предприетата отъ сърбитѣ предъ пладне атака бѣше отбита съ огънь. Следъ пладне противникътъ остана на позициитѣ си и втора атака не предприе, обаче, артилерийскиятъ му огънь силно измъчваше хората, поради което командирътъ на 3./32. дружина разпреди презъ деня въ окопитѣ да се държатъ рѣдки вериги съ интервалъ 10 кр. между бойцитѣ, а всички останали хора да се разполагатъ въ скривалищата и на закрито. Сжциятъ моли:

„Ако има на Преслапъ полска артилерия да встѣпи въ борба съ неприятелскитѣ батареи южно отъ Севрианъ, които нанасятъ голѣми загуби на повѣрената ми дружина . . . Досега дружината ми води отчаяна борба вече толкова дни и нѣма никаква поддръжка отъ артилерия*).“

Следната заповѣдь отъ командира на 3./32. дружина, майоръ Темистоклиевъ, (№ 843) до началника на участъка

*) В. И. А. — Дѣло XLV. 4. а. (стр. стр. 226 и 227).

Биюкъ-ташъ още по-характерно рисува разстройството и измъчената душа на подчиненитѣ му:

„Уредете си ротитѣ и запазете органическата връзка. Уреждането да бѣде привършено до 1 ч. сл. полунощъ. Чудно ми е какъ сте допуснали безнаказано сърбитѣ толкозъ близо до васъ. Наредете службата така, че да можете да издържите още дълги дни въ борбата. Смѣна не очаквайте. За помощъ сжшо. За оттегляне нито дума. Пазете хората си. По-добре е въ контр-атака да дадете жертви, отколкото да стоите на разстрелъ отъ артилерията.“

Командирътъ на 32. полкъ, като донася за действията на полка презъ деня, казва:

„Въ време на тия атаки противникътъ бѣ поддържанъ съ силенъ артилерийски огънь, който се продължава вече 3 дни . . . Изобщо, чувствува се извънредно голѣма нужда отъ артилерия, за което, моля, направете всичко възможно за засилване на полка съ артилерия, особено гаубична и полска . . . Всички офицери и войници, въпрѣки тежкитѣ кризи, които се преживѣха до пристигането на подкрепления, се държаха извънредно храбро и мъжествено. Духътъ на хората би спечелилъ твърде много, ако има достатъчно артилерия.“

Героизъмъ и самопожертвуване.

Особено интересна бѣ борбата днесъ на Биюкъ-ташъ (Голѣмъ-камъкъ) — една скалиста височина, 200 м. дълга и 5 висока, която се издаваше като носъ предъ позицията. Биюкъ-ташъ и даваше възможностъ да се бие съ фланговъ огънь (пушеченъ и картеченъ) голѣма частъ отъ мѣстността предъ позицията на в. Ковилъ, а това извънредно много затрудняваше атаката ѝ — трѣбваше да падне най-напредъ Биюкъ-ташъ, за да се атакуютъ и съседнитѣ участъци. Но при тия преимущества Биюкъ-ташъ имаше и голѣми недостатъци — поради липса достатъчно време и сръдства, не бѣше солидно укрепенъ, а като издаденъ напредъ, представяше най-сгодния пунктъ за атака, понеже можеше да се бие отъ фронта и двата фланга. По тая начинъ той се превърна въ магнитъ, който привличаше къмъ себе си борцитѣ.

Рано сутринята противникътъ насочи 1 рота съ 1 картечница срещу самия носъ на канарата, които успѣха въ гъмнината да се доближатъ на 10–15 крачки. Започна се жестокъ бой съ бомби и куршуми, и, макаръ сърбитѣ да бѣха 3–4 пжти по-многочислени, къмъ 4 ч. бѣха отбити.

Въ 4 ч. 30 м. се откри силна артилерийска стрелба по Биюкъ-ташъ, а настѣпилитѣ вдѣсно и влѣво неприятелски

части започнаха да бият канарата с фланговъ и тиленъ огънь. Откри се огънь и отъ фронта. Атаката се поднови. На скалата останаха отъ защитниците (1 взводъ) само 9 бойци, другитъ паднаха убити и ранени. Изпрати се още 1 взводъ въ подкрепа. Противникътъ поставя на 10—15 кр. 1 картечница и започва да бие защитниците на скалата. Ст. подофицеръ Петъръ Енчевъ се изправи на скалата и с една бомба изби прислужниците и повреди картечницата. Борбата с бомби и огънь продължи цѣли часове. Защитниците рѣдѣятъ, изпращатъ се нови подкрепления. Най-сетне храбритъ юнаци отъ 11. и 12. роти окончателно печелиха победата: сърбитъ оставиха 50—60 трупа убити предъ скалата и отстъпиха. Ротитъ дадоха загуби: 10 убити (отъ които двама взводни подофицери) 31 ранени и 15 контузени. Следъ пладне противникътъ настъпи по останалия фронтъ, но не и предъ кървавия Биюкъ-ташъ, който стана за него страшилище гробница.

Днешниятъ бой, единъ полкъ срещу три 7 орджия срещу 40—50, вънъ отъ превъзходството на противника въ картечници, автоматически пушки, ракети и голѣмото разточителство на бойни запаси, — е борба, въ която българинътъ показва всичкия героизъмъ и самопожертвуване, на които той е способенъ и предъ които всѣки безпристрастенъ наблюдател смирено ще се поклони.

Тия храбри хора заслужаваха да се вслушаме въ законната имъ справедлива молба: „Дайте ни артилерия, насъ ни разстрелватъ“. Командирътъ на 32. полкъ, въ отзвукъ на това искане, съ № 3085 *) шифровано моли командира на 2./3. бригада:

„Неприятелската артилерия, най-много гаубичната, силно влияе върху духа на хората, особено като се вземе подъ внимание, че въ продължение на 3 дни почти непрекъснато се обстрелва цѣлата позиция съ артилерийски огънь.

Единъ голѣмъ процентъ, ако не и по-голѣмата частъ отъ загубитъ, сж отъ артилерийски огънь.

Войниците заявяватъ, че лесно ще се разправятъ съ противника, но за всичко прѣчи артилерията. Моля ходотайството ви, г-нъ полковникъ, да се обърне сериозно внимание на този въпросъ, иначе добриятъ духъ и храбростта на хората силно ще пострадатъ. Има вече хора онѣмѣли и оглушени отъ артилерийския огънь. По всичко изглежда, че неприятелътъ има огромни запаси отъ снаряди.“

*) В. И. А. — Дѣло XLV. 3. 6. (стр. 75.)

Въ края на реляцията на полка се дава следната оценка за днешния бой (реляцията, написана отъ майоръ Бангеевъ, командиръ на 4. дружина):

„Днешниятъ бой съ своята ожесточеностъ ще съставлява най-кървавата, а сжщевременно най-свѣтла страница въ историята на полка. Тоя денъ ще бжде паметенъ и за Шумадийската дивизия, която съ своитъ бѣсни атаки, особено на Димова-поляна, въпрѣки своето числено надмощие въ хора и орджия, като даде маса жертви, не успѣ да достигне целта си—завладяване на нашата позиция. Загорци въ тая неравна борба, съ духъ несъкрушимъ, устояха съ честъ въ сринатитъ отъ артилерията окопи и запазиха съ гордостъ добротото име на полка.“

Какво става въ време на боя въ щабоветъ на 2./3. бригада и 3. дивизия и на останалия участъкъ на бригадата.

Рано сутринята съ започването на боя* телефонната линия на Щаба на 32. полкъ, която бѣ прекарана по искането на началника на Щаба на бригадата, неизвестно по какви съображения вдлъжъ по бойната линия Кукурузъ—Доброполе, и на която бѣха закачени телефонитъ на дружинитъ, бѣ прекъсната отъ артилерийския огънь на противника, поради което командирътъ на полка донесе направо въ дивизията съ № 370:

„Днесъ, 5 часа, полкътъ е атакуванъ по цѣлия фронтъ отъ Шумадийската дивизия (10., 11. и 12. полкове). Всички поддръжки сѣмъ изчерпалъ; артилерията ми — 6 планински и 4 полски орджия — е крайно недостатъчна за борба съ неприятелската (6—8 батареи). Телефонна връзка съ бригадата нѣмамъ, затова се обръщамъ къмъ Васъ да бжда подкрепенъ поне отъ артилерията отъ Преслапъ и една дружина отъ 24. полкъ. Иначе положението може да бжде компрометирано.“

Веднага следъ получаването на това донесение, командирътъ на дивизията разпорежда:

1) 1. и 2. дружини отъ 24. полкъ, работещи пжтя Рожденъ—Алчаръ, да прекратятъ работата и да заминатъ въ разпореждането на командира на 32. полкъ за отблъсване атаката на противника. (Както видѣхме, дружинитъ пристигнаха въ 18 ч. задъ Димова-поляна).

2) Командирът на 2./3. бригада (съ сilitъ на Добро-поле), на 24. полкъ и на 3./3. бригада да преминатъ въ настѣпление, за да облекчатъ положението на Загорския полкъ и да достигнатъ линията — височинитъ южно отъ Пожаръ—Струпино —Бахово—южнитъ поли на Бюкѣ-ташъ — южнитъ поли на Преслапъ—с. Изворъ—Фущане — Нонте.

Въ изпълнение на тая заповѣдь, 24. полкъ настѣпи, прогони сръбскитъ части предъ себе си на около 3 км. южно отъ Сборско и привечеръ се отдрѣпа на старитъ си позиции при с. Сборско. 3./3. бригада настѣпи и завладѣ височинитъ северно отъ Изворъ и Тръстеникъ, кждето остана да се затвърди.

Командирътъ на 2./3. бригада къмъ 9 часа, когато телефонната линия съ Щаба на 32. полкъ бѣ поправена, се научи отъ устния докладъ на командира на тоя полкъ, за предприетата отъ Шумадийската дивизия атака и донесе за това веднага въ дивизията.

Той разпорежи за поддържане 32. полкъ да замине за Баховски-ридъ 4./29. дружина и 6./46. рота отъ в. Петерникъ. Отъ тия части 6./46. рота пристигна въ 14 часа на Димова-поляна, тъкмо въ момента на кризиса на боя, и съ своето стремително влизане въ бой затули пробива на сръбитъ при източния жгълъ на Димова-поляна. Нейната услуга бѣ значителна. 4./29. дружина пристигна къмъ 15 ч. на западния край на Баховския-ридъ, кждето напорътъ на сръбитъ бѣше незначителенъ, и не взе участие въ боя, понеже много късно извести въ Щаба на 32. полкъ за пристигането си.

За привеждане въ изпълнение устната заповѣдь на командира на дивизията, получена по телефона въ 9 ч. 10 м. за завладяването на Пожаръ и в. Голашъ и потвърдена писмено съ № 7945 *), командирътъ на 2./3. бригада, полковникъ Бошнаковъ, разпорежи едва въ 12 ч. 30 м.:

„1) Полковникъ Абаджиевъ, съ 3 дружини, 11 картечници и 4 пл. орджия, да настѣпи, атакува и завладѣе в. Граждень.

2) Полковникъ Лазаровъ, съ 1½ дружини и 3 картечници, да атакува в. Голашъ и да го завладѣе.

3) Подполковникъ Дренски, съ 1 дружина и 2 картечници, се дава въ разпореждането на командира на 32. полкъ.

4) Майоръ Хаджиевъ, съ 1 дружина, да отбранява Петерникъ и да съдействува на крайния дѣсенъ флангъ на Загорци, ако натискътъ предъ него е слабъ.

5) Подполковникъ Андреевъ, до получаването на подкрепление, здраво да се държи на мѣстото си. Щомъ получи подкрепление — 4./29. дружина и дружинитъ отъ 2. полкъ,

*) В. И. А. — дѣло XXXVIII. 33. к. (с. 39).

да контъратакува противника по цѣлия фронтъ и да го отблъсне въ равнината.“

Разгледахме боя на 32. полкъ. Да видимъ какво става на останалия фронтъ на 2./3. бригада — Добро-поле—Баховски-ридъ (изкл. *).

Полковникъ Абаджиевъ (3./46., 3./29. и 2./29. дружини съ 11 картечници) настѣпи, по Пожарския-ридъ отъ Гоговогумно за Граждень, дойде на 400 м. до теленитъ мрежи на противника и тамъ замръкна.

Полковникъ Лазаровъ (1./29. дружина, 1./46. и 7./46. роти съ 3 карт.) настѣпи отъ Междинния гръцки-постъ къмъ в. Голашъ, прогони неприятелскитъ охраняващи части и се спрѣ въ седловината между Голашъ и Междинния гръцки-постъ, кждето стоя до сирѣкване.

Майоръ Хаджиевъ стои на Петерникъ.

Още при получаването устната заповѣдь отъ командира на дивизията за атака на Пожаръ и Голашъ, командирътъ на бригадата се противопостави на тая атака: „Атаката на Граждень и Голашъ ще е безполезно даване на жертви. Тя нѣма да успѣе. Предпочитателно е въ това направление да се демонстрира съ малки пехотни части, а съ свободнитъ такива (три дружини отъ 29. полкъ) да се усили 32. полкъ, който съ контъратаката да отхвърли противника“.

Това възражение бѣ крайно несъстоятелно: бригадата още отъ 17. августъ имаше заповѣдь да изпрати една колони южно отъ Пожаръ за съдействие на 1./3. бригада и да завладѣе в. Голашъ. Неуспѣхътъ на 46. и 29. полкове на 17. августъ, който се длѣжеше изключително на лошото насочване на частитъ — право въ челото на укрепенитъ сръбски позиции на в. Граждень и в. Голашъ, намали борческия духъ на тия части. 46. и 29. полкове имаха задъ себе си достатъчно артилерия (6 план. и 12 полски орджия) и днесъ, когато имаше положителни сведения, че срещу тия два полка стои само единъ — сръбскитъ 19. полкъ (3 дружини срещу наши 6) — и положението бѣше най-сгодно да атакуватъ и да иматъ успѣхъ, съ който най-бързо и най-ефикасно щѣха да облекчатъ намиращитъ се въ затруднено положение тѣхни съседи (отдѣсно 1./3. бригада, отлѣво 32. полкъ), командирътъ на бригадата иска да избѣгне атаката и да стовари всичката тежестъ на боя върху Загорския полкъ.

Командирътъ на дивизията, навѣрно, е схваналъ това и повторно му заповѣдва (писмено) да атакува Пожаръ и Голашъ. Обаче, каква е била тая атака, всѣки може да сжди, като има предвидъ, че срещу Пожаръ частитъ спиратъ

*) По рел. на 2./3. бригада (В. И. А. — дѣло XXXVIII. 33. к. (стр. 42)).

на 400 м., а срещу Голашъ на 1000 м. отъ неприятелскитѣ позиции, последнитѣ, освенъ това, скрити въ гората. Загубитѣ имъ говорятъ по-красноречиво: срещу Пожаръ е раненъ 1 офицеръ и 21 войници, всички отъ артилерийски огънь, а срещу Голашъ загуби нѣма. Вечеръта, за да не страдагъ отъ неприятелския огънь, командирътъ на бригадата заповѣда да се оттеглятъ на старитѣ мѣста. Наистина, добре изпълнена заповѣдь: има атака и нѣма кръвъ; желанието и на командира на бригадата и на командира на дивизията блестящо изпълнено.

Тоя начинъ на действия на 46. и 29. полкове, при които се намираше винаги командирътъ на бригадата, 32. полкъ му бѣше чуждъ—не попрѣчи на полковника Бошнакова да бже въ пълна противоположностъ съ себе си, когато въпросътъ се отнасяше до 32. Загорски полкъ. Вечеръта, когато се бѣше стъмнило, командирътъ на бригадата заповѣда по телефона на командира на 32. полкъ: да контъратакува противника по цѣлия фронтъ и да го отблъсне въ равнината, т. е. предаде отнасящото се до него отъ оп. му заповѣдь № 92, издадена въ 12 ч. 30 м.

По-късно, въ 22 ч., командирътъ на 32. полкъ получи заповѣдь по телефона:

„Повторно Ви заповѣдвамъ още тази нощъ да атакувате противника и да го отхвърлите въ равнината. Даденото Ви подкрепление е напълно достатъчно.“

Командирътъ на 32. полкъ не бѣ искалъ друго подкрепление отъ командира на 2./3. бригада, освенъ артилерия. 4./29. дружина стоеше и безъ туй задъ Петерникъ и западния езикъ на Баховски-ридъ, които бѣха позиции на 29. Ямболски полкъ. Очевидно е, че командирътъ на 2./3. бригада, за да избѣгне атаката на в. Голашъ и Пожаръ, умишлено праща излишни части къмъ Загорския полкъ, за да има основание да се оправдае предъ командира на дивизията: не мога да атакувамъ Пожаръ и Голашъ: защото нѣмамъ достатъчно сили, което и фактически е докладвалъ по телефона.

Заповѣдта му — Загорскиятъ полкъ да контъратакува презъ нощта сѣрбитѣ и да ги отблъсне въ равнината—бѣше неизпълнима, защото дружинитѣ отъ 24. полкъ бѣха силно изморени; тѣ бѣха изминали около 15 клм. за половинъ дець въ планинска мѣстностъ, а една отъ тѣхъ, за да ускори движението, бѣше облекчена (безъ шинели и раници). Въ 18 ч. завалѣ силенъ дъждъ, мѣстността бѣ непозната за новопристигналитѣ части, а, освенъ това, бѣ планинска, обраснала съ гора, въ която денемъ се губѣха и заблуждаваха отдѣлни взводове и роти. Нощна атака при такива условия не се произвежда, и затова командирътъ на 32. Загорски полкъ

я отложи за сутринта, а презъ нощта на 22./23. августъ смѣни силно пострадалитѣ роти на Димова-поляна съ такива отъ 24. полкъ и направи всички разпореджения за контъратакуване сѣрбитѣ на разсѣмване на 23. августъ *).

З А Г У Б И,

дадени отъ частитѣ на 2./3. бригада въ боя на 22. августъ.

Ч а с т и	Убити		ранени	
	офицери	войници	офицери	войници
32. полкъ съ придаденитѣ му части	1	48	3	175
29. полкъ	—	—	—	—
46. полкъ	—	—	1	21
Всичко	1	48	4	196

Бой на 23. августъ.

Преди разсѣмване завалѣ силенъ дъждъ, 32. полкъ атакува сѣрбитѣ, отблъсна ги и ги преследва до позицитѣ, които тѣ заемаха срещу нашето охранение до 20. августъ. Това стана до пладне, докато валѣше дъждъ, и артилерията, както отъ наша, така и отъ неприятелска страна, не можеше да вземе деятелно участие, поради замѣглената атмосфера. Къмъ 11 ч. времето се разясни, и сѣрбската артилерия съ всичка сила се нахвърли зърху нашитѣ части, които стоеха на открито. Частитѣ започнаха силно да страдатъ отъ неприятелския огънь и да даватъ голѣми жертви. 9./16. полска батарея съ своитѣ две орждия (другитѣ две бѣха извадени отъ строя) не можеше да се бори съ 10—12-тѣ неприят. батареи, а планинскитѣ орждия (две на капитанъ Димитровъ и две на поручикъ Кожухаровъ) даваха слаба, да не кажемъ незабелязана, помощъ на атакуващата наша пехота. Следъ

*) В. И. А — Дѣло XLV. 4. а. (стр. стр. 240 и 241).

изтичане сърбитъ отъ тѣхнитъ позиции, бѣ необходима артилерия: отъ една страна, да покровителствува пехотата чрезъ притискане неприятелскитъ батареи и отнемане възможността имъ да биятъ нашата пехота, а, отъ друга, — чрезъ поражаване да преследва и да гони отстъпващата събска пехота.

За голѣмо съжаление, ние артилерия нѣмахме. Пехотата ни водѣше бой съ противникъ равенъ и даже по-силенъ и превъзхождащъ ни съ артилерия 5—6 пѣти. При това положение командирътъ на полка счете за правилно и разумно да оттегли частитъ на главната позиция, кждето тѣ можеха по-добре да се запазятъ отъ силния артилерийски, пушеченъ и картеченъ огънь на противника.

Това свое решение той докладва по телефона на командира на бригадата, а последниятъ — на командира на дивизията, че командирътъ на 32. Загорски полкъ, следъ успѣшното отблъсване на сърбитъ, иска разрешение да се оттегли на главната позиция — на Козяцитѣ, т. е. 6 клм. назадъ. Командирътъ на дивизията веднага повика по телефона командира на полка и отъ даденитъ сведения отъ последния разбра, че командирътъ на бригадата криво му е доклаждалъ.

И, действительно, положението на 32. Загорски полкъ бѣше затвърдено още вчера следъ пристигането на дветѣ дружини отъ 24. полкъ. Това се потвърждава и отъ следното донесение отъ командира на бригадата до дивизията (№ 102 отъ 23. VIII. 11 ч. 15 м.) *).

„Предъ фронта на 32. полкъ, по докладъ по телефона отъ командира на сѣщия полкъ (11 ч. 10 м.), противникътъ билъ атакуванъ и отблъснатъ на старитѣ си позиции. 32. полкъ напредна и зае окопитѣ на преднитѣ си позиции. Неприятелската артилерия обстрелва тила на пехотата. На Ковилъ положението твърдо. На Кукурузъ сѣщо. На Баховски-ридъ сърбитѣ сѣ атакувани съ 4 дружини и отблъснати на старитѣ си позиции, и частитъ напреднаха.“

Кой знае, по какви съображения, а може би и по погрѣшно разбиране, бригадниятъ командиръ прави единъ невѣренъ докладъ. Изобщо, отъ 22. августъ, когато на полковникъ Бошнаковъ бѣ заповѣдано да атакува и да завладѣе Пожаръ и Голашъ и той не изпълни тая заповѣдъ, у него се забелязва една неприязненостъ спрямо 32. полкъ. Той нервничи — дава заповѣдъ (оп. № 92 отъ 22. VIII. 12 ч. 30 м.) за контратака на противника, която предава по теле-

*) В. И. А. — Дѣло XXXVIII. 33. к. (стр. 48).

фона вечерята на 22. августъ; въ 22 часа повтаря сѣщата заповѣдъ и иска да се атакува противника презъ нощта на 22/23. августъ; на 23. августъ въ 4 ч. 30 м. и въ 8 ч. 20 м. дава едно следъ друго заповѣди да се контратакува противникътъ (контратаката бѣ почнала още въ 4 ч. 30 м.) *).

Изглежда, че командирътъ на дивизията е схваналъ това ненормално отношение на командира на бригадата спрямо 32. полкъ и затова му заповѣда въ 11 ч. 15 м. (№ 383 **) :

„Заминете веднага въ участъка на 32. полкъ за ръководене действията въ участъка му. Усилете участъка на 32. полкъ съ части отъ Добро-поле, кждето противникътъ не предприема активни действия.“

Това трѣбваше отдавна да направи самъ командирътъ на бригадата: да отиде тамъ, кждето се водѣха отъ три дни решителни действия, отъ които зависѣше не само положението на бригадата му, но и онова на цѣлата дивизия.

Какъ е оценилъ командирътъ на дивизията действията на полковника Бошнакова отъ 17. до 26. августъ, се вижда отъ лично-повѣрителното му писмо до последния № 407 отъ 26. VIII. ***).

„На 16. срещу 17. того, въ изпълнение възложената Ви задача, настѣпихте съ частитѣ си на Добро-поле енергически, дадохте жертви значителни и достигнахте теленитѣ мрежи на противника, кждето, вмѣсто да се затвърдите и да усилите частитѣ, за да продължатъ презъ нощта на 17./18. атаката и да завладѣятъ Голашъ, вие се оттеглихте на старитѣ си позиции, безъ да бждете отблъснати съ контратака на противника.“

На 23. того, предвидъ, че противникътъ е съсрѣдоточилъ превъзходни сили предъ фронта на 32. Загорски полкъ, кждето премина въ настѣпление, вамъ съобщихъ, че изпращамъ подкрепление на 32. полкъ две дружини и заповѣдахъ съ частитѣ си на Добро-поле да преминете въ настѣпление и да овладѣете в. Голашъ; вие отслабихте частитѣ на Добро-поле съ изпращането имъ въ участъка на 32. полкъ, а на Добро-поле минавате въ правилно настѣпление, ограничено само съ прогонването на неприятелскитѣ патрули.

На 23. того ми донесохте съ № 106, че командирътъ на 32. полкъ следъ успѣшната атака молилъ да се оттегли на главната позиция на Козецитѣ, когато такава за полка е по в. в. Ковилъ и Кукурузъ; провѣрено по телефона направо, се оказа, че командирътъ на полка не билъ молилъ отдрѣпване на Козецитѣ.“

*) В. И. А. — Дѣло XXXVIII. 33. к. (стр. стр. 40, 44, 46, 47).

**) Сѣщото Дѣло (стр. 48).

***). В. И. А. — Дѣло. XXXVIII. 36. а. (стр. 563).

Накрая на писмото е казано да вземе мърки да се не повтарят посочените грешки.

Най-върна оценка за днешните действия дава следното донесение на командира на 32. Загорски полк до командира на 2./3. бригада:

„Следъ успешното атакуване на противника при Баховски-ридъ, атакуващите части бидоха оттеглени планомерно на главната позиция, за да дадат новъ ударъ на подкрепения съ прѣсни сили многочисленъ противникъ. Въпрѣки подкрепленията си, той се чувствуваше силно смазанъ, и само привечеръ почна да безпокои охранението на нашите части. На Ковилъ къмъ 20 ч. 40 м. 3. дружина отблъсна стремителната атака на противника при Биюкъ-ташъ съ помощта на картечния огънь. Две последователни атаки до този моментъ (24. VIII. 4 ч. 15 м.) по цѣлия фронтъ бидоха геройски отбити.“

Най-сетне, да видимъ какво говорятъ загубите:

ЗАГУБИ,

дадени отъ чиноветъ на 2./3. бригада въ боя на 21. августъ.

Части	убити		ранени		безвестъ изчезнали войници	всичко	
	офицери	войници	офицери	войници		офицери	войници
29. полкъ	—	—	—	—	—	—	—
46. полкъ	—	—	—	—	—	—	—
32. полкъ и при- даденитъ му части	3	141	4	312	9	7	462
Всичко	3	141	4	312	9	7	462

Отъ тази таблица се вижда, че 29. и 46. полкове, срещу Пожаръ и Петерникъ нѣматъ загуби, а 32. полкъ, съ придаденитъ му части, има загуби всичко 7 офицери и 462 войници.

32. Загорски полкъ днесъ окончателно закрепилъ положението на дивизията. Контъратаката му уби нападателния духъ на противника.

Бойове отъ 24. августъ до 1. септемврий.

Контъратаката противъ сърбитъ на 23 августъ имаше голѣмо морално значение. Сърбитъ се убедиха, че, въпрѣки превъзходството на силитъ си, не ще успѣятъ да завладѣятъ Баховското дефиле. Голѣмитъ загуби, които дадоха — имаше окопи пълни съ трупове, убиха охотата имъ за настѣпление, и затова атакитъ имъ отъ днесъ нататкъ изгубиха своя настойчивъ и свирепъ характеръ, като се изродиха въ частични нападения и въ огневи избухвания, които държеха нащрекъ нашите части, безъ да иматъ нѣкакви решителни резултати. Сърбитъ почнаха да се окопаватъ вдлъжъ предъ нашите позиции на разстояния отъ 50—200 м., подъ прикритието на своята могъща артилерия. По-сетне тѣ използваха близостта си и почнаха да биятъ нашите войски съ мини, особено нощно време.

По тоя начинъ, бойните действия постепенно преминаха въ позиционни бойове, които не даваха бързи и решителни резултати, но имаха едно бавно и сигурно действие: ежедневно вземаха жертви, като тероризираха хората, които нѣмаха дълбоки окопи, траверси, блиндажи, лисичи дупки, наблюдателници и скривалища, за да се прикриятъ въ тѣхъ, отпочинатъ и успокоятъ. Всичко това убиваше у тѣхъ духа за борба. Чашата на терора, който може да издържи човѣкъ, се преливаше, належащо ставаше от време — навреме частитъ да се оттеглятъ отъ бойната линия и да се поставятъ вънъ отъ влиянието на боя за успокояване и физическа и душевна отмора. Но това бѣ извънредно трудно — позицията бѣ обширна, неукрепена трѣбваше да се работи подъ близкия пушеченъ, картеченъ, миненъ и далечния артилерийски огънь; резерви за смѣна нѣмаше.

Картината на това бавно, но непрекъснато изтощаване се вижда най-добре отъ загубитъ, които даваха частитъ въ продължителната отбрана на позициитъ!

За 8 дни 425 души излѣзли отъ стрѣя не е малко. Срѣдно на день на падатъ 50 човѣка, а това значи въ 100 дни — 3 месеца — половината отъ бригадата да се стопи.

Ако вземемъ въ смѣтка и загубитъ, дадени отъ частитъ отъ започването на действията (17. августъ), всичко до края на августъ ще имаме (вижъ табл. II на стр. 80):

ЗАГУБИ,

дадени отъ частитѣ на 2./3. бригада отъ 24. августъ до 1. септемврий, вкл.

Части	Убити	Ранени	Всичко
29. полкъ	13	116	129
32. полкъ съ придадениятѣ му части.	35	247	282
Артилерийски части	3	11	14
Всичко	51	374	425

ЗАГУБИ

дадени отъ частитѣ на 2./3. бригада отъ 17. августъ до 1. септемврий.

Части	Убити	Ранени	Всичко
29. полкъ	125	445	570
32. полкъ и придадениятѣ му части	266	939	1205
46. полкъ	74	159	233
Отъ артилерийскитѣ части	7	17	24
Всичко за 15 дни			2032

Като направимъ едно сравнение между бойоветѣ, водени на Дойранския фронтъ срещу 2./2. бригада отъ 9. до 17. августъ, и тия на фронта на 2./3. бригада отъ 17. августъ до края на месеца ние виждаме:

1) Бойоветѣ на англо-френцитѣ срещу Дойранъ имаха разузнавателенъ, а не решителенъ характеръ, понеже се ограничиха само въ завладяването позициитѣ на заставитѣ и на нѣкои окопи отъ предната Дойранска позиция.

2) Частитѣ на 2./2. бригада се укрепяваха още отъ декемврий на заетитѣ мѣста и имаха горе-долу едни сносни за отбрана позиции.

3) Отблъсването на англо-френскитѣ атаки ставаше главно съ артилерийски и картеченъ огънь, понеже имаше достатъчно артилерия и картечници—на всѣки 100 м. фронтъ се падаше по едно орждие, а на 132 м.—една картечница. Независимо отъ това, и позицията се заемаше гжсто отъ пехотата, — единъ боецъ на 0.63 м.

На фронта на 2./3. бригада виждаме обратното:

1) Настъплението на Шумадийската дивизия срещу 2./3. бригада имаше решителенъ характеръ. По показанията на заловенитѣ пленници, тя е имала за задача — завладяване на Козяцитѣ.

2) На Баховски-ридъ, кждето напирала най-силно сърбитѣ, нѣмаше даже окопи за стрелба отъ колѣне.

3) Отблъсването на сърбитѣ бѣ извънредно трудно — мѣстността гориста, окопи нѣма, позицията слабо заета (единъ боецъ на 2 м., една картечница на 550 м. и едно орждие на 700 м.) борбата се водѣше предимно съ пушеченъ огънь, съ ножове и ржчни бомби.

И, ако при тия условия авторътъ на „Дойранската епопея“ (стр. 50) нарича отблъсването на англо-френскитѣ атаки „Героиченъ подвигъ, който не трѣбва да се забравя отъ българския народъ“, нека безпристрастниятъ читателъ оцени какъ трѣбва да се окачества юначната борба на защитниците на Ковилъ, Димова-поляна и Баховски-ридъ въ бойоветѣ презъ августъ, кждето тѣ се биха 15 дни безъ артилерия, дадоха много по-голѣми жертви и трѣбваше да парализиратъ напълно бѣсния устремъ на сърбитѣ, които искаха да отвоюватъ изгубеното си отечество.

Ефтини хора, скжпи гранати и патрони.

Войната е слагане на карта съдбата на единъ народъ, затова, който я предприема, трѣбва не само да бжде готовъ да я води, но и да застрахова чрезъ отдѣлни международни договори нейния край — успѣшното или неуспѣшното ѣ завършване—победата или поражението най-малко не трѣбва да донасятъ накръняване независимостъта и териториалната цѣлостъ на държавата. Иначе, воденето на войната е безсмислица.

Тукъ не му е мѣстото да говоримъ дали бѣ умѣстна или не войната презъ 1915—1918 год. и дали бѣха спазени горнитѣ условия. Това могатъ да кажатъ ржководнитѣ хора на политиката. Ние, като участници въ войната, можемъ да

кажемъ само едно: България започна Голѣмата война, безъ да бжде приготвена за нея.

Вследствие скорошната война липсваше достатъчно духъ, подготовка, обучение, възпитание, облѣкло, снарежение, оржие и бойни запаси на българския въоръженъ народъ, който отъ войната презъ 1912/1913 год. не бѣше се още опомнилъ

Въ боя при Крива Паланка на 1. и 2. октомврий 1915. г. телефониститѣ на единъ п. полкъ водиха бой съ сръбскитѣ телефонисти за завладяване отъ тѣхъ телефонния имъ кабелъ, понеже дивизията нѣмаше достатъчно такъвъ да се свърже съ бригадитѣ си, бригадитѣ съ полковетѣ си, полковетѣ съ дружинитѣ си.

Въ боя при Гилини на 1. ноемврий с. год. единъ батареенъ командиръ на планинска батарея, настѣпващъ съ 1./7. бригада, ме запита въ качеството ми началникъ на Щаба на 3. дивизия: имамъ само 3 снаряда, да следвамъ ли съ пехотата? — Да, ще следваме, му казахъ азъ, за да движда пехотата, че не е сама, съ нея има и артилерия. Ще ги пуснете тамъ, където ще произведе стрелбата Ви най-голѣмъ ефектъ.

Въ цѣлата война презъ есенъта на 1915. год. въ Сърбия планинската ни артилерия имаше недостатъчно снаряди, стреляше твърде малко, а планинската мѣстностъ изискваше широкото ѣ употребление.

Какво значи да нѣма артилерия, а ако, има такава, да нѣма снаряди, ние знаемъ отъ личенъ опитъ. На 17. мартъ 1913. год. бѣ заповѣдано на 2./1. бригада (37. и 38. полкове) съ 2 полски батареи да атакува и да завладе в. Фанасакрисъ — с. Арнауткоьй, на дѣсния флангъ на Чаталджанския фронтъ. Презъ нощъта на 16./17. мартъ бригадата настѣпи и достъпа на турскитѣ укрепени позиции около полунощъ, за да ги атакува. Въ това време турскитѣ батареи отъ фронта, откъмъ Биюкъ Чекмедже, и откъмъ Мраморното-море (отъ параходитѣ), следъ като освѣтяваха съ прожектори и свѣтещи ракети мѣстонахождението на нашитѣ части (особено на 37. полкъ, който бѣ къмъ морето), почнаха да ги обсипватъ съ градъ отъ снаряди. Нашата храбра пехота отъ тоя артилерийски огънь бѣ до такава степенъ деморализирана, че на разсѣмване на 17. мартъ отстъпи панически назадъ, като премина задъ линията на батареитѣ които остави между себе си и противника. Но тогава Богъ ни закриляше — изведнѣжъ па днамъгла между турцитѣ и нашитѣ отстъпващи части, и противника не можа да види безредното ни отстъпление. Тогава войницитѣ отъ пехотата казваха: „Ще продаваме воловетѣ си, за да си купимъ топове“.

Дойде 1916. година. Предполагаме, че нашата велика съюзница Германия, за която въ бюлетинитѣ за военнитѣ действия четѣхме постоянно, че побеждава съ своята техника, ще ни е набавила всичко въ достатъчно коли-

чество. Не допускахме началството да не се е погрижило за това. Но не излѣзе така.

На 28. априлъ съ повѣрително предписание № 4536 *) Щаба на действащата армия, като съобщава, че всичко имаме въ България къмъ 1. май 1916 год. за полско оржие по 900 изстрела и за планинско по 1000 изстрела, и че за увеличаване запаса сж направени бързи поръчки въ Германия и Австрия които, поради голѣма нужда отъ бойни запаси въ самитѣ наши съюзници, не ще могатъ да бждатъ изпълнени по-рано отъ 2 месеца, препоръчва економично разходване на бойнитѣ запаси.

Въ него се разяснява, че срѣдниятъ разходъ за единъ сериозенъ бой въ Германия се счита 400 изстрела на оржие, но у насъ тоя разходъ трѣбва да бжде 100 изстрела на оржие. По-нататкъ въ това предписание се даватъ такива правила за действията на артилерията въ свръзка съ тия на пехотата, че остава твърде малко отъ онова, което учи полската служба и тактиката, напримѣръ:

„1) Артилерията и пехотата трѣбва всѣкога едновременно да действуватъ, т. е., когато нашата артилерия стреля на поражение, и нашата пехота трѣбва да може да стреля или пъкъ трѣбва да се движи въ района на действието на неприятелския действителенъ огънь.

2) За да се открие артилерийски огънь на поражение, трѣбва непремѣнно да бжде поставена една ясно опредѣлена задача за разрешаване съвмѣстно отъ пехотата и артилерията.

3) Когато ние се отбраняваме, нашитѣ батареи трѣбва да иматъ за главна цель неприятелскитѣ атакуващи войски, които се движатъ на открито въ района на действителния артилерийски огънь.

4) При отбрана нашата артилерия трѣбва да влиза въ борба само съ ония батареи на противника, по които може да се правятъ сигурни наблюдения и по които може да се съсрѣдоточи огънь поне отъ две наши батареи срещу една неприятелска и др.“

Докато съ горното предписание се иска най-економично разходване на бойнитѣ артилерийски запаси, съ повѣрително предписание № 3019 отъ 15. май **) се рисува картината на съвременния бой, въ който се разходватъ огромни количества бойни запаси, и за действието на артилерийския барабаненъ огънь, за който е казано:

*) В. И. А. — Дѣло XXI, 12, а. (то 1911).

**) Какъ тамъ (стр. 157).

„Съ този си огънь противникът се старае да разруши укрепленията и изкуствените препятствия; под неговото прикритие неприятелската пехота се приближава към пункта на атаката, след което се произвежда и самата атака при която, по даден сигнал, артилерийският огънь се прекратява.

Въ досегашните наши действия нашите войски не са били подлагани на такъв вид огънь, защото досегашните ни противници не са разполагали с такова огромно количество бойни запаси, каквото е необходимо, за да се поддържа такъв огънь.

От бойния опит на Западния фронт на нашите съюзници е установено, че този огънь не постига целта си, щом войските, срещу които той се произвежда, са взели своевременно мерки да се приготвят срещу него съответно окопаване. Но, ако това не е сторено, войските могат го издържат и напускат позициите си. За да не се случи това у нас, безусловно необходимо е нашите войски, както пехота така и артилерия, да си приготвят сигурни закрити помещения, издържачи прав удар от 15 см. гаубичен снаряд.“

По-нататък се говори за подготвяне блиндажи за наблюдателите въ окопите, наблюдателни пунктове за артилерията, закрития за прислужниците, ходове за съобщения и пр., като препоръчва:

„Въ време на барабания огънь нашите батареи не трябва да дирят да се състезават с ония на противника, защото за това трябва да изстрелят голъми количества бойни запаси, а ние, както Ви се съобщи съ предписание № 4536 от 21. IV. н. г., не разполагаме с голъми количества такива. Въ време на барабания огънь нашата артилерия трябва зорко да наблюдава и да открива силен огънь главно по неприятелските открити атакуващи войски.“

И така, съ тия две предписания, от една страна, се рисува голъмото разрушително действие на барабания огънь, а от друга, се препоръчва за економия на снарядите да оставяме вражеските батареи свободно, необезпокоявани от нас, да разрушават позициите ни и да избиват техните защитници. Единствено ефикасно средство за предпазване от барабания огънь се препоръчва съ последното предписание солидното укрепяване на позициите.

Но, ако такова едно укрепяване е било възможно при достатъчно средства и материали на Западния фронт, къ-

дето на 1 линейен метър се падат 6 бойци, а на всеки 50 метра — 1 орджие, то какъ ще стане това на нашия Южен фронт, на който имаше на 1 — 0'60 м. 1 боец и на 1500—100 м. 1 орджие, и нямаше достатъчно инструменти и материали — желязо и цимент. Въпреки тия трудности, на Дойранския фронт, който беше сравнително най-силно зает и имаше достатъчно време и средства, подобно укрепяване на позицията беше почти достигнато въ август, но укрепяването на фронта Добро-поле—Петерник—Баховски-риде—Кукуруз—Ковил беше съвсем слабо, и, поради това тук, на тия позиции, издържането на няколкодневния ураганен огънь, безъ противодействие от наша страна, изискваше желязни хора, каквито въ 15 дневните бойове се оказаха борците от 2./3. бригада. Те издържаха, затвърдиха положението си, а заедно съ него и положението на цялата 3. Балканска дивизия.

Обаче, това положение не даваше право на никой началник да мисли, че ще трябва да остави хората си беззащитни, на разстрел, като мишени на противниковата артилерия. Трябваше да се търсят, да се искат артилерия и бойни запаси.

Въ това отношение заслужава да се спрем върху постъпките, направени от разните началници.

На 22. август въ разгара на боя на Баховски-риде — Ковил, командирът на 2./3. бригада *) съ № 2449 изпраща за изпълнение следната заповед от дивизията:

„Предвидъ крайно затруднителното подвозване на бойните запаси къмъ позициите по причина на лошите пътища, отдалечеността на разходните складове и изтощението на конския съставъ, вследствие нередовното му хранене, заповядвамъ на командирите на бригадите и артилерийските части строго да пестятъ бойните запаси — артилерийски и пехотни. Всеки единъ снарядъ и патронъ да се пуца по целта.

Не казвамъ да не се харчатъ снарядите и патроните, но стрелбата да се открива само, когато тактическото положение не минуемо налага това.“

На 25. август се получи друга телеграма за економия на бойните запаси (отъ началника артилерията на I армия № 2465 **).

„Абсолютно невъзможно е да се попълва огромния Ви ежедневен разходъ. Знаейки съ колко бойни припаси разполагате, вие въ никой случай не трябва да допускате това. Вземете съответни мерки за това. Въ краенъ случай определете най-голъмия дневен разходъ на орджие, както е въ крепостната артилерия. Въпросът е сериозен, и отговорността Ви голъма.“

*) Б. И. А. — Дѣло XXXVIII 36, а (стр. 461).

**) Пая тамъ (стр. 540).

Тия предупреждения за економия на бойните запаси дойдоха въ най-тежките моменти на боя — не стигаше непрекъснатия опустошителен денонощен артилерийски, пушечен, картечен и минен огън на противника, разположен съвсем близо до частите (30—200 м.), по-слабо укрепените ни позиции, но тръбваше и да се стъсни единственото средство за реагиране от защитниците — да стрелят.

Това принуди командира на 32. Загорски полк да донесе съ лично повъртителен рапорт № 3105 от 26. август на командира на 2./3. бригада *) следното:

„Донасямъ Ви, господинъ полковникъ, че от водените въ последните дни бойове се констатира:

Неприятелът е снабден изобилно съ всички средства, които науката и техниката дават за водене на съвременната война: артилерия (далекобойни, гаубични, полски и планински батареи) 2—3 пжти по-многочислена и по-мощна от нашата, картечни леки, пренасяни на ръце, на всеки 50—100 метра фронтъ, автоматически пушки, съ които се дават разни условни сигнали (за настъпление, за регулиране стрелбата на артилерията и др.), минохвъргачки, бомбохвъргачки, широко развита телефонна мрежа (съ пехотните части следват телефонни апарати за регулиране артилерийската стрелба и за свързка), голъмо количество бойни запаси, които не жали и разходва 3—4 пжти повече от насъ, и др.

От почване военните действия (17. август) до днесъ, въ продължение на 10 дни, може да се каже, че боят се води непрекъснато денемъ и нощемъ. Не ще бжде преувеличено, ако кажа, че досега съ произведени не по-малко от 100 пристъпа на разни пунктове на фронта.

Първите атаки, произведени на 22. август, се предшествуваха от силен артилерийски огън, който продължава почти непрекъснато и денемъ и нощемъ на 20., 21. и 22. т. месецъ. Този огън целъше, освен разрушаването на окопите и нанасянето загуби, но и тероризирането и убиването духа на хората. Тази цел отчасти бѣше достигната, понеже на 22. август въ нѣкои роти имаше хора, които бѣха изгубили самообладанието и разсъдѣка си и деморализирани почнаха да бѣгатъ. Съ бързи мѣрки разклатеният моралъ биде затвърденъ. При такова зашемятено състояние на войниците — три дни безъ топла храна, безъ сънъ и непрекъснато бити от артилерийски огън — се почна

настъплението на неприятелската пехота, съпроводено съ най-силна пушечна, картечна и бомбена стрелба.

Неприятелът произвежда от 22. до днесъ непрекъснато нападения и атаки, като трѣва от разстояние 300 крачки (където съ позициите му), дохожда до 15—20 крачки от окопите и следъ това, отбитъ, отново се оттегля въ окопите си. Отъ цѣлия фронтъ се твърди, че движението на пехотата се съпровожда съ движение на артилерийски огън напредъ или назадъ. Нашите окопи съ обстрелвани и тогава, когато неприятелската пехота се доближи до 30—40 крачки. Пушечниятъ огън, бомбите и ножътъ съ единствениятъ средства за отблъсване противника.

При такъв начинъ на водене боя, за войника, на когото духътъ силно се угнетява от непрекъснатия артилерийски, пушечен и картечен огън, остава само едно средство за защита и за поддържане на своя духъ и своето мъжество — да стреля.

Само съ тая особена психология, която създава съвременниятъ бой, може да се обясни грамадния разходъ на бойни запаси. Този разходъ, отъ друга страна, има своето оправдание — усилената стрелба прѣчи на неприятеля да се окопава предъ носа ни и убива духа му.

Грамадниятъ разходъ на бойни запаси въ съвременната война е единъ фактъ, съществуването на който се признава отъ всички и за правилното разрешение на който воюващите държави взеха сериозни мѣрки. Съ този фактъ трѣбва да се примиримъ и ние и да се снабдимъ съ бойни запаси. Това ни се налага и отъ началническия и отъ човѣческиятъ дългъ да дадемъ средства за борба на хората, отъ които искаме да дадатъ живота си за отечеството.

Ето защо, моля, ходатайството Ви, г-нъ полковникъ, въ интереса на победата да се снабдимъ часъ по-скоро съ всички средства, които съ необходими за водене съвременната война, ако не съ целъ да задминемъ съ тия средства нашия противникъ, то поне да се подравнимъ съ него. Безъ това, ние ще даваме много жертви, които не ще се изкупватъ съ достигнатите резултати, а армията бързо ще се стопи.“

Командирътъ на бригадата представи рапорта въ дивизията:

„Съ донесение, че напълно съмъ съгласенъ съ заключението на командира на 32. полкъ, а именно: че въ интереса на победата трѣбва да се снабдимъ часъ по-скоро съ всички средства, необходими за водене съ-

**) В. И. А. — Дѣло XXXVIII, 36, а (стр. 580).

временната война и, ако не съ целъ да надминемъ срѣдствата на нашия противникъ, то поне да се подравнимъ съ него.“

На тия искания командирътъ на дивизията съ предписание № 7795 отъ 30. августъ *) отговори:

„Всичко изложено на менъ и на по-висшото началство е известно, обаче, да не се забравя, че при извънредни обстоятелства се изискватъ и извънредни напрежения, каквито всички трѣбва да бждемъ готови да развиемъ, защото, ако отечеството не е било въ положение да ни набави материални съвременни срѣдства за борба, ние трѣбва да се примиримъ и съ тия срѣдства, които ни е дало, и съ най-голѣма упоритостъ отъ генерала до редника трѣбва при пълно самопожертвуване да осигуримъ неговата отбрана. Който отъ подчиненитѣ ми не сподѣля този възгледъ и не е готовъ на това самопожертвуване въ тия сѣдбоносни за отечеството времена, нека донесе.“

Командирътъ на дивизията говори за извънредни обстоятелства и извънредни напрежения, но тия извънредни условия продължаватъ вече цѣла година. Кога ще се свършатъ? Кога, най-сетне, и нашето отечество ще каже: Българино, имашъ всичко — здраве, сила, облѣкло, храна и модерни орѣдия. Въ нищо не отстъпвашъ на противникитѣ си. Умри за България!

Говори се за самопожертвуване. Но само съ самопожертвуване война не се печели. Трѣбва да се унищожи врагътъ, а за това сж нуждни бойни срѣдства, които не се даватъ на войскитѣ. Нима не е безсмислено да мратъ храбритѣ ни войници, безъ да могатъ да унищожаватъ врага? Нима това не е цѣла трагедия за единъ народъ, хвърленъ въ най-страшната война, каквато човѣчеството е водило, безъ достатъчно срѣдства за воюване.

Нѣмало пжтища за подвозъ къмъ позицията, далечъ били разходнитѣ складове, изтощенъ билъ конскиятъ съставъ, строго да се пестѣли бойнитѣ запаси — се казва въ заповѣдта отъ дивизията. Щомъ това е било така, защо командирътъ на дивизията не спрѣ частитѣ за отбрана на сравнително добре подготвената позиция на крайграничната линия, а ги затика задъ Мъгленско безъ артилерия, безъ пжтища и безъ бойни запаси?

Знаейки психологията на нашето командване, предчувствувайки тежкитѣ условия, при които ще бждатъ поставе-

*) В. И. А. — Дѣло XXXVIII, 36, а (стр. 724).

ни частитѣ да се биятъ, ние, въ качеството си командиръ на 32. Загорски полкъ, сами се грижехме за себе си. Въ надвечерието на бойоветѣ (къмъ 15. августъ) стоварихме задъ самата позиция на полка около 1000 сандѣка съ патрони и раздадохме около 2000 ржчни бомби на дружинитѣ. Благодарение на това, въ решителнитѣ бойове отъ 20. до 27. августъ полкътъ не почувствува липса отъ бойни запаси.

Разходътъ на бойнитѣ запаси въ тия петнадесетдневни бойове бѣше действително голѣмъ. Той говори и за голѣмата упоритостъ на борбата.

Р А З Х О Д Ъ

на бойнитѣ припаси отъ частитѣ на 2./3. бригада презъ бойоветѣ отъ 17. августъ до 1. септемврий.

Части	Патрони	Ржчни бомби
29. полкъ	400,000	355
32. полкъ	1,000,000	2900
46. полкъ	150,000	—
Всичко	1,550,000	3255

Какво става презъ м. августъ на фронтоветѣ на I, XI и II армии.

(Карта 1:200,000).

Видѣхме, че въ срѣдата на августъ се предприе настѣплението на I и II армии, съ целъ: 1) чрезъ единъ успѣхъ на Южния фронтъ да се въздействува върху Ромъния да не влиза въ войната на страната на Съглашението и 2) да се съкратятъ фронтоветѣ на тия армии.

Отъ 17. до 26. августъ дѣсниятъ флангъ и центърътъ на I армия (8. дивизия съ придаденитѣ ѣ части) настѣпиха и стигнаха до срѣбската укрепена позиция мѣн. Св. Спиридонъ — Чеганска планина — Метерисъ-тепеси съ охраняващи части откъмъ югъ по Мала-Рѣка-планина и в. Вичъ. Отначало 8. дивизия срещна слаба съпротива и бързо напредваше

къмъ даденитѣ ѣ обекти (Соровичево—Чеганъ—Горно Родиво), обаче, когато стигна до сръбската позиция, която затваряше пространството между Островското езеро и Каймакчаланъ, тя срещна силна съпротива. Опититѣ ѣ да атакува и заеме сръбската позиция излѣзоха неуспѣшни, претърпѣ голѣми загуби, и затова на 27. августъ командуващиятъ I армия съ № 6916 *) заповѣда дивизията да прекрати понататѣшното напредване и да се укрепи на позицията между езерата Островско и Петерско и по гребена на Малка Нидже-планина.

1./3. бригада на полковникъ Поповъ, която имаше задача да атакува и да завладѣе Чеганска планина (к. 1500), Метерисъ-тепеси и Джематери, настѣпи къмъ тия пунктове, които се оказаха силно укрепени отъ противника. Атакитѣ ѣ отъ 18. до 23. августъ бѣха кръвопролитни и неуспѣшни, поради което още на 23. августъ ѣ бѣ заповѣдано да не повтаря повече атакитѣ си, а да се затвърди на сегашнитѣ си позиции.

I армия за една седмица (отъ 17. до 25. августъ) претърпѣ чувствителни загуби.

З А Г У Б И,

дадени отъ частитѣ на I армия отъ 17. до 25. августъ.

Части	Убити		Ранени	
	офицери	войници	офицери	войници
3. дивизия	11	387	21	1262
8. дивизия	21	660	45	3071
Всичко	32	1047	66	4333

Въ сѣщото време II армия настѣпи и безъ особни затруднения завладѣ гръцката територия между р. Места и до Струма и градоветѣ Демиръ Хисаръ, Драма, Кавала и Сѣресъ. На 26. августъ армията получи заповѣдь отъ Щаба на действащата армия по политически съображения да спре настѣплението си и да се укрепи източно отъ р. Струма, като организира и отбраната на морския брѣгъ между устието на р. Места и Чайза.

*) В. И. А. — Дѣло XXVI, 66, 6.

XI армия въ тоя периодъ на действия остана на отбранителната си позиция въ долината на Вардара. На фронта на армията сериозни действия не се развиваха. Имаше артилерийски огънь и се появяваха отъ време на време слаби неприятелски разузнавателни части предъ охранението.

Съ настѣпването на I армия къмъ Островското езеро, центърътъ на тежестта на военнитѣ действия на Южния фронтъ се пренесе на нашия дѣсенъ флангъ (срещу I армия). Авторътъ на „Дойранската епопея“ на стр. 50 отъ книгата си пише:

„Развилитѣ се тамъ действия (отнася се до действията на I и II армии) оказаха влияние и на тия при Дойранъ. Още на 19. въ тила на противника се забеляза движение на пехотни и артилерийски части въ южна посока. Много отъ бивацитѣ при Килиндиръ липсваха, което показваше, че противникътъ оттегля части отъ силитѣ си, за да ги противопостави на почващата се наша офансива.“

Какво трѣбваше да се направи въ случая?

Ако II армия по политически причини не можеше да настѣпи западно отъ Струма, къмъ Солунъ, а 5. и 3. дивизии по липса на пѣтища въ планинската мѣстност, въ която действаха, не можаха да се спуснатъ въ Мъгленско и да подпомогнатъ изнемогващата I армия, то германската 101., българската 9. и 2. дивизии отъ XI армия имаха пълна възможност да сторятъ това, като преминатъ въ настѣпление. За голѣмо съжаление, предвзетата идея, че англо-френцитѣ ще настѣпятъ непремѣнно по Вардара и тази е единствената главна посока, която трѣбва да се брани, стана причина тукъ нищо да не се предприеме и то при очевидното оттегляне на неприятелскитѣ сили при Дойранъ и изпращането имъ на западъ, къмъ Воденъ и Мъгленско.

По тоя начинъ още отъ самото начало на военнитѣ действия на Южния фронтъ, Дойранскиятъ участъкъ, който поглѣщаше най-голѣмата частъ отъ отпущанитѣ за отбрана сръдства, стана пасивенъ и до свършването на войната неговата роля остана второстепенна.

Между това, вниманието на Главното командуване на Централнитѣ сили бѣ приковано върху поведението на Ромъния, която, въпрѣки нашитѣ успѣхи къмъ Струма и Леринъ, на 27. августъ обяви война на Австро-Унгария. Германската Главна квартира подготвяваше единъ съкрушителенъ ударъ върху Ромъния и затова се стремѣше да засили армиитѣ, предназначени за действия противъ Ромъния, въ това число и нашата III армия, съсрѣдоточена въ североизточна България на Добруджанската граница.

На 29. августъ Щабътъ на групата Макензенъ съобщи, че предава командването върху I и XI армии, на Македонския фронтъ, на Щаба на действащата армия. Съ заповѣдь № 3919 отъ 30. августъ*) Главното командуващиятъ, генералъ Жековъ, обяви, че отъ 29. встъпва въ командването на I и XI армии, които до това време бѣха подчинени на армейската група Макензенъ.

И така, въ единъ важенъ и труденъ моментъ на войната, когато срещу I армия съглашенците подготвяха единъ контръударъ, командването се предаде на нашия главнокомандуващъ, отъ когото се отнемаше намиращата се до това време въ стратегически резервъ българска III армия. Нему предстояше да се справи съ една трудна задача—да подпре I армия, която съ голѣми усилия се държеше отбранително срещу неприятеля.

Положението на I армия се вижда най-добре отъ донесението на командуващия армията отъ 1. септемврий, № 7054**), въ заключението на което е казано:

„Считамъ за свой служебенъ дългъ да донеса, че, следъ получаване на нужните попълвания, армията ще бѣде въ състояние да се бори съ противника, който има сега предъ себе си. Обаче, ако той, съ получаване подкрепления, разшири фронта си на югозападъ отъ Островското езеро, което напоследъкъ ясно се забелязва, и, ако Гърция вземе страната на противника и войските ѝ настѣпятъ откъмъ югъ и югозападъ, то съ силитѣ, съ които разполагамъ, не ще мога да задържа завзетитѣ понастоящемъ позиции, и армията ще трѣбва да се отдрѣпне на първитѣ позиции, южно отъ Битоля, които при такива условия, тоже мжчно ще могатъ се задържа дълго време.“

Действията на 2/3. бригада презъ м. септемврий. ***)

(Схема № 1).

На 28. августъ съ № 2527 командирѣтъ на бригадата, по заповѣдь отъ дивизията, разпредѣли позицията за отбрана по следния начинъ:

Дѣсенъ участѣкъ — отъ Пожарски-ридъ до в. Петерникъ (вкл.) — да се заеме и отбранява отъ 3 дружини (2./46., 3./46. и 2./29. дружини), 10 картечници и 16 орждия (10./16., 11./16. и 12./16. полски и 5./16. планин. батареи).

*) В. И. А. — Дѣло, XXII, 12, 6 (стр. 352).

**) Пакъ тамъ (стр. стр. 367—378).

***) В. И. А. — Дѣло XXXVIII, 36, а (стр. 680).

Срѣденъ участѣкъ — отъ Баховски-ридъ (вкл.) до в. Кукурузъ (изкл.) — да се заеме и отбранява съ 3 дружини (1./29., 3./29. и 4./29. дружини), 10 картечници, 3 полски с. с. орждия (9./16. батарея) и 3 минохвъргачки.

Лѣвъ участѣкъ — отъ в. Кукурузъ (вкл.) до Биюкъ-ташъ (вкл.) — да се заеме и отбранява отъ 2 дружини (1./24. и 2./24. дружини), 12 картечници, 8 планински с. с. орждия (2./16. и 3./13. батареи) и 1 минохвъргачка.

32. полкъ да се оттегли на почивка задъ Баховски-ридъ и Кукурузъ, като изпрати една дружина при Петерникъ. Полкътъ остава дивизионенъ резервъ.

На 30. августъ 32. полкъ бѣ смѣненъ отъ позицията, а на 31. се разположи на к. 1058, в. Пулевецъ и в. Дидоникъ, за да се устрои, попълни и отпочине, следъ което започна да строи пѣтица.

Между 8. и 12. септемврий полкътъ отново влѣзе въ бойната линия и зае участѣка Кукурузъ—Ковилъ, а на 25. зае участѣка отъ Димова-поляна (вкл.) до р. Порой (изкл.),

29. полкъ заемаше Петерникъ и Баховски-ридъ, а 46. полкъ Пожарски-ридъ и Междинния грѣцки постъ.

Презъ м. септемврий частитѣ отъ бригадата въ близко съседство съ сърбитѣ, особено на участѣцитѣ Петерникъ, Баховски-ридъ, Димова-поляна, Ковилъ и Биюкъ-ташъ, водѣха непрекъснато бой съ огнени нападения (пушеченъ, картеченъ, бомбовъ и миненъ огънь) и се укрепяваха, до колкото имъ бѣ възможно. Предприетитѣ на нѣколко пѣти презъ месеца атаки отъ сърбитѣ на фронта Баховски-ридъ—Ковилъ—Биюкъ-ташъ бѣха отбити съ голѣми загуби. Артилерията, макаръ и да бѣ засилена презъ месеца на Баховски-ридъ (9./16. и 11./16. полски, 6./2. гаубична и 5./3. планин. батареи) и на Ковилъ (2./3. и 3./13. планин. батареи), поради неправилното разположение, на което много прѣчеше силно пресѣчената мѣстность, и поради липса на достатъчно бойни запаси, не бѣше въ състояние да се бори съ вражеската, не можеше да дава единъ сигуренъ преграденъ огънь предъ позицията на бригадата, нито пъкъ да прѣчи на противника да се укрепява предъ носа ни.

Както видѣхме, командирѣтъ на 32. полкъ съ редъ донесения рисувахе трудното положение на пехотата при сърбскитѣ атаки, презъ августъ и искаше артилерия и бойни запаси. Сега, презъ септемврий, когато артилерията бѣ удвоена (отъ 1½ планин. и 1 полска, станаха 2 полски, 1 гаубична и 3 план. батареи), сжщото се поддържаше и отъ командира на 29. полкъ, който въ № 526 отъ 24. септемврий*), като описва колко добре се ръководи артилер. стрелба

*) В. И. А. — Дѣло XXXVIII, 37, 6 (стр. 120).

отъ противника, пише: „Досега 80% отъ загубитѣ ни сж отъ артилерията“. Значи и въ септемврий положението от-
носно помощта отъ нашата артилерия остава сжщото. Това
е било констатирано и отъ началника на Щаба на бригада-
та, който при провѣрката, която направилъ презъ нощта
на 3./4. септемврий по телефона, не намѣрилъ въ батареитѣ
дежурни офицери, готови да откриятъ огънь по първа за-
повѣдь *), а наблюдателитѣ, които били оставени при ба-
тареитѣ, не сж могли да опредѣлятъ кои неприятелски ба-
тареи стрелятъ.

За характеристика на несъстоятелността на артиле-
рийската отбрана въ участъка на 2./3. бригада привеждаме
следната оперативна заповѣдь по 16. артилерийски полкъ
(№ 4 отъ 28. августъ) **):

„Групирането на артилерията да стане въ следнитѣ само-
стоятелни артилерийски групи:

А) 1. група — подполковникъ Симеоновъ—10. и 12. полски
батареи, разположени на позиция на Добро-поле, съ зона на дей-
ствие с. Пожаръ—Пожарския-ридъ—в. Голашъ до в. Петерникъ
(изкл.) и подлежащата мѣстностъ въ полето на Мъгленската до-
лина, като неприятелскитѣ батареи, разположени на Голашъ,
Граждень и тѣзи между Струпино и Голашъ, щомъ се обаждатъ,
веднага да бждатъ обстрелвани и заставятъ да млъкнатъ, а осо-
бено, когато тѣ насочатъ огъня си въ флангъ на разположенитѣ
наши части на Петернишкия и Баховския ридове, безъ най-мал-
ко закъснение, въ което време и да било то, презъ деня или
нощта. Сжщо така да се постъпва и когато се открие пушеченъ
огънь отъ противника, то батареитѣ веднага да насочатъ огъня
си по неприятелската линия и го продължатъ споредъ наложила-
та се обстановка

Б) 2. група — майоръ Поповъ—9., 11. и 5./3. планин. с. с.
батареи, разположени на позиция на в. Петерникъ—Баховския-ридъ,
съ зона на действие; югоизточнитѣ склонове на Петернишкия и
Баховския ридове — Димова-поляна и подстъпнитѣ къмъ Ковилъ,
а сжщо и подлежащата мѣстностъ въ полето на Мъгленската
долина. 9./16. батарея да обстрелва подстъпнитѣ къмъ Димовъ-
поляна, Баховския-ридъ и Ковилъ и да бие неприятелскитѣ батареи,
разположени въ полето или скатове. 11. батарея изключи-
телно да държи въ респектъ неприятелскитѣ батареи въ полето,
показани въ крокитѣ на групата. 5./3. планин. батарея да се око-
пае така, щото да може да насочва огъня си срещу Димова-по-
ляна, Баховския-ридъ, Голашъ и Пожарския-ридъ.

Отъ тази група батареитѣ да откриватъ огънь презъ всѣ-
ко време на денонощието, щомъ неприятелската артилерия или
пехота почне да обстрелва нашето разположение, като заедно съ
артилерията отъ Ковилъ взематъ противника, находящъ се по
склоноветѣ на Баховския-ридъ и Димова-поляна, подъ кръстосанъ
огънь.

В, 3. група—поручикъ Гачевъ—2./3. и 3./13. планин. батареи,
разположени на позиция на в. Ковилъ, съ зона на действие ю. з.
склонове на Баховския-ридъ и Димова-поляна, Петерникъ Биякъ.
ташъ и Поройската долина, а сжщо и подлежащата мѣстностъ.

*) В. И. А. — Дѣло XXXVIII, 37, а (стр. 335).

**) Иакъ тамъ (стр. 447).

въ полето на Мъгленската долина. 3. батарея, подъ личната ко-
манда на поручикъ Гачевъ, да се окопае солидно на указаната
позиция и денонощно, всѣка минута, неотклонно да изпълнява да-
дената му задача—щомъ противникътъ открие огънь, артилерий-
ски или пушеченъ, отъ Баховския-ридъ и Димова-поляна, веднага
и бързо съ фланговъ огънь да се нахвърля върху неприятелска-
та артилерия и пехота, откъдето и да се обаждатъ. 2. план. ба-
тарея, въ съгласие съ пехотния участъковъ началникъ, да мане-
врира съ оржидията си споредъ нуждата и наложилата се обста-
новка.“

Въ случая знаеше се точно кжде и какви неприятелски
батареи има. Началникътъ на артилерията знаеше сжщо по-
зициитѣ на бригадата и ония на противника, ясно очертани
покрай нашитѣ. Като имаше всичко това предвидъ, както и
числото на батареитѣ си и дължината на отбранявания
фронтъ, той можеше много по-точно и конкретно да даде
обекти на батареитѣ си, като ги раздѣли по взводно и да-
же по орждейно споредъ нуждата, а не да имъ дава общи,
широки и разтегливи задачи.

Благодарение на всичко това, недобре укрепената
позиция, недействителната артилерийска поддръжка и недо-
статъчното количество минохвъргачки, картечници и бойни
запаси, ние виждаме и презъ тоя месецъ частитѣ да
търпятъ значителни загуби, съ нищо неоправдани при
отбраната.

З А Г У Б И,

дадени отъ частитѣ на 2./3. бригада въ бойоветѣ презъ м.
септемврий.

Части	Убити	Ранени
29. полкъ	60	427
32. полкъ	36	193
46. полкъ	13	67
Всичко	109	687

Тежкитѣ условия, при които бригадата бѣше принуде-
на да води борбата, почнаха да влияятъ върху духа на хо-
рата и боеспособността на частитѣ. Въ това време, докато
духътъ на войниците и офицеритѣ въ 32. полкъ бѣше за-
пазенъ, въпрѣки тежкитѣ бойове, които той води отъ 20. до

30. август, не можеше да се каже същото и за останалите два полка—46. и 29. Във 46. полк още съ почване действията започнаха да дезертират много войници към страната на противника (предимно гърци), което стана причина да се изтеглят от бойната линия всички гърци и да се формира от тях една строителна рота за строене пжтища въ тила. И въ двата полка 46. и 29. след неуспешните им атаки на Пожаръ и Голашъ на 17. и 23. август настъпи едно униение, и командирите им донасяха, че духът на войниците е задоволителен. Неблагоприятните сведения, които идваха откъм Каймакчаланъ, още повече понижаваша духа на частите.

Командирът на 1./3. бригада, полковник Поповъ, донесе съ № 871 от 19. септември *) за 1./46. дружина, която му бѣ дадена за усиление:

„Въпреки заповѣдта от командувашия армията, командирът на 1./46. дружина не можа да си заеме позицията. Той построи дружината, поведе я към позицията, но, когато попаднаха нѣколко куршуми, тя се разбѣга за ужасен примѣръ на 2./11. дружина, командирът на която долага. Капитанъ Танчевъ упорствува съ оружие, но войниците го ранили на две мѣста въ ръката.“

По-нататък полковник Поповъ моли разпореждане да изпрати тая дружина назадъ, въ Будимирци, за да не влияе зловредно върху духа на останалите части, бранещи Каймакчаланъ.

Въз основа една телеграма от дивизията, командирът на бригадата на 22. септември съ № 2876**) обръща вниманието на командирите на полковете върху дезертиранията и заповѣда да се вземат енергични мѣрки против това зло. Самъ командирът на дивизията на 19. септември, въз основа телеграмата № 7525 от I армия, заповѣда всички бѣгащи войници и подофицери въ боя да бждат застрелвани от офицерите, ако не изпълнят заповѣдта им да се върнат срещу противника, — право, което им се дава от закона.***)

Подвозът на бойни припаси и храни от денъ на денъ ставаше по-труденъ, поради изтощаването на добитъка по липса на храна. На 23. септември командирът на дивизията съ № 600 донесе въ армията, че конетъ поради липса на фуражъ, починали да мратъ и моли да се изпратятъ за

*) В. И. А. — Дѣло XXXII, 29, 6 (листъ 152).

**) В. И. А. — Дѣло XXCVIII, 37, 6 (стр. 61).

***) В. И. А. — Дѣло XXXVIII, 37, а (листъ 603).

по-добро хранене назадъ, въ Прилепъ, което не му се разрешава.

И презъ този месецъ командирът на дивизията продължава подготовката на настѣплението въ Мъгленско и особено направата на пжтища за спущане полската артилерия. По поводъ на това, командирът на 2./3. бригада на 17. септември съ № 2831 *) донася:

„За да се подобратъ условията за спущане полската артилерия въ Мъгленската долина, въ случай настѣпление отъ наша страна, необходимо е да се завладѣятъ следните пунктове:

А) Въ участъка на 46. полк — масивътъ между надписи Биюкъ-дере и с. Тресина, а така също висотата с. и. отъ надписи Биюкъ-дере.

Б) Въ участъка на 29. полк — хребетътъ при с. Струпино и висотата ю. з. отъ с. Бахово.

Срѣдствата, съ които разполага 2. бригада и придадените къмъ нея части, сж абсолютно недостатъчни за завладяването на споменатите по-горе пунктове. Кървавиятъ опитъ на 17. VIII. и оттогава досега ме убедиха въ недостатъчността на срѣдствата. Всѣки по-нататъшенъ опитъ при тѣзи срѣдства ще бжде безцелно даване нови жертви, безъ да се има и най-малката въроятностъ за успѣхъ. Прокто-плана за настѣпление и завладяване на въпросните пунктове при създамата се понастоящемъ обстановка, не ми е възможно да съставя, защото силите и срѣдствата, съ които разполагамъ, едва сж достатъчни за отбраната на повѣрените ми участъци.“

По-нататък въ същото се казва, че изнасянето на артилерията при настоящата обстановка и състояние на пжтищата е невъзможно.

Действията на I армия презъ първата половина на м. септември.

Карта 1:200,000

Военните действия срещу Ромъния се започнаха на 1. септември, въ единъ моментъ, когато на Южния фронтъ I армия едва се държеше срещу постоянно засилващите се неприятелски сили, особено срещу 8. дивизия.

Командувашият I армия, генералъ Бояджиевъ, както видѣхме, съ редъ донесения до Щаба на действащата армия разясни положението на армията си, нейната бойна способностъ и задачите, които тя бѣ способна да изпълни. Обаче, въпреки нейното тежко положение, и последните свободни сили отъ малката българска армия се ангажираха на северъ, въ Добруджа, въ новата война срещу Ромъния.

*) В. И. А. — Дѣло, XXXVIII, 37, а. (листъ 522).

Военно-исторически сборникъ, кн. 1.

Разбира се, само по себе си, че това не би поставило Българското главно командване в трудно положение (да остане безъ всъкакъв резервъ), ако нашите съюзници Германия и Австрия бяха изпълнили задълженията си по конвенцията, сключена в Плесъ, — ако бяха дали за водене действията на Балканския полуостров договорните 12 дивизии в помощ на нашата армия.

Както ще видимъ по-долу, липсата на резерви стана причина армия да претърпи едно поражение с твърде печални и непоправими последици за изхода на цялата война.

Още на 27. августъ, съ № 6916 *), командувачиятъ I армия, като се убеди въ невъзможността да атакува и да завладее неприятелските укрепени позиции на линията мѣн. Св. Спирдонъ — Чеганска пл. — Джематери — Метерисъ тепеси, разпореда 8. дивизия да прекрати настѣплението, да вземе мѣрки за укрепяване позицията между езерата Островско и Петерско, и по гребена на Малка Нидже пл. и да даде почивка на частите си.

Командирѣтъ на 8. дивизия, изхождайки отъ съображението си, че е решилъ да атакува противника на Чеганска пл. и мѣн. Св. Спирдонъ, отлага изпълнението на заповѣдта отъ командувачия армията, поради което последниятъ се принуждава да му обърне повторно вниманието върху негодното положение на дивизията и да потвърди по-раншната си заповѣдъ съ предписание № 7251 отъ 9. IX**) Въ последното, между другото, е казано:

„Сега, когато нашето отечество се намира въ война и съ Ромѣния, и предвидъ неопредѣленото поведение на Гърция, запазването силите на частите става още по-наложително.

Първото условие, на което трѣбва да отговаря новата позиция, е да ни даде по-добри тактически предимства, въ смисълъ на добра отбрана и възможност за почивка на защитниците.

За да не се даде на противника впечатление, че ние се оттегляме, докато не се приготви новата позиция, на сегашните предни позиции ще оставите слаби сили, които да поддържатъ постоянно близъкъ контактъ съ противника и да го безпокоятъ съ огъня си. Малките сили ще намѣрятъ по-добри закрития на предните позиции и ще страдатъ, сравнително, по-малко отъ огъня му.“

*) В. И. А. — Дѣло XXVI, 66, б. (листъ 392).

**) В. И. А. — Дѣло XXXIV, 63, а. (листъ 138).

Презъ това време (отъ 27. августъ до 14. септемврий) частите отъ 8. дивизия се намираха въ твърде негодно положение: позициите имъ сж били въ подножието на височини, заети отъ противника, твърде близко до тяхъ, откъдето сж били обстрелвани и тероризирани непрекъснато съ артилерийски, пушеченъ, картеченъ и миненъ огънь, безъ да сж били въ състояние да се прикриятъ или окопаятъ и намалятъ загубите си.

Това тежко положение се илюстрира най-добре отъ командирѣтъ на 23. и 10. полкове. Първиятъ съ повѣрителенъ рапортъ отъ 9. IX. № 396 *) донася, че 3. дружина отъ полка му се намирала въ крайно негодно положение — по-ниско отъ сърбитѣ, последните окопани въ 2 — 3 линии окопи, на 80 — 100 крачки отъ позицията на дружината; предъ окопите имъ имало телени мрежи, намѣста подвижни на рогатки съ спирали, снабдени съ много бомбохвъргачки и минохвъргачки, и нощно време постоянно хвърляли бомби и мини въ окопите, стреляли сжщо съ орджия и пушеченъ огънь. Подъ прикритието на огъня изнасяли окопите и телените си мрежи напредъ. Нашите войници страдали отъ тоя огънь и отговаряли изключително съ пушеченъ огънь. При това положение нашите войници стоели постоянно въ напрегнато състояние и, като не можели да починатъ и да получаватъ редовно храна и вода, се изтощавали, и силите имъ отпадали. Той намира, че такова негодно и ненормално положение не може да се продължава дълго време, и моли войниците отъ бойната линия да се смѣняватъ най-малко презъ 10 дни, иначе отъ безсънието, нервното напрежение и изтощението, неминуемо ще последва отпадането на духа.

Командирѣтъ на бригадата и дивизията по поводъ тоя рапортъ нареждатъ да се смѣняватъ напредъ издадените части, а противникътъ да се обстрелва съ гаубиченъ огънь.

Командирѣтъ на 10. полкъ, който заемаше позиция на Малка Нидже пл. съ № 167 отъ 12. IX.**) е по-категориченъ. Той донася:

„Отъ днешната силна артилерийска стрелба на противника по ротите отъ повѣрения ми полкъ на позицията северно отъ в. Висина полкътъ има повече отъ 150 чозѣка (офицери и редници) загуби. Особено голѣми загуби е дала 3. дружина, която заема сѣдния участъкъ на полковата позиция. Така, наприкладъ, отъ 12. рота командирѣтъ на ротата и младшиятъ офицеръ

*) В. И. А. — Дѣло XXXIV, 63, а (листъ 138).

**) В. И. А. — Дѣло XXIV, 63, а (листъ 356).

сж ранени и 65 редници убити и ранени. Изобщо, позицията на дружината от бойната част на полка е неудобна, а частно тази на 3. дружина (центърът) не представлява никаква позиция, като се има предвид конфигурацията на местността и положението на противника спрямо насъ. Стоението на ротите на тази позиция ще ни донася ежедневно скъпи загуби, без да има нѣкаква полза. Ако противникът продължи днешната си стрелба и утре, половината от състава на 3. дружина ще бѣде изгубенъ. Никакви мѣрки за закриване на хората сж невъзможни. Всички построени досега каменни закрития (окопи) за стоене на хората презъ деня, сж сринати днесъ. Както фронтътъ, така и фланговетъ на този голъ езикъ се обстрелватъ, а никѣде нѣма гѣнка за скриване на хората отъ погледа на неприятелскитъ наблюдатели. Отдрѣпването, обаче, само на тази дружина назадъ, ще трѣбва да повлѣче следъ себе си и отдрѣпването на дѣснофланговата дружина, така че, ако общото положение налага да стоимъ въ бездействие, за избѣгване сигурнитъ ежедневни тежки загуби ще трѣбва обща корекция на цѣлата отбранителна линия на полка. Ако полкътъ остане въ това положение и търпи ежедневно загуби като днешнитъ, краятъ ще бѣде печаленъ.

До това положение частитъ, може би, не щѣха да дойдатъ, ако бѣха изпълнили навреме заповѣдта на командувания армията:

8. дивизия съ 11. полкъ да заеме и да отбранява позицията Новиградъ—Петерско—гребена на Малка Нидже-пл.—западно с. Стара Попадия—гребена на Старковъ Гробъ—Попадия Кюлбелери — к. 1944 — в. Каймакчаланъ — Нидже-планина — в. Соколъ (изкл.), като подготви и постепенно заеме новата линия, а издаденитъ предъ нея части оттегли, за да не страдатъ напразно отъ неприятелския огънь.

Отбраната на Южния фронтъ срещу противника, настѣпващъ откъмъ югъ, бѣ възложена на 3./6. бригада (полковникъ Тасевъ), усилена съ 3. конна бригада, съ главна позиция на линията отъ с. Петерско по гребена на Мала-Рѣка пл.—в. Вичъ—в. Бучъ—к. 1294 (7 клм. западно отъ Корча).

На 12. септемврий частитъ отъ дивизията се оттеглиха на означенитъ по-горе позиции, обаче, още съ почване оттеглянето имъ, противникътъ почналъ да ги бие съ силенъ артилерийски огънь, а на нѣкои мѣста и да настѣпва.

На 13. презъ цѣлия денъ противникътъ обстрелва съ артилерийски огънь фронта на дивизията и настѣпва срещу 1./3. бригада до р. Бродъ и южния склонъ на в. 2368, а на останалия фронтъ (Церово—Горничево—Малка Нидже-пл.) се приближава къмъ позицията.

Настѣплението на противника отъ югъ къмъ к. 1415 (западно отъ в. Вичъ) принуждава командувания армията да ангажира въ тази посока намиращия се до това време въ резервъ въ Д. Върбени 15. полкъ. 33. полкъ, взетъ отъ Дойранския фронтъ, по разпореждане отъ Щаба на действащата армия, днесъ пристигна въ Битоля.

На 14. следъ силенъ артилерийски огънь, който продължи до пладне, сѣрбитъ атакуваха съ голѣми сили участъка на 30. полкъ по Малка Нидже-пл., северно отъ шосето Баница — Горничево, и го завладѣха. Следъ това тѣ бързо разшириха успѣха си и заеха с. Баница. 12. полкъ бѣ насоченъ отъ Воцаранъ, кѣдето се намираше въ резервъ на дивизията, да контратакува противника източно отъ Забърдани, но атаката му не успѣ. Положението на 8. дивизия на позицията Петърско—Малка Нидже-пл. стана неудържимо, и заради това командувания армията на 15. септемврий въ 4 ч. 25 м. съ № 7410 *) заповѣда:

1) 1. и 2. бригади отъ 8. дивизия съ 3. полкъ да се оттеглятъ и да отбраняватъ позицията с. Арменохоръ (изкл.)—с. Петоракъ—с. Долно Върбене, като свѣржатъ лѣвия си флангъ съ 3./8. бригада, разположена на позицията с. Совичъ — Старковъ Гробъ.

2) 3./6. бригада съ 15. полкъ да се оттеглятъ и отбраняватъ позицията Оровникъ (на малкото Прѣспанско езеро)—в. Бигла — с. Арменско — с. Арменохоръ (вкл.)

3) шестъ роти отъ 23. полкъ да отбраняватъ участъка отъ прохода Звезда до малкото Прѣспанско езеро.

Напушането на позициитъ на височината Вичъ, Мала-Рѣка планина и Малка Нидже планина се дължи на обстоятелството, че 30. полкъ не можа да задържи позициитъ си с. отъ Горничево.

При това отстъпление оставиха се въ рѣшетъ на противника: отъ 8. артилерийски полкъ 9 с. с. орждия; отъ 18. артилерийски полкъ 12 с. с. орждия, 2 с. с. гаубици, 3 не с. с. гаубици, 3 не с. с. полски орждия и 2 германски 105 см. орждия всичко 31 орждия и много зарядни ракли. Вследствие поражението, духътъ и дисциплината въ 8. дивизия се разколебаха и отпаднаха значително**).

Ясна представа за това поражение ни дава шифрованото донесение № 7530 отъ 18. IX ***) , отъ новоназна-

*) В. И. А. — Дѣло XXVI, 67, 6 (листъ 234).

**) В. И. А. — Дѣло XXIII, 65, 6 (Бюлетинъ за действията на 14. IX.).

***) В. И. А. — Дѣло XXVI, 67, 6 (листъ 322).

чения командувашъ I армия генералъ Гешевъ, до Щаба на действащата армия.

Следъ като говори за неизпълнението на заповѣльта — 8. дивизия да се оттегли на Малка Нидже-планина, за което споменахме по-горе, въ него е казано:

„И следъ това предписание до деня на катастрофата не е забелязана никаква промѣна въ дейността на дивизията по изпълнението му.

По нѣмане артилерийска позиция по останалата частъ на главната позиция и по липса на подготвени пѣтища за изкарването ѝ, голѣмата частъ отъ батареитѣ е била натрупана около с. Горничево.

Вследствие дългото стояние на несгоднитѣ позиции близко до противника, тероризирани постоянно отъ артилерийския огънь, бомбитѣ и картечницитѣ на противника и многото загуби, частитѣ на дивизията, а особено 23. Шипчански полкъ и 30. Шейновски полкъ, които най-много сж били изложени на тоя гнетъ, на глада и безводието, захващатъ да отпадатъ духомъ, да напушатъ произволно позициитѣ и то цѣли части — взводове и роти, вследствие на което бдителността и охраната отслабватъ.

Изглежда, че противникътъ, използвавалъ тоя случай, успѣва да спусне незабелязано 2—3 дружини въ дола източно отъ село Горничево и на 14. септемврий, отъ сутринята, съсрѣдоточава силенъ ураганенъ огънь предъ село Горничево, кждето имало една дружина отъ 30. Шейновски полкъ, частъ отъ офицеритѣ на която сж били по главната позиция за изучаване мѣстата си. Поради силниятъ артилерийски огънь и ненадейното явяване на скрититѣ въ дола сръбски дружини, частитѣ отъ 30. Шейновски полкъ обръщатъ назадъ въ панически бѣгъ.

Тази паника се предава и на поддръжкитѣ имъ, които, сжщо въ безредие, отстъпватъ. Опитътъ на командира на 1. п. бригада, полковникъ Серафимовъ, да събере нѣкои близки части на 23. Шипчански полкъ успѣва, и съ тѣхъ той заема височинитѣ на югъ отъ Горничево, откъдето донѣкъде задържа устрема на противника. Той повиква и бригадната си поддръжка — една дружина отъ 23. Шипчански полкъ, обаче, и тя се подава на паниката и се разбѣгва. Тази паника се разпространява и въ съседнитѣ части — 23. и 10. полкове, предъ които, макаръ и да нѣма нищо, безъ изстрелъ даже, какъвто е случаятъ съ 10. полкъ, напушатъ позициитѣ си и, въпрѣки увещанията на офицеритѣ си, отстъпватъ, като оставятъ и батареитѣ си.

Групата батареи при Горничево, на които запряжитѣ сж били доста назадъ, изпълватъ дълга си докрай — тѣ излизатъ на открити позиции, по заповѣдь на началника на дивизията, изстрелватъ въ упоръ всичкитѣ си патрони, падатъ убити 4 батареини командири, и, следъ като взематъ мѣрницитѣ и затворитѣ, прислугата имъ се разбѣгва, като оставя орждията въ ржцетѣ на противника, който е билъ непосредствено до тѣхъ.

12. полкъ, който е билъ въ с. Воцаранъ, като дивизионенъ резервъ, събранъ доста бавно, бива поведенъ отъ началника на дивизията въ контъратака, обаче, благодарение на далечината му и появяване на противника западно отъ Горничево, полкътъ нищо не е направилъ.

Командувашиятъ армията, като узнава за катастрофата, повежда 33. и 2 роти отъ 15. полкове къмъ мѣстото и успѣва да заеме съ тѣхъ позиции западно отъ селата Баница и Долно Върбени и прекратява отстъплението.

На 15. септемврий, командувашиятъ I армия съ опер. № 27 заповѣда:

1) 3. Балканската дивизия, въ досегашния си съставъ, да продължава да отбранява досегашнитѣ си позиции (отъ Мала Рупа, включено, до в. 1891, изключено).

2) 8. Тунджанска дивизия, съ 33. п. полкъ, една конна батарея и придадената ѝ тежка артилерия, да заеме и да отбранява позицията в. 1891, включено, — в. Каймакчаланъ — Попадия Кюлбелери — Старковъ Гробъ — Совичъ — к. 735 — Долно Върбени — Петоракъ — Арменохоръ, изключено.

2 1/2 дружини отъ 23. полкъ да се съсрѣдоточатъ при с. Негочани, кждето оставатъ въ мое разпореждане.

3) 3. бригада отъ 6. дивизия, съ 15. Ломски полкъ, 1./12. артилерийско отдѣление и три планински батареи отъ 8. дивизия да отбранява участъка с. Арменохоръ, включено — височинитѣ южно отъ с. Арменско — в. Бигла, до източния брѣгъ на Малкото Прѣспанско езеро, като центъра на тежестта на силитѣ си държи между с. Писодери и Леринъ. Да поддържа свръзка съ 1. дружина отъ 23. полкъ презъ Кула Перово (между двѣтъ Прѣспански езера), като назначи частъ за осигуряване дѣсния си флангъ откъмъ тая посока.

4) 1. дружина отъ 23. полкъ, съ придаденитѣ къмъ нея две роти отъ сжщия полкъ, една с. с. планинска батарея, единъ пл. не с. с. взводъ и два ескадрона, да заеме и да отбранява висотитѣ при Звезда по пѣтя Корча — Ресенъ. Да поддържа свръзка съ 3. 6. бригада въ посока на Кула Перово.

5) 3. конна бригада, безъ конната батарея и два ескадрона, да се съсрѣдоточи при Негочани, кждето остава въ мое разпореждане.

Изкупителни жертви на това поражение станаха командувашиятъ армията, генералъ Бояджиевъ, началникътъ на Щаба на армията, полковникъ Азмановъ, началникътъ на 8. дивизия, генералъ Митовъ, командирътъ на 30. полкъ, подполковникъ Бойдевъ, и др., които бидоха смѣнени.

Обаче, и тукъ, както всѣкога на война, неуспѣхътъ на армията се дължеше не на началстващите лица, които изпълниха достойно дълга си, а на нейните слаби сили. По сведенията, които имаше Щабътъ на действащата армия къмъ 10. септемврий *), Съглашението на Южния фронтъ имаше:

Англичани—5 дивизии съ 56 батальона и 59 батареи
Сърби —6 дивизии съ 72 батальона и 66 батареи
Французи—4 дивизии съ 48 батальона и 114 батареи
Италианци—1 дивизия съ 12 батальона и 6 батареи
Руси —1 бригада съ 12 батальона и 2 батареи
Всичко—16½ дивизии съ 200 батальона и 247 батареи.

Отъ тия съглашенски войски по положителни сведения (отъ заловени пленници) срещу I армия стоеха:

6 сръбски дивизии съ 72 батальона и 66 батареи
156. французска дивизия съ 12 батальони и 33 батареи
113. рез. франц. бригада съ 6 батальона и 16 батареи
2. спец. руска бригада съ 12 батальона и 2 батареи
Всичко: 8 дивизии съ 102 батал. и 117 батареи (468 орджия).

Значи, половината отъ всички войски на противника стоеха срещу силитъ на българската I армия отъ 71 дружини и 183 орджия.

Това щерече, че противникътъ е ималъ 1½ пжти повече пехота и 3 пжти повече артилерия отъ I армия. За бойните припаси на съглашенците не ще говоримъ, защото, докато на тяхните зарядни ракли и патронни сандъци е имало надписи „*Не жали патронитѣ!*“ у насъ всички началници, отъ най-големия до най-малкия, казваха: „*Пестити патронитѣ!*“.

Отъ 15. септемврий до края на месеца 8. дивизия, която всѣкидневно се усиляваше съ новопристигнали части, можа да се закрепил на новата си позиция—отъ източния брѣгъ на малкото Прѣспанско езеро — в. Бигла — Арменско—с. Арменохоръ—Петоракъ—Долно Върбени,—к. 735,—Совичъ—Старковъ Гробъ—Каймакчаланъ — в. 1881.

Но въ това време, когато положението при Леринъ се затвърдяваше, на Каймакчаланъ 1./3. бригада изнемогваше.

Бойоветъ на Каймакчаланъ (в. Борисъ).

(Схема № 2).

На лѣвия флангъ на 8. дивизия стоеше 1./3. бригада, засилена съ 55. и 56. полкове, съ задача да атакува и зае-

*) В. И. А. — Дѣло XXIII, 28, 6 (листъ 127).

ме на 17. августъ Чеганска-планина (1500), Джематери и Метерисъ-тепеси. Бригадата се бѣше укрепила по в. в. Старковъ-Гробъ, 1944, Каймакчаланъ (2525) и 2368. Позицията на бригадата бѣше изнесена на 200—500 м. предъ вододѣла по обѣрнатитъ къмъ противника голи склонове. И тукъ, както и на фронта на 2./3. бригада, позицията се състоеше отъ незавършени окопи, безъ блиндажи, безъ ходове за съобщения, безъ телени мрежи и безъ скривалища за хората противъ артилерийски огънь. Положението на защитниците се влошаваше, поради отдалечението на окопитъ отъ вододѣла, който представляше единственото закритие противъ барабанния огънь. Цѣлата позиция бѣше разположена като на дланъ предъ противника. По-благодарна целъ за артилерията отъ подобна позиция не може да има, особено когато последната разполага съ достатъчно снаряжи.

Артилерията на бригадата заемаше позиции задъ вододѣла на височинитъ и се намираше отъ неприятелските позиции на крайната далечина на артилерийския изстрелъ (6—7 клм.). Тя не можеше да даде оттукъ една ефикасна поддръжка на атакуващата пехота.

Между позицията на бригадата и оная на противника се намираха дълбокитъ долове на рѣкитъ Бродъ и Радезка, отъ които първата течеше на западъ, втората—на изтокъ. Между тяхнитъ извори се намираше едно седло (вододѣлъ), което свързваше дветъ вериги отъ височинитъ (българска и сръбска), по които бѣха разположени позициите на противниците.

По лѣвия брѣгъ на р. Бродъ, предъ Метерисъ и Джематъ, мѣстността бѣше покрита съ гора; останалитъ склонове на сръбската позиция, обѣрнати срещу Каймакчаланъ, бѣха голи и открити, освенъ Низидагъ, която бѣше залесена.

Сръбската позиция, споредъ схема № 2, приложена къмъ реляцията на 1./3. бригада, се е състоела отъ 2—3 реда окопи, разположени предъ вододѣла на височинитъ, по самия вододѣлъ и задъ него и обградени съ телени мрежи. Това разположение е давало възможностъ отбраната да се води не само въ дълбочина, но и да се оттегли задъ вододѣлната линия — тамъ, където артилерията на противника не ще може да вижда и да поддържа атакуващата пехота. Съ други думи, разположението на окопитъ е би о правилно и въ духа на тактическитъ изисквания.

Силитъ на 1./3. бригада и на сърбитъ сж били приблизително еднакви. Срещу 11 дружини на 1./3. бригада (11, 55. и 56. полкове и 1./46. дружина) стоеха 11 сръбски дружини (4, 5. и 17. полкове и две дружини отъ 6. полкъ); срещу 13 български батареи (6 полски, 3 гаубични, 2 планински и 2 дѣлги), всичко 46 орджия, стоеха, по сведенията на бригадата, 8 сръбски батареи (3 планински, 1 полска, 2 дѣл-

ги и 2 гаубични), всичко 32 орждия, а най-много, като приемът, че тук е била всичката артилерия на Дринската дивизия, ще имаме — 11 батареи (6 планински, 3 полски и 2 гаубични) — 44 орждия.

На 17. август бригадата настъпва, като разхвърля войските си по цялия фронт (12 клм.), без да има определен пункт на атаката, срещу който да съсредоточи по-голямата част от силите си, а артилерията да разположи по начин, да може с силен масов огън да подготви атаката. Във този ден артилерията е хвърлила 220 снаряди. Пехотата, възползувана от тъмнината, рано на разсъмване, почти без загуби, е достигнала до непр. позиции (на левия бряг на р. Бродъ, на около 600—1000 кр. от сърбитъ). Обаче, атаката не е била подготвена от артилерията, частите действуват несъгласувано и без свързка и остават до вечерта на достигнатите места.

От 18. до 27. август частите от бригадата се приближават до своите обекти, произвеждат няколко атаки, но, неподготвени с артил. огън, несъгласувани разхвърлени на широк фронт, всички са били отблъснати. Бригадата даде във тия атаки 2300 убити, ранени и изчезнали и получи заповед да спре по-нататъшните си безплодни атаки и да се укрепи на достигнатите места.

От 28. август до 12. септември бригадата се укрепява при крайно негодни условия: голям фронт, липса на достатъчно инструменти и материали, непрекъснато обстрелване от противника с артилерийски, минен, пушен и картечен огън, непокровителствувана от своята артилерия. През това време дава загуби (от 11. полк и 1./46. дружина) 147 убити и 716 ранени и изчезнали, без да може да си приготви една солидна позиция, която да издържа неприятелския разрушителен артилерийски огън и да дава надеждни закрития на хората.

На 12. септември сърбитъ преминаха във настъпление срещу бригадата и, поддържани с силна артилерия и минохвъргачки, като атакуваха непрекъснато позициите ѝ от 12. до 30. септември, най-после, на 1. октомври успяха да ги завладеят. Благодарение на лошо разположената позиция и недоброто ѝ укрепяване, легендарната храброст на 11. полк и неговите началници беше напразно жертвувана.

Полкът даде само за тия 8 дни 1550 убити, ранени и изчезнали офицери и войници, а, заедно с загубите от 17. август до 12. септември, изгубва от започване офансивата всичко 3244 души, т. е. 3/4 от своя състав. Действията на този полк показват, че и най-чудната човешка самоотверженост и героизъм нищо не помагат, когато във пред-

приетото дело не е вложено достатъчно знание и здрав разум.

Най-големите наши грешки във тая юнашка борба са били: неумело ръководство във настъплението и атакуване противника, липсата на технически средства еднакви с ония на противника, економията във бойните запаси, лошо избраната укрепена позиция и *крайно неблагоприятното държане на частите при горните условия* във близко съседство с неприятелската укрепена и добре снабдена с всички средства за борба позиция.

Какъ е ценило горното началство тая епическа борба и какъ е разбирало силата на човешката издръжливост, се вижда от следните заповеди:

Командирът на 8. дивизия с № 484 от 19. IX заповядва на командира на 1./3. бригада:

„Считамъ, че полкът, както и вие не сте дали последната данъ; докато има живи офицери и войници, употребете всички средства, във това число и личния началнически авторитет, за да задържите положението.“

Командуваният армията през същия ден разпорежда с № 7559:

„Азъ категорично Ви заповядвамъ да пожертвувате всичко, за да запазите в. Борисъ. Държа васъ лично отговоренъ за изгубването на този важенъ пунктъ. По донесенията Ви виждамъ, че сте отпаднали духомъ, което не ви прави честъ. Отецеството изисква отъ васъ и вашите части големи усилия и жертви, за да се задържи този важенъ пунктъ. . . . Напредъ, и до вечера да изгоните противника отъ позициите си.“

Бяха ли тия упръци умъстни, когато нещастният 11. полк беше пролълъ кръвта на 3244 свои храбри офицери и войници за задържането на в. Борисъ, когато бяха останали на лице само 800 човъка, когато, за командуване на тия останки, офицери нямаше, а бригадният и полкътният командири стоеха с пушки във окопите и се биеха рамо до рамо с войниците си *)?

Ето какво пише във донесението си №873 от 19. IX 16 ч 40 м. командирът на бригадата.

„Частите на бригадата вече не представятъ бойна сила, и на тях повече не може да се разчита, понеже следъ всяка мина и бомба трябва с оружие във ръка да повръщаме нъкой и другъ стрелецъ. Паника очаквамъ всеки часъ. Разходът на снарядите не мо-

*) Военната история въз основа опитите от войните твърди, че, щомъ една част изгуби 25% от своя състав, тя се счита за извадена от строя, а 11. полк бѣ изгубилъ 75% отъ своя съставъ.

же да се попълва, за Шкода даже нѣмало вече и въ парковетѣ. Довечера ще се опитамъ да събера една каква-годе частъ отъ малкитѣ остатѣци, за да мога още поне день-два да се задържа изъ тѣзи мѣста, което ми се вижда твърде несигурно. Отъ днешната дейность на противника се вижда, че той особено намира на лѣвия флангъ на Борисъ и къмъ в. 2368. Затова тукъ ще оставя около 2 дружини, а другитѣ ще съсредоточа задъ лѣвия си флангъ — в. 2368 и в. 1881.“

I армия презъ втората половина на м. септемврий.

На 16. септемврий прие командването на I армия генералъ Гешевъ. Съ помощта на новопристигащитѣ части той можа временно да закрепи армията на Леринската позиция, обаче не върваше, че при единъ по-силенъ натискъ отъ противника да може да се задържи и тукъ, поради съществуващия упадъкъ на духа. Ето защо, съ лично повѣрително отъ 16. IX № 7463 *) той предупреждава командира на 8. дивизия, че, въпрѣки желанието му, едно оттегляне на частитѣ при сегашното състояние на духа имъ може да се наложи, и че, въ такъвъ случай, дивизията му ще заеме укрепената позиция южно отъ Битоля, а именно участъка: шосето при Меджетли — Кенали — Бродъ — Живойна — Совичъ — Старковъ-Гробъ — Попадия Кюлбелери — в. 1944 — Каймакчаланъ — Нидже-планина до в. 1881.

Отъ 16. до 26. септемврий армията не само се затвърди на Леринската позиция, но и отблъсна всички атаки на противника съ голѣми за него загуби. Командувачиятъ армията даже считаше, че, ако е ималъ прѣсни войски, било е възможно да се премине въ настѣпление, съ шансъ за пълненъ успѣхъ. Сжщиятъ намира, че въ 10., 30. и 23. полкове, отъ 8. дивизия, дисциплината е разклатена, а духътъ силно отпадналъ, и изказва мнение тая дивизия да се смѣни и оттегли, за да ѝ се даде възможность да се уреди, отпочине и се възстанови дисциплината. (Донесение № 7801 отъ 26. IX до главнокомандувачия **).

На 26. септемврий I армия, действаща при Битоля, се преименува въ XI, а действащата на Вардара XI въ I, при което стана и смѣната на командувачитѣ тия армии, съ щабоветѣ, имъ единъ вмѣсто другъ: генералъ Гешевъ съ щаба си замина за Дедели, а генералъ фонъ Винклеръ пристигна въ Битоля и пое командването на армията.

*) В. И. А. — Дѣло XXVI, 67, 6 (листъ 436.)

**) В. И. А. — Дѣло XXVI, 68, а (листове 579 и 580).

Следъ приемането новата XI армия, генералъ фонъ Винклеръ съ № 2467 запита главнокомандувачия каква ще бжде задачата на армията. Щабътъ на действащата армия съ № 4242 отъ 24. IX *) отговори, че задачата на армията ще бжде:

1) Да противодействува на неприятелското настѣпление по оперативнитѣ посоки: а) покрай западния брѣгъ на Охридското езеро за г. Струга и Охридъ; б) между Охридското и Прѣспанското езера за гр. Ресенъ; в) Кожани—Екшису—Леринъ — Битоля; г) Отъ Острово, презъ Каймакчаланъ, за Прилепъ и д) Отъ Мъгленската долина за Кавадарци.

2) Да отбранява града Битоля, владението на който при сегашнитѣ условия за насъ българитѣ има особено политическо и морално значение.

3) Действията на XI армия трѣбва да се намиратъ въ тѣсна връзка съ действията на I армия и тѣзи на австрийскитѣ войски въ Албания.

4) За изпълнението на горната задача, армията трѣбва да използва мѣстнитѣ условия за една упорна и продължителна отбрана, особено за запазването Битоля, като се организиратъ и подготвятъ нѣколко позиции, южно и северно отъ Битоля. Възгледитѣ на Щаба на действащата армия, досежно характера на действията на новата XI армия, сж изложени въ телеграмитѣ до Щаба на I армия подъ №№ 3126 и 3444, съ които Щабътъ на XI армия ще трѣбва основно да се запознае“.

Отъ тая директива се вижда, колко трудна задача се възлагаше на XI армия: трѣбваше да се брани единъ огроменъ фронтъ въ планинска мѣстность, съ малко сили (едва достатѣчни за едно предно охранение), при незадоволителенъ духъ въ войскитѣ, трудно снабдяване, недостатѣчно бойни запаси, за които се напомняше постоянно да се економисватъ, и слаби, въ сравнение съ противника, технически срѣдства (минохвъргачки, автоматически пушки, бомбохвъргачки и др.). Разбира се, че и положението на противника не бѣше розово и той трѣбваше да се разпѣва на широкъ фронтъ, числено не превъзхождаше армията, имаше голѣми загуби и, следователно, трѣбва да се допуска, че и духътъ му бѣ отпадналъ. Обаче, той ни превъзхождаше въ две отношения: а) имаше повече технически срѣдства и бойни запаси и б) можеше бързо и лесно да си подвозва войски и всичко отъ близколежащата задъ него база Со-

*) В. И. А. — Дѣло XXIII, 28, 6 (листъ 171).

лунъ по ж-п. линия Солунъ — Воденъ и по добре развитата въ тила му мрежа отъ шосейни и коларски пѣтища.

На всѣки случай, въ началстващитѣ лица бѣше за-легнала мисълта, че сме по-слаби, и затуй, както командуващиятъ армията, така и Щабътъ на действащата армия имаха предвидъ, че едно отстъпление може да ни се наложи, за което взеха и съответни мѣрки. Командуващиятъ армията разпореда да се изучи и разпредѣли между частитѣ позицията южно отъ Битоля, а Щабътъ на действащата армия съ № 4179 отъ 19. IX *) заповѣда да се подготви втора отбранителна линия по височинитѣ южно отъ с. Алинци съ флангове опрѣни на Бигла-планина и Селешка-планина.

На Вардарския фронтъ, предъ II армия и Бѣломорската дивизия презъ месецъ септемврий не се развиха нѣкои особени действия съ влияние върху операциитѣ на Македонския театъръ.

Заклучение за действията на I армия отъ 17. августъ до падането на Каймакчаланъ.

Настѣплението е за предпочитане, но то е разкошъ въ смисълъ на сръдства. То дава винаги решителни резултати, но онзи, който настѣпва, трѣбва да разполага съ повече сили и сръдства отъ своя противникъ. Въ случая I армия бѣше слаба, за да изпълни възложената ѝ задача—да завладѣе съ 8. дивизия тѣснината между Островското езеро и Каймакчаланъ, а съ 3. дивизия да се спусне до линията Горно Родиво—550 (източно отъ Слатина, въ Мъгленско)—в. Погледъ (1430), на Паякъ-планина. Не само че силитѣ ѝ бѣха недостатъчни, за което командуващиятъ армията донесе нѣколко пѣти до своето началство, но и планинската мѣстностъ, лишена отъ коларски пѣтища, изискваше методични и бавни действия. Налагаше се настѣпление по етапи—следъ като се достигне известна планина, да се прокаратъ до нея пѣтища, да се изкара артилерията на позиция, да се превезятъ бойни припаси, да се образува на нея една укрепена линия и следъ туй да се продължи настѣплението до друга нова линия отъ мѣстни предмети и естествени прегради.

Въ действителностъ ние виждаме 3. дивизия парализирана—намираше се въ непроходими планини, едва бѣше построила пѣтища, за да си подвозва храна, а се искаше отъ нея да настѣпи, което бѣ невъзможно, поради липса на пѣтища за полската ѝ артилерия, а безъ артилерия въ Мъгленско нея я очакваше поражение. 8. дивизия настѣпи, лесно прогони слабитѣ неприятелски части западно отъ Малка Нидже-пл., но, когато достигна сръбскитѣ позиции на лини-

*) В. И. А. — Дѣло XXIII, 6^а, 6 (бюлетинъ за 19. IX)

ята мѣн. Св. Спиридонъ — Чеганска-пл. — Метерисъ-тепеси, тя срещна силна съпротива, която, за да преодолѣе, трѣбваше ѝ артилерия и бойни припаси, обаче, за изкарване артилерията на позиции по Малка Нидже пл. и източно отъ нея нѣмаше коларски пѣтища, а за построиването имъ бѣше необходимо време. Благодарение на това, нейната храбра пехота се намѣри близо до една укрепена и снабдена съ всички технически сръдства за отбрана позиция, почувствува се изоставена отъ своята артилерия, съ по-слаби технически сръдства за борба, съ недостатъчно бойни запасаи и, бита и тероризирана въ продължение на цѣли седмици отъ противника, следъ като напои съ изобилна българска кръвъ Чеганската-планина, бѣше принудена да се оттегли на Леринската позиция. Сжщата участъ сполетѣ, както видѣхме, и 1./3. бригада, която трѣбваше да настѣпи отъ северъ къмъ Острово.

Тоя начинъ на действия бѣше наложенъ на I армия отъ групата Макензенъ. Съ тия сили армията по-лесно и по-сигурно би могла да завладѣе тѣснината между Острово и Каймакчаланъ, ако бѣше ударила съ по-големата частъ отъ силитѣ си откъмъ Каймакчаланъ; но това е наше мнение, изказано днесъ при пълна известностъ на фактитѣ.

Главната грѣшка за неуспѣха на армията се дължи на лекото поглеждане на задачата на армията—да отбележи, непремѣнно успѣхи, макаръ и малки, за политически ефектъ. Въ това отношение тая операция има много общо съ нашето настѣпление на 16 юний въ 1913 г. Дано Богъ ни даде повече разумъ, та занаяпредъ да не си играемъ съ огъня и по здраво да се придържаме и да изпълняваме законитѣ на войната.

Разбира се, че грѣшката съ започването настѣплението на I армия съ недостатъчно сили бѣ бързо схваната отъ Щаба на действащата армия, който на 29. августъ пое командуването на I и XI армии. Последниятъ съзнаваше, че трѣбва да помогне на I армия, но се изпрѣчи въпросътъ: какъ да помогне, когато свободни войски (резерви) въ неговото разположение не бѣха останали. Имаше две разрешения на въпроса: 1) да даде заповѣдъ на XI армия да настѣпи по Вардара къмъ Солунъ, откъдето противника вдигаше своитѣ части и ги пращаше срещу I армия, и 2) да изтегли частитѣ отъ XI армия и по околния пѣтъ Удово—Градско (по желѣзницата) — Прилепъ—Битоля (по сухо) да ги изпраща въ подкрепа на I армия. Първиятъ начинъ бѣше по-бързъ и можеше да даде решителни резултати, защото заплашваше Солунъ, а вториятъ бѣше кърпежъ — да се закрепятъ положението на армията на дадена позиция и да се спре временно настѣплението на съглашенцитѣ къмъ Битоля.

Щабът на действащата армия, намирайки се под хипнозата на идеята, че съглашенците, ако предприемат настъпление, ще настъпят непременно по Вардара, — започна да действа по пагубния — втория начин: постепенно да изтегля, една по една, части от Дойранския фронт и да ги праща на Битолския, който се превърна на главен, независимо от това, с тоя способ на действия нашето авно командване изпусна веднъж завинаги инициативата въ действията от ржцетъ си и до свършването на войната то бѣ подчинено всецѣло на волята на противника.

Какъ е отивало засилването на I армия се вижда от оп. заповѣдъ по армията № 29 отъ 24. IX 916. год. Споредъ нея, въ армията сж влѣзли следнитѣ части между 13. и 24. септемврий.

1) На 13. септемврий — 33. полкъ, отъ 9. дивизия (4 дружини и 6 картечници).

2) На 17. септемврий — 27. полкъ, отъ 2. дивизия (3 дружини 6 картечници).

3) На 18. септемврий — 2./12. арт. отдѣление, отъ 6. дивизия (3 полски батареи).

4) На 20. септемврий — единъ взводъ отъ 2. гаубиченъ полкъ (2 гауб. орджия).

5) На 20. септемврий — 10 с/м. дълга герм. батарея №110 (2 дълги орджия).

6) На 20. септемврий — три германски картечни отдѣления (18 картечници).

7) На 21. септемврий — едно германско картечно отдѣление (6 картечници).

8) На 22. септемврий — 3./19. батарея, отъ 9. дивизия (1 батарея).

9) На 22. септемврий — 15 см. не с. с. герм гаубична батарея № 219 (2 гаубици).

10) На 23. септемврий — 43. полкъ, отъ 2. дивизия (3 дружини (6 картечници).

Всичко: 10 дружини, 42 картечници и 22 орджия.

Следъ падането на Каймакчаланъ.

(Карта 1:200,000 и схема № 1).

Следъ завладяването на Каймакчаланъ отъ противника, създаде се едно несгодно положение за частитѣ вдѣсно и влѣво отъ него — тоя връхъ командуваше позицията на XI армия и даваше възможностъ да се бие съ фланговъ артилерийски огънь участъкътъ Старковъ-Гробъ. Налагаше се една корекция на позицията на армията.

На 1. октомврий командувачиятъ армията, фонъ Винклеръ, съ опер. заповѣдъ № 112, разпореди:

а) За 8. дивизия:

Бригадата полковникъ Богдановъ (1./3. бригада) да заеме участъка отъ в. 1881 на западъ, по височинитѣ северно отъ рѣката, течеща покрай Петалино, до р. Черна.

3./8. бригада — височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Черна; лѣвото крило срещу устието на споменатата рѣка, течеща покрай Петалино, дѣсното крило до рѣката 1.8 клм. западно отъ Скочивиръ.

1./8. бригада — съседния участъкъ до р. Сукалева.

2./8. бригада — отъ устието на р. Сукалева до ж.-п. линия при Кенали, включително.

б) Бригадата Николовъ — отъ желѣзния пжтъ при Кенали до пжтя Холевенъ — Клещина, включително.

в) Бригадата Тасевъ — отъ пжтя Холевенъ — Клещина до вис. 2094, включително.

г) Бригадата Бошнаковъ — отъ в. 2094 до Прѣспанското езеро, при с. Дол. Дупени.

д) 3. дивизия да запази досегашнитѣ си позиции, като държи особено здраво в. 1881, северно отъ Ниджеплинина.

Презъ нощта на 2. срещу 3. октомврий частитѣ заеха новитѣ си позиции.

Положението и духътъ на армията въ това време се илюстриратъ най-добре отъ донесенията на командувачия армията, фонъ Винклеръ, отъ 27. IX и 2. X, въ които той казва:

Положението на армията не е още никакъ затвърдено. Частитѣ сж силно изморени, особено изтощена била 8. дивизия. Освенъ единъ полкъ, който билъ въ движение, и две опълченски дружини, други резерви нѣмалъ. Бойниятъ съставъ на нѣкои части билъ много слабъ, въ единъ полкъ дружинитѣ имали по-малко отъ 450 души. Роботата по укрепяването на позицията била още въ началото.

Той моли: да бжде засиленъ, ако е възможно, съ нови части и да се изпратятъ допълняващи части за попълване.

Щабътъ на действащата армия му отговори, че не разполага съ свободни войски за подкрепление, и му препоръча да употреби 4. опълченски 21. и 43. полкове за смѣняване изтощенитѣ части отъ 8. дивизия.*)

Следъ падането на Каймакчаланъ, командувачиятъ армията описа положението на армията така:

„Положението на частитѣ, особено на ония отъ бригадата Богдановъ, налага най-бързо да се попълнятъ съ нови допълняващи части. Липсвали главно офи-

*) В. И. А — Дѣло XXIII, 65, а (бюлетинъ за 27. IX.).

цери и подофицери. Тъзи последните биха могли да се вземат от полковете, влизащи въ състава на други армии, чиито участъци сж покойни.

8. дивизия донесе вчера следното: „11. полкъ има 8 офицери и 800 войници; отъ дветѣ дружини на 43. полкъ се образува една рота съ 2 офицери и 191 войници. Дружината отъ 58. полкъ е отъ две роти, всичко 350 войници. Дружината отъ 46. полкъ — отъ една рота, въ съставъ 1 офицеръ и 39 войници.“

Азъ си позволявамъ наново да помоля да се смѣнятъ пострадалитѣ полкове отъ XI армия съ други, които се намиратъ на покойни участъци. Важно е, споредъ мене, въ настоящето време да се увеличи съ всички срѣдства съпротивителната сила на XI армия*).

Командирътъ на 3. дивизия, на която се откри дѣсниятъ флангъ следъ падането на Каймакчаланъ, като донася въ Щаба на действующата армия, че на к. 1058 има всичко две дружини отъ 49. полкъ дивизионенъ резервъ, моли да се изпрати и третата дружина отъ тоя полкъ и да го разположи между Добро-поле и Градешница за осигуряване дѣсна си флангъ и тила, понеже счита, че това не ще могатъ да извършатъ разстроенитѣ части на полковникъ Богдановъ, които, по негово мнение, трѣбва да бждатъ смѣнени съ прѣсни сили.

Сжиятъ, предвиждайки, че едно отстъпление отъ Каймакчаланъ ще предизвика загъване на дѣсниятъ му флангъ, още на 23. септемврий разпореда да се изучи въ най-скоро време фланговата позиция в. Соколъ — в. Р и започне да се укрепява отъ дивизионния резервъ и мѣстното население.

Такава бѣ избрана отъ началника на Щаба на 2./3. бригада и дивизионния инженеръ. Позицията почваше отъ в. Соколъ (два клм. западно отъ к. 1700) и по хребета Змеица отиваше въ посока на с. Градешница, следъ това се извиваше въ западна посока и по в. в. Търнава, Борецъ и Каменецъ стигаше на в. Р, а оттамъ — р. Черна

Позицията почна усилено да се работи отъ 26. септемврий.

На 3. октомврий неприятелътъ атакува и зае в. 1881 (Нидже-пл.). Бригадата на полковникъ Богдановъ бѣше принудена да се оттегли на северъ. Заповѣда ѝ се да спре настѣплението на противника северно отъ Грунице.

Щабътъ на действующата армия, за да подкрепи XI армия, разпореда: 49. полкъ, отъ 5. дивизия, да заміне въ разпореждането на командира на 3. дивизия; 1./2. бригада да отиде въ XI армия за смѣняване най-пострадалитѣ полкове отъ 8. дивизия; да се излятъ офицери и подофицери отъ другитѣ дивизии и допълняващи части за попълване загубитѣ.

*) В. И. А. — Дѣло XXIII, 65, а (бюлетинъ за 2. X).

Следъ отстъпването на XI армия, неприятелътъ настѣпи на 4. X. по цѣлия фронтъ и се доближи на нѣкои мѣста до 500-600 метра отъ позицията. Дѣснофланговата бригада на 3. дивизия, усилена съ една дружина отъ армейския резервъ и съ части отъ 3. дивизия, се затвърди на линията р. Черна — Р — Търнава.

На 5. и 6. октомврий, следъ силна артилерийска подготовка, неприятелътъ предприе атаки по цѣлия фронтъ, които навсѣкжде бѣха отблъснати съ голѣми загуби за него.

Отъ 7. октомврий до 14. ноемврий противникътъ насочи главнитѣ си усилия срещу завоя на р. Черна и, следъ като премина рѣката, съ редъ атаки постепенно разшири успѣха си.

На 8. октомврий завладѣ с. с. Бродъ, Сливца и Скочивиръ, при което успѣхътъ му се дължеше изключително на неиздръжливостта и падналиятъ духъ на 8. дивизия (10. 30. и 55. полкове); на 18. октомврий — завладѣ с. с. Гърдилово и Велесело и плени една батарея и една рота отъ 28. полкъ (8. дивизия); на 11. ноемврий — с. Пологъ и височинитѣ с. и. отъ него, заедно съ три наши полски гаубични батареи и две германски гаубици.

На 13. ноемврий, подъ натиска на противника, нашитѣ и германски части въ завоя на Черна бѣха принудени да се оттеглятъ на линията с. Балденци — Чегелъ — Ивенъ, а на 14. XI — Тепавци — Чегелъ — Ивенъ.

Следъ този неуспѣхъ, командувачиятъ XI армия разпореда: 2./8. бригада (12. и 23. полкове) да се придаде къмъ 2. дивизия, отбраняваща фронта Дол. Дупени (на източния брѣгъ на Прѣспанското езеро) — в. 2094 — южно отъ Кенали; 2./10. бригада (39. и 40. полкове) да се придаде къмъ Сборната дивизия на генералъ Хипелъ, който поема командването на всички български и германски войски въ завоя на Черна; 3./8. бригада (55. и 56. полкове) да се оттегли временно въ Орахово, а Щабътъ на 8. дивизия да се премѣсти въ Битоля съ задача да преустрои оттегленитѣ отъ бойната линия части отъ дивизията. Отъ тая заповѣдъ се вижда, че почти цѣлата 8. дивизия е извадена вънъ отъ строя, като негодна за водене бой.

Понеже съ оттеглянето на частитѣ въ завоя на Черна на линията Тепавци — Ивенъ, западниятъ участъкъ отъ позицията на армията остана много издаденъ напредъ, а, отъ друга страна, и за да се съкрати фронта, Щабътъ на групата фонъ Беловъ издаде директива — XI армия да се оттегли на линията: Велушина — с. Бистрица — р. Бистрица — Чегелъ — Ивенъ.

Презъ нощта на 14./15. ноемврий армията зае новата си позиция въ редъ и безъ да бжде обезпокоявана отъ неприятеля, обаче, на 15. ноемврий неприятелътъ настѣпи въ

завоя на Черна, въ широк фронтъ, по петитъ на нашитъ и германскитъ части и успѣ да достигне на 600 м. отъ нашитъ позиции. Въ с. и. частъ въ завоя на Черна, между Чегелъ и Ивенъ, една голъма частъ отъ новодошлата 2./10. бригада, неориентирана, попадна въ много тежко положение, което даде възможностъ на противника да напредне много бърже. Чрезъ използването на всички разполагаеми резерви, до вечерята биде осуетенъ единъ пробивъ на нашия фронтъ. Неприятелътъ успѣ да заеме в. 1212, но съ контъратака той бѣ отново повърнатъ.

На 18. ноемврий противникътъ завладѣ в. 1212 и Чегелския проходъ, ю. з. отъ нея, а частитъ източно отъ нея отстъпиха къмъ Рапешъ.

При това положение задържането на гр. Битоля и позицията по р. Бистрица стана невъзможно, и групата фонъ Беловъ заповѣда презъ нощта на 18./19. ноемврий частитъ да се оттеглятъ на линията: мѣстността Сливница до Прѣспанското езеро—Червената стена—височинитъ с. з. отъ Битоля—Битолската равнина къмъ с. Добромиръ—височинитъ около Маково—р. Черна, северно отъ Рапешъ. Дѣсното крило отъ 3. дивизия да завие съответно. Оттеглянето се извърши презъ нощта въ редъ, безъ да бждатъ обезпокоявани частитъ отъ противника.

По тоя начинъ армията достигна позицията, на която съ малки измѣнения, наложени отъ бойветъ, се държа до падането на Добро-поле презъ септемврий 1918 година. Презъ периода отъ падането на Каймакчаланъ до завладяването на Битоля армията непрекъснато бѣше засилвана съ нови германски и български части. Въ нея влѣзоха постепенно: два егерски германски батальона, 42. и 146. германски полкове, 1./2. бригада (28. и 44. полкове), 2./10. бригада (39. и 40. полкове), 21., 43. и 49. полкове отъ 2. и 5. дивизии, нѣколко полски, планински и гаубични батареи и др.

До 13. октомврий действията на Южния фронтъ се ръководѣха отъ Щаба на действащата армия, а отъ тоя день нататъкъ, по споразумение между Германската и Българската главни квартири, отъ I и XI армии се формира група армии, подъ началството на германския генералъ фонъ Беловъ.

Духътъ на войскитъ.—Състоянието на войскитъ въ тоя периодъ (особено на силно пострадалата 8. дивизия) се вижда най-добре отъ донесенията на командувашитъ групата армии и XI армия и командира на 8. дивизия.

На 8. октомврий за боя при Черна командувашиятъ XI армия донася:

„Въ продължение на цѣлия день ожесточенъ бой въ участъка на Черна, именно при селата Бродъ, Сливница и Скочивиръ. Тѣй като българскитъ части отъ

Сливница показаха бѣли кърпи и седемъ роти отъ заемащитъ окопитъ (отъ 10. и 55. полкове) почнаха да бѣгатъ и бидоха спрѣни при Тепавци само чрезъ нашия огънь, сърбитъ можаха да завладѣятъ мѣстността северно отъ Черна. Така сжщо се намира въ отстъпление и лѣвото крило на дивизията (30. полкъ) при с. Бродъ.“

Щабътъ на действащата армия, въ отговоръ на това донесение, съ № 4980 *) заповѣда:

„За да се повдигне отпадналиятъ духъ на войскитъ отъ 8. дивизия и да се сломи дързостта на противника, да се предприеме една контъратака съ войскитъ отъ тази дивизия до линията Бродъ—Скочивиръ.“

На заповѣдта за контъратака на противника, командирътъ на 8 дивизия донесе, че не може да изпълни заповѣдта само съ силитъ, съ които досега разполага (четири дружини и три полски гаубични батареи), понеже 10. и 30. полкове били негодни да водятъ бой **). Щабътъ на действащата армия заповѣда, въ отговоръ на това донесение, 8. дивизия на всѣка цена да запази положението съ контъратака на противника.

На 17. октомврий Щабътъ на групата фонъ Беловъ, като донася въ Щаба на действащата армия за деморализацията въ една рота отъ 10. полкъ, въ заключение казва: „Дружинитъ отъ 30. и 10. полкове нѣматъ никаква бойна стойностъ“***).

Командирътъ на 8. дивизия на 20. октомврий донесе, че на войницитъ отъ полковетъ на 3. бригада, които били въ непрекъсната денонощна борба съ противника отъ почването на действията презъ августъ, не можело вече да се разчита. 55. полкъ изгубилъ досега 31 офицери, 10 кандидати и 2215 войници, а 56. полкъ — 35 офицери и 2625 войници. Макаръ и попълнени, 55. полкъ ималъ 1450, а 56. — 1140 пушки. Наложително било да се оттеглятъ, за да се попълнятъ, устроятъ и отпочинатъ. 12. и 23. полкове имали 2900 и 3000 пушки, но и тѣ се нуждаели отъ смѣна и почивка.

Полковетъ отъ 1./2. бригада (28. и 44.) станали безнадеждни. 44. полкъ ималъ всичко 18 офицери и 680 пушки, сведени въ петъ сборни роти. Тия полкове напуснали на 19. октомврий позицитъ си само отъ неприятелския артилерийски огънь, и сж били необходими извънредно строги мѣрки, за да се задържатъ на мѣстата си ***).

*) В. И. А. — Дѣло XXII, 65, 6 (Бюлетинъ за 8. X.).

*) Сжщото дѣло (Бюлетинъ за 9. X.).

**) Сжщото дѣло (Бюлетинъ за 17. X.).

***) Сжщото дѣло (Бюлетинъ за 21. X.).

На 22. октомври групата фонъ Беловъ изказва съмнение, че 8. дивизия при състоянието, въ което се намира, едва ли ще може да запази Битоля, което зависело отъ задържането на позицията Балденци—Пологъ, кждето била тая дивизия, и изказва мнение да бжде смѣнена съ една боеспособна дивизия отъ II армия. Отговорено му е отъ Щаба на действащата армия, че 7. дивизия, която била опората на II армия, не може да се изпрати.

По поводъ донесенията отъ командира на 8. дивизия, полковникъ Бошнаковъ Георги, за изтощението и деморализацията въ частитѣ, главнокомандуваниятъ му отговори съ следната телеграма (№ 4647 *):

„Състоянието на 55. и 56. полкове, както и на другитѣ части отъ повѣрената Ви дивизия ми е известно. Известни ми сж и причинитѣ за това тѣй печално състояние. Този ужасенъ отпадъкъ на духа може само до известна степенъ да се обясни съ претърпѣнитѣ загуби, съ умората, съ изтощението, но нищо не може да оправдае подобни заявления на войницитѣ. Да се даватъ срокове за задържане на позицията, значи, че деморализацията е пълна, и че ще трѣбва да се взематъ най-сурови и безпощадни мѣрки, както противъ лошитѣ войници, тѣй и противъ ония недостойни началници, които не изпълняватъ дълга си, а се оставятъ да бждатъ командувани отъ подчиненитѣ си. Въ това отношение давамъ ви пълна свобода за действие, безъ страхъ отъ отговорностъ.

Зная, че физическитѣ и моралнитѣ сили на войника иматъ своя максималенъ предѣлъ, следъ който разложението се явява като неотразимо последствие, но, повтарямъ, съ това не трѣбва да се оправдава позорното поведение на войницитѣ и тѣхнитѣ близки началници въ боя, толкова повече, че има и много други полкове отъ армията, които сж претърпѣли непомалко трудности и лишения, които отъ месеци сж непрекъснато въ боя и при все това не сж изпаднали въ положение да позорятъ доброто име на победоносната наша армия. Дайте на всички да разбератъ, че азъ по-лесно ще унищожа недостойнитѣ полкове, отколкото да оставя безнаказано да вирѣе този позоръ. Нека всички знаятъ каква грозна сждба очаква всички началници и подчинени.

Нашата задача е извънредно тежка и трудна, но и заслугата Ви ще бжде голѣма, щомъ успѣете да турнете редъ въ вашитѣ тѣй мжно сега управляеми части.

*) В. И. А.—Дѣло XIII, 65, б (Бюлетинъ за 2. XI)

Подкрепления за смѣна на уморенитѣ и изтощенитѣ части сж изпратени вече, но за пристигането имъ на мѣстото се изисква известно време. А дотогава всички трѣбва да знаятъ, че всѣко мръдване назадъ значи позорно застрелване на самото мѣсто, безъ сждъ, безъ формалности.

Прочее, въпрѣки тревожнитѣ ви телеграми, надеждата ми у васъ да вземете здраво въ ржка частитѣ остава твърда и непоколебима.“

Тая телеграма изразява твърде характерно душевното състояние на нашето Главно командване, което, като създава, отъ една страна, безпомощното положение на войскитѣ ни при Битоля, създадено поради нашата непредвидливостъ, съ строги и заплашителни мѣрки се мжи, отъ друга, да закрепимъ пропадналия моралъ въ изнемошѣлата въ неравна и самоотвержена борба 8. дивизия. Но това бѣ невъзможно, защото бѣше късно.

Най-после, за да завършимъ съ действията на I армия въ злополучната ѝ офансива презъ 1916 година, ще кажемъ нѣколко думи и за стратегическитѣ схващания въ Щаба на действащата армия въ тоя периодъ.

Както казахме, офансивата се предприе съ лекомислената целъ — да се получатъ политически ефекти, а се завърши твърде трагично съ разбиване армията, отблъсването ѝ северно отъ Битоля и изваждането отъ строя на цѣли части, какъвто е случаятъ съ 8. дивизия, които отъ изтощение дойдоха до пълна негодностъ.

Вмѣсто да се настѣпи на Дойранския фронтъ още въ края на августъ, щомъ се забеляза оттеглянето на съглашенски войски оттукъ и изпращането имъ къмъ Воденъ, едва сега, — въ края на октомври, когато се видѣ колко е злополучна тактиката да се вдигатъ части отъ Дойранъ и изпращатъ на пакети къмъ Битоля въ подкрепление на I армия, Щабътъ на действащата армия се реши да предложи на групата фонъ Беловъ да обмисли: не е ли възможно да се развие по-голѣма дейностъ съ войскитѣ отъ I армия и 3. дивизия, за да се въздействува по-ефикасно и застрашително на неприятелскитѣ войски срещу Битоля, като се направи невъзможно тѣхното засилване, и съ това се облекчи нашето положение на участъка южно отъ Битоля (№ 4624 *).

Но бѣше късно. Както въ долината на Вардара, така и на фронта на 3. дивизия, ние бѣхме вече слаби. Вѣроятно, поради тия причини, групата фонъ Беловъ отговори:

*) В. И. А. — Дѣло XXIII, 44, а (листове 220, 221, и 222).

„Командуваният армейската група не очаква никакъв значителен резултат от подобни слаби настъпления, защото по този начин нито ще се ангажират по-големи неприятелски сили, нито ще се привлечат значителни сили от главния боен фронт на противника. Освен това, едно наше възвръщане след подобни напади ще се сметне от противника като успех от неговата страна. Командуваният армейската група счита за целесъобразно, в случай че се окаже излишек от войскови части, да се използва този излишек за усиление фронта западно от Черна.“

По този начин изкуство в маневриране и правилно тактическо използване частите на Южния фронт не се прояви. Действуваше се всецело под натиска на волята на противника. И това продължи до пробива на Добро-поле.

На Добро-поле.

(Схема № 1).

След падането на в. 1881 в неприятелски ръце, дясният фланг на 3. дивизия почна да се бие с флангов и тилен артилер. огън от тая височина. На 6. октомври позицията на Пожарски-рид, след силен артилерийски огън от в. Голаш, с. Пожар и в. 1881, беше очистена от 46. полк, който отстъпи към Добро-поле.

Командирът на дивизията с №743 от 7. X *) (шифровано) до главнокомандувания и до Щаба на XI армия описва положението на дивизията така:

„При сегашното ново положение височината Добро-поле има твърде голямо значение. За нейното задържане, обаче, няма нужните сили. Освен 49. полк, там съм привлъкъл една дружина от 29. полк, с която се отслаби участъка на последния. 46. полк, попълнен с македонци, неслужили и др., няма никаква бойна стойност — днес след един неособено упорит бой напусна позициите си при Пожар.“

Частите от повърнатата ми дивизия стоят 45 дни в окопите, без да могат да бъдат смнявани, понеже, поради големия фронт (10 км. на полк), всички хора са в първата линия и не могат нито да отпочинат, нито да получат топла храна. Поради слабителни отпуски на хранителни и фуражни запаси и лошия подвоз, храната на войниците е недостатъчна,

*) В. И. А. — Дело XXXII, 30, а (лист 287).

а конет, поради липса на фураж, почнаха да мрат. Интендантството е безпомощно, тъй като нито му се отпуска това, което му се следва, нито има средства да превози до частите отпуснатото.

Срещу дивизията противникът разполага с многочислена и мощна артилерия, включително гаубици и дълги орждия, минохвъргачки, хвърлящи мини до 80 клгр., с неограничено количество бойни припаси, срещу които имаме няколко полски и планински батареи, една не с. с. гаубична батарея, останала с 60 снаряди и само четири минохвъргачки.

Въпреки многократните ми настойчиви доклади да ми се отпусне необходимата артилерия, и досега такава не съм получил, а по отношение на снарядите всеки ден се получават предупреждения да се харчат колкото е възможно по-малко, когато от пръвния пример при Каймакчалан, ясно е за всеки, че противникът дължи своя успех на своята многочислена разнокалибрна артилерия и минохвъргачки, които като изхвърляха десетки хиляди снаряди, мини и бомби, просто изриваха войниците из окопите.

Горното като дочавам, моля най-настойтелно, за да мога с сигурност да разчитам на успех, да ми се изпратят:

1) една действаща бригада от 8 дружини, за да могат поне отчасти да се смняват частите от бойната линия;

2) едно с. с. отделение полски гаубици и една планинска гаубична с. с. батарея;

3) по-минохвъргачки голем калибър за всеки полк;

4) колкото е възможно по-голямо количество снаряди за всички калибри орждия, с които разполага дивизията;

5) да се вземат най-енергични мерки за отпускане и подвозване полагаемото се количество хранителни и фуражни припаси, защото не може да се иска много нещо от изтощени и ненахранени войници и коне и не може да се противостои и с най-доблестните войници срещу противник, който, макар и от неговата стойност, обаче, е снабден с всички модерни технически средства за борба и неограничено количество снаряди.“

На тая телеграма главнокомандуваният отговори, че исканията на командира на дивизията ще бъдат задоволени, препоръчва да не се държат всички войници в окопите и изказва надежда, че генерал Рибаров, с своите

храбри войски, ще излъже със чест от сегашното трудно положение.

Съ оттеглянето на нашите войски към завоя на Черна, на 3. дивизия се възложи и отбраната на новата позиция Добро-поле — в. Сокол — Змеица — Търнава — в. Р, заради което бѣ засилена съ части отъ 21., 43., 23., 28. и 49. полкове.

Съ опер. заповѣдъ по дивизията № 40 отъ 10. октомврий отбраната на позицията бѣ организирана, както следва:

1) На полковникъ Козаровъ (съ 6 шестъ дружини отъ 21., 43., 23. и 28. полкове, шестнадесетъ картечници и тетири полски и 10 планински орджия) бѣ възложено укрепяването и отбраната на позицията отъ р. Черна (срещу с. Ивенъ) до в. Змеица.

2) На полковникъ Даневъ съ седемъ дружини отъ 29. и 49. полкове, 26 картечници, 15 полски, четири гаубични и четири планински орджия и 12 минохвъргачки) — да усъвършенствува и да отбранява позицията Змеица (източно отъ Търнава) — Сокол — Добро-поле — Петерникъ — Баховски-ридъ.

3) На полковникъ Поповъ (съ осемъ дружини отъ 24. и 32. полкове, 22 картечници, 8 полски и деветъ планински орджия и две минохвъргачки) — да усъвършенствува и отбранява позицията Димова-поляна — в. Кукурузъ — в. Ковилъ — Биюкъ ташъ — Преслапъ.

4) На полковникъ Петровъ (съ петъ дружини отъ 45. и 58. полкове, 18 картечници, 10 полски и две планински гаубични орджия) — да усъвършенствува и отбранява позицията р. Котеръ — в. Дудика — в. Порта — в. Мала Рупа.

5) 11. полкъ (четири др.), 46. полкъ (три др.) и една дружина отъ 58. полкъ, всичко осемъ дружини, оставатъ дивизионенъ резервъ.

Отъ тая заповѣдъ се вижда, че на дивизията въ съставъ 34 дружини, 82 картечници, 66 орджия и 14 минохвъргачки е дадена за отбрана позицията отъ р. Черна (срещу с. Ивенъ) до Мала Рупа, дълга по въздушна диния 55 клм., а съ извивките, качванията и спущанията около 70 клм., което дава: единъ боецъ на два м., една картечница на 850 м. и едно орджие на 1000 м.

Очевидно е, че при такова слабо заемане на позицията не може да се очаква нито едно солидно укрепяване, нито една надеждна и сигурна отбрана, въпреки строгата заповѣдъ на командувачия XI армия отъ 9. октомврий № 318, *) въ която, между другото, е казано: „Задържането на сегашните позиции на XI армия е отъ решаващо значение. Ако тѣ бждатъ изоставени, то армията, както и съседната армия, ще изпаднатъ въ твърде тежко положение и ще бжде от-

*) В. И. А. — Дѣло XXXII, 30, а (листъ 393).

стѣпена земята, която е придобита за България съ толкова много скъпа кръвъ.“

Едновременно съ това искане, въ края на тая заповѣдъ отново се напомня: не било възможно поради трудния подвозъ на муниции, нашата артилерия да води борба всѣки пѣтъ съ неприятелската артилерия, когато тя бие нашата пехота; последната да се приучи да се пази отъ огъня на неприятелската артилерия съ добро укрепяване на позицията; артилерията ни да обстрелва противника, само когато той ни атакува.

Исканията на тая заповѣдъ бѣха трудносъвмѣстими: отъ една страна, искаше се да се укрепи добре позицията, което бѣ невъзможно, поради близостта на противника и голѣмия ѣ фронтъ, а отъ друга, да се задържа на всѣка цена, като се търси защита противъ неприятелския артилерийски огънь въ добрите закрития (скривалища, блиндажи и лисичи дупки), каквито нѣмаше, безъ да влиза нашата артилерия въ борба съ неприятелската за покровителствуване защитниците на позицията.

Какво е било състоянието на позицията Добро-поле — в. Сокол — в. Змеица, съ която се удѣлжи участъка на 2./3. бригада следъ падането на Каймакчаланъ и в. 1881, се вижда отъ повѣрител. рапортъ № 3082 отъ 9. октомврий на командира на бригадата *), въ който той пише:

„Артилерията на противника отъ к. 1881 фланкира позицията и бие цѣлия ѣ тилъ включително и пѣтя Ветерникъ — к. 1058. Освенъ това, вследствие постоянното изнасяне напредъ главната отбранителна линия, и вследствие каменистата почва, частитѣ нѣмаха възможность да укрепятъ добре висотата Добро-поле. Ненавсѣкжде има окопи въ цѣлъ ръстъ, а закрития противъ гаубичната артилерия на противника и ходове за съобщение свършено нѣма. Действително, сега се работи доста усърдно по укрепяването на позицията, обаче, отсъствието на необходимия инструментъ и трудното набавяне на необходимите материали отъ тила, както и недостатъчността на работните рѣце (защото фронта на бригадата по права линия е десетъ клм., а съ извивките повече отъ 15 и се заема отъ шестъ дружини), ми даватъ основание на твърдя, че и следъ единъ месецъ време не ще имаме една съвременна укрепена позиция, и че презъ всичкото това временеприятелската артилерия, особено гаубичната, ще ни причинява чувствителни загуби.

Въ случай пъкъ, че противникътъ съсрѣдоточи повече гаубична артилерия и предприеме решителни

*) В. И. А. — Дѣло XXXII, 30, а (листъ 386).

действия, много е съмнително дали ще можем да задържим позициите си, понеже той само с артилерията си ще ни изрине от окопите, без да дава да пукне пушка. Каквито контъратаки да предприемаме, успяхът ще бже временен, и частите постоянно ще се топят. Колкото и пехотни подкрепления да се изпратят, не ще помогнат за дълго и на своя ред и те ще се стопят от артилерийския огън на противника. Препоръчаният начин за действие — оставянето само на наблюдатели в окопите, а всичко останало да се държи назад, на закрито — ще е възможен, само когато позицията бже напълно укрепена. При настоящата обстановка, особено по отношение на Добро-поле, този начин на отбраната не може да се приложи, защото от к. 1881 неприятелът наблюдава, като на длан, позицията. Наистина, има тук-там закрити места, но големото количество на неприятелските аероплани, които всекидневно летят над позицията, ги откриват и обстрелват с бомби, които същевременно ръководят и насочват стрелбата на своята артилерия по тях, щом забележат и най-малкия признак за присъствието на наши части там.

По изброените по-горе причини, командирът на бригадата моли да му се дадат: две дълги орджия и три гаубични батареи за поставяне в респект неприятелската артилерия (дългите срещу к. 1881); 46. полк за усиление укрепването на Добро-поле; повече шанцов инструмент, цимент за бетонни постройки, бодлив тел и едно противоаеропланно орджия.

Командирът на дивизията намира изложеното в рапорта за основателно, но разчита, че всички чиновци от бригадата ще намърят у себе си сили и енергия за превъзможване трудностите.

Участъкът на позицията Пожарски-рид — Добро-поле (к. 1700) — в. Сокол до падането на Каймакчалан се само наблюдаваше от малки части, понеже срещу него противника не настъпва. По тая причина в тоя участък имаше тук-там построени само окопи.

Тая позиция бже избрана през месец юлий от началника на Щаба на 2./3. бригада, генерал-щабния капитан Буков, и командира на 2. пионерна рота от 3. пионерна дружина, военният инженер капитан Золотов. Тя почваше от Симеонов наблюдателен пункт, минаваше по малките отделни височини Власиева, Скалиста и Сипкава, разположени на 500—1000 м. под вододъла, от последната излизаше към вододъла (граничната линия) и, през Руйчетата, стигаше в. Сокол, откъдето, пречупвайки

се под остър жгъл (60°), следваше по гребена Змеица до линията на в. в. Търнава—Борец—Каменец. На фронта Симеонов наблюдателен пункт — в. Сокол местността, както пред позицията, така и зад нея, до вододъла, бже открита, с малки гънки зад височините Власиева, Скалиста и Сипкава и между тях. Навсякъде окопите бха построени по склонове, обрнати към противника и представлящи извънредно годни цели за артилерията.

Противникът се намираше на 100—500 м. от позицията непосредствено пред крайнината на гората, която покриваше местността зад него и даваше добри закрития за тила му. Позицията Гръцки-пост — Добро-поле — Сокол — Змеица след отстъплението на 46. полк на 6. октомври, от Пожарски-рид към Добро-поле, се зае от 49. полк, който от 7. октомври започна усилено да я укрепява.

На 14. октомври тя се зае от 46. полк, а 49. полк, който я отбраняваше дотогава, замина за бригадата си (3./2. бригада).

Понеже 46. полк бже ненадежден, а позицията на Добро-поле се считаше от големо значение *), командирът на дивизията изтегли постепенно 32. полк от позицията му Димова-поляна — Бюк-таш и на 21. октомври смени с него 46. полк, като остави последния в дивизионен резерв.

По тоя начин 32. полк последователно заема и отбранява позициите от фронта на дивизията: през юлий — Сборско — Преслап, които предаде на 24. полк; през август, септември и октомври — Бюк-таш — Ковил — Кукуруз — Димова-поляна — Баховски-рид — Петерник, част от която предаде на 11. полк (Бюк-таш — Ковил — Кукуруз), а част на 29. полк — Димова поляна — Баховски рид — Петерник и, най-сетне, от 21. октомври нататък — Гръцкия-пост — Симеонов наблюдателен пункт — Сокол — Змеица. Съ други думи, командирът на дивизията с тоя полк очерта по-големата част от позицията на дивизията и я затвърди за отбрана.

Когато този полк зае Доброполската позиция, на нея имаше само един ред окопи (не всички в дъл ръст), тук-там телени мрежи, без ходове за съобщения и съ започнати, но недовършени скривалища.

Оценката, която дава командирът на 32. полк за тая позиция, се вижда от повърителния му рапорт № 4490 от 22. октомври **), в който той пише:

*) В. И. А. — Дъло XXXVIII, 38, а (лист 157).

**) Пак тамъ.

„Позицията, която зае сега полкът, притежава всички качества на една крайно негодна и лоша позиция. Нейните недостатъци са следните:

1) Тя се вдава като човалъ към неприятеля, с два силно издадени жгли при в. Соколъ и към Пожарския ридъ.

2) Командува се от неприятелската позиция — от к. 1881, и се бие от неприятелските батареи, разположени на к. 1881, на в. Граждень, Пожарски ридъ и в. Голашъ съ фронталенъ фланговъ, косъ и тиленъ огънь.

3) Тилът на позицията е съвършено откритъ, и никакво движение денемъ е невъзможно, било напредъ към позицията, било назадъ. При единъ бой, който би изискалъ вкарването на поддръжките, последните ще бъдат унищожени от неприятелската артилерия преди да се доближат до окопитъ, а особено на участъка от в. Соколъ до жгъла, издаденъ към Пожарския ридъ, където окопитъ са снети на 100—800 м. по-долу от гребена на единъ голъ, откритъ и скалистъ скатъ.

4) Позицията няма даже една непрекъсната линия окопи. Направените тукъ-тамъ окопи са неусъвършенствувани, безъ траверси, блиндажи, ходове за съобщения, водостоци, лисичи дупки и пр. Заслони против артилерийски огънь също няма. Има започнати такива, но недовършени. Телени мрежи тукъ-тамъ поставени. За втора линия окопи и дума не може да става.

5) Тилът на позицията — Добро поле — е голъ, безъ гора, и сега, когато настъпи лошото време, тамъ върлува силенъ и студенъ вѣтръ, който се явява новъ факторъ за увеличаване лошите страни на позицията. Дърва трѣбва да се носятъ отдалечъ, но и да има такива наблизко, поддръжките и по-задните части не могат да палят огньовете, защото всичко се вижда, а неприятелътъ, където забележи хора и движение, хвърля снаряди.

6) Най-лошата страна на позицията е, че цѣлятъ и тилъ, а особено единственият ѝ път за подвозъ и отвозъ се силно обстрелва чакъ до в. Козякъ, т. е. на разстояние около десетъ и повече километри. По тая причина хранителни и фуражни запаси трѣбва да се подвозватъ съ нашия измършавѣл и слабъ добитѣкъ нощемъ. Също ноще трѣбва да се изнасятъ и ранените войници. Последните трѣбва цѣлъ денъ да чакатъ на превързочния пунктъ и, само по себе си се разбира, ако не умратъ до вечерята, ще бъдат изнесени презъ нощта. Сега, когато паднаха мъглитъ и почнаха дъждоветъ, нощемъ е такава тъмнина, че безъ освѣтление движението е невъзможно. За голѣмо съжаление, тъй-

мо сега няма газъ и освѣтлителни материали. Цѣлъ подвигъ е ноще да се отиде безъ освѣтление, или да се върне човѣкъ отъ позицията. Миналата нощъ, когато ходихъ към позицията, видѣхъ коняри и отдѣлни изгубени хора изъ гората и пропасти да викатъ и пиятатъ кжде е пѣтя. Тия хора се заблуждаватъ, защото ноще нищо не се види. Всѣки може да си представи кога и каква храна ще се подвози за хората при тия условия, и каква умора представя това движение за изнемошѣлия ни добитѣкъ. Но най-тежко е положението на ранените, които трѣбва да се изнасятъ. По причина на тия трудности хората ядатъ само суха храна (порции месо и хлѣбъ).

7) Мѣстата на нашата артилерия при такова издадено положение на позицията не позволяватъ да се произвежда такава точна и действителна артилерийска стрелба, каквато е оная на неприятеля. Това също влошава още повече положението на защитниците ѝ.

Заклучение. — Изобщо позицията притежава всички недостатъци на една лоша позиция. На нея полкътъ ще дава жертви, които биха могли да се оправдаятъ, само ако тя се заема временно и се очаква нейде другаде да се добиятъ успѣшни резултати, за да се напусне частъ по-скоро и се излѣзе отъ крайно трудното положение. Това не е само мое мнение, а мнение на всички, които са я видѣли.

Всички тия недостатъци се забелязватъ отъ моите подчинени офицери и войници и поставянето имъ на тая позиция имъ причинява тягостно впечатление, защото напуснаха своята добре подготвена и добре отбранявана позиция, за да заематъ една чужда, лошо избрана и неукрепена позиция по вината на тия, на които е било дългъ да я укрепятъ и отбраняватъ.

Като ценя високо живота на хората, които са ми повѣрени да командувамъ, защото безъ хора няма армия, моля разпореждането Ви, да се взематъ следните мѣрки поне за подобряването на позицията и облекчаването участието на защитниците ѝ:

1) Да се привлѣкатъ повече хора за укрепяването ѝ, особено за извършването на работите въ тила; за целта да се употребятъ дружините отъ 46. полкъ.

2) Да се назначи единъ воененъ инженеръ за ръководител на работите. Тукъ се представя случай за него да прояви своите познания и изкуство. Тази позиция, доколкото зная, е избрана, отъ капитанъ Золотовъ. Нему се налага дългъ да я укрепи.

3) Да се увеличатъ превозните средства на полка, като му се дадатъ коли, коне, катѣри, за да може да

се подвозват хранителни и бойни запаси до позицията, понеже добитъкът на полка е западнал, и при усилена работа ще измре. Ако това е невъзможно, то поне да се задължи интендантството да подвозва храни фураж до Кучков-камък.

4) Всички необходими материали и инструменти по смътката, съставена от военния инженер, да се отпускат навреме, за да върви работата възможно по-бързо и безспирно.

5) Да се усили артилерията въ участъка на позицията на полка с далекобойни и гаубични батареи, които да се поставят на позиции, от които да може да се действа и срещу неприятелската артилерия, а не да се оставя последната безнаказано да бие нашата пехота, както е сега.

6) Да се даде на полка една минохвъргачна команда (четири минохвъргачки, две за голъми и две за малки мини), понеже предъ Руйчето и Соколъ неприятелът си служи вече с минохвъргачки. Също така да се отпуснат и бомбохвъргачки поне по една на рота.

Тая позиция (отъ Гръцкия постъ до Змеица, включително) бѣше дълга по огнената линия 10—12 клм. и бѣше не само слабо заета и недобре укрепена, но и артилерийската ѝ отбрана не бѣше организирана. Належаща бѣ една пълна реорганизация на отбраната. Това ни накарва да дадемъ горечитирания рапортъ, като командиръ на полка, за да повдигнемъ въпроса за корегирането на Доброполската позиция, което неминуемо предизвикваше измѣнения въ позициитъ и на съседнитъ части. Обаче, командирътъ на бригадата посрещна неблагоприятно рапорта ни, и затова позицията остана така, както я бѣхме приели отъ 46. полкъ.

Ние стояхме на тая позиция 25 дни и отъ изучаването ѝ бѣхме дошли до заключение: 1) да се подготви и укрепи нова позиция задъ Доброполската, на линията в. Шейновецъ — Стоянова-височина — Змеица (срещу в. Търнова), отъ резервитъ на дивизията и бригадата и 2) когато позицията бѣде готова, да се напусне Доброполската, и да се заеме новата. Ако бѣхме останали по дълго време на Добро-поле, може би, щѣхме да успѣемъ да се възприеме горната корекция, въпрѣки изричитъ заповѣди отъ армията и дивизията — отъ заетитъ позиции да не се отстъпва ни крачка назадъ.

Освенъ изброенитъ въ рапорта ни недостатъци на Доброполската позиция, които ние видѣхме още при заемането ѝ, по-сетне, следъ нѣколко дни, когато въ бойоветъ почна да взема участие и артилерията, ние можахме да констатираме и другъ единъ голѣмъ недостатъкъ на тая позиция: невъзможно бѣ да се дава преграденъ огънь отъ батареи-

тѣ. Въ участъка на полка имаше три полски, една гаубична и една планинска батареи, разположени на 1000—1500 м. задъ пехотнитъ окопи. Като изключимъ гаубичната батарея, полскиятъ (три батареи), поради полегатата си траектория и голѣмия наклонъ на мѣстността предъ пехотнитъ окопи, не можеха да дадатъ преграденъ огънь на фронта Гръцки-постъ — в. Соколъ. Тия батареи можеха да дадатъ преграденъ огънь (фланговъ) отъ позициитъ, които заемаха, само предъ участъцитъ на съседнитъ части (къмъ Петерникъ, предъ 29. полкъ и къмъ Търнава, предъ 3./2. бригада) и обратно, преграденъ огънь — предъ Доброполската позиция можеха да даватъ батареитъ отъ тия участъци. Такова едно кръстосано действие на артилерията е съпроводено съ голѣми неудобства, както въ командването, така и въ техническо артилерийско отношение: трудно наблюдаване, незабелязване сигнала за откриване огъня, дълги телефонни линии, изложени на прекъсване отъ неприятелския артилер. огънь, и др. Въ такива случаи единственото най-целесъобразно разположение на артилерията е да се кхсатъ батареитъ по взводно и по орждеино и да се разполагатъ като окопни орждия въ издаденитъ жгли на позицията за разположение представяха издаденитъ жгли при Пожарски-ридъ и в. Соколъ.

По тая начинъ ние бѣхме използвали 2./3. и 3./13. планински батареи на в. Ковилъ и 5./3. планинска батарея на в. Змеица. Наистина, тѣ не бѣха въ самитъ окопи на пехотата, но близо до тѣхъ, и, макаръ да имъ бѣха дадени доста голѣми участъци за преграденъ (фланговъ) огънь (около два клм. на батарея, или 500 м. на орждие), тѣ изпълняваха отлично назначението си.

За да може дасжди читателътъ колко слабо бѣше организирана артилерийската отбрана въ участъка на Добро-поле, ние привеждаме заповѣдта по 16. артилерийски полкъ отъ 12. октомврий № 5, издадена специално за даване преграденъ огънь, въ изпълнение заповѣдта отъ началника на дѣсния подучастъкъ № 3142 *).

Споредъ тая заповѣдъ на началника на артилерията въ 2./3. бригада, артилерията образуваше 4 групи:

Първа група на подполковникъ Симеоновъ (отъ 10./16., 12./16. и 3./6. полски и 4./2. гаубична батареи), разположена на Добро-поле и Ветерникъ, имаше задачи: 10./16. батарея да обстрелва подстъпитъ къмъ Добро-поле, Пожарски-ридъ и Междинния-гръцки-постъ; 12./16. батарея (раздѣлена по взводно) — единиятъ взводъ да бие долината предъ Змеица и Търна-

*) В. И. А. — Дѣло XXXVIII, 38, а. (листовете 119 и 153).

ва, Пожарски-ридъ и подстъпитъ къмъ Добро-поле, а другиятъ — подстъпитъ къмъ Соколъ, Пожаръ, долината на Пожарски-ридъ; 3./6. батарея — Пожарски-ридъ подстъпитъ къмъ Добро-поле, в. Голашъ и Междинния-гръцки-постъ до Петерникъ; 4./2. гаубична с. с. батарея — гънкитъ около Соколъ, Пожарската долина, Пожарския-ридъ, с. Пожаръ, долината между Междинния-гръцки-постъ и в. Голашъ до Петерникъ.

Втора група на майоръ Зюмбюлевъ отъ 9./16., 11./16. полски и 6./2. гаубична батареи, на позиция на Петерникъ и Баховски-ридъ, имаше задача: 9./16. батарея съ едно орджие да бие Пожарски-ридъ и подстъпитъ отъ него къмъ Добро-поле, а съ другитъ две орджия неприятелскитъ батареи въ Мъгленската долина, склоноветъ на Ковилъ и Биюкъ-ташъ; 11./16. батарея съ три орджия да обстрелва Пожарски-ридъ и подстъпитъ отъ последния къмъ Добро-поле, като, при нужда, обръща тия орджия къмъ важната за момента посока; 6./2. гаубична батарея обстрелва неприятелскитъ батареи въ Мъгленската долина, подстъпитъ на Баховски-ридъ, Димова-поляна, Ковилъ, Биюкъ-ташъ и доловетъ на Сушица и Кара дере, а, при нужда, повръща единия взводъ за биене Пожарски-ридъ и подстъпитъ отъ него къмъ Добро-поле и Междинния-гръцки-постъ.

Трета група на поручикъ Гачевъ отъ 3./13. и 2./3. план. батареи, на в. Ковилъ, да дава преграденъ огънь предъ Баховски-ридъ, Димова-поляна, Кукурузъ, Ковилъ, Биюкъ-ташъ.

Четвърта група на майоръ Поповъ отъ 3./3 и 5./3. планински батареи, на позиция на Търнава и Змеица, да дава преграденъ огънь предъ Змеица, Соколъ и Търнава.

И тукъ, както и въ една по-раншна заповѣдь, се даватъ общи и разтегливи задачи. Всѣка батарея има по нѣколко задачи. Самата позиция не е раздѣлена на участъци, на батареитъ тѣ сж дадени точно опредѣлени ивици, въ които тѣ трѣбва да даватъ преграденъ огънь. Изобщо може да се каже, че артилерийската отбрана съ тая заповѣдь не бѣше уредена. Ние почувствувахме това още въ първитъ дни на Добро-поле. Наистина и артилерията бѣше твърде малко, за да може да даде една силна огнева преграда предъ позициитъ (едно орджие се падаше на 500 метра фронтъ — 20 орджия на 10 клм.), но и онова, което можеше да се направи, не бѣше направено. Най-малко, за да може тая заповѣдь да се изпълни, бѣше необходимо управлението на всичкитъ батареи да се води отъ началника на артилерията въ бригадата, който да вижда цѣлия фронтъ и да насочва огъня споредъ нуждата, което въ случая (при голѣмия фронтъ на бригадата) бѣ невъзможно.

Всички данни, изнесени следъ пробива на Добро-поле, твърдятъ за една несъстоятелна организация на артилерий-

ската отбрана. Авторътъ на книгата „La rupture du front bulgare“, майоръ Казей, който описва действията на 17. колониална дивизия при атаката на Добро-поле на 15. септемврий 1918 г., пише, че французскитъ пехотни части, настѣпващи отъ Голашъ къмъ Гръцки-постъ, достигнали теленитъ мрежи, безъ да срещнатъ какъвто и да било преграденъ огънь отъ наша страна. Изглежда, че тоя извънредно важенъ въпросъ отъ 1916 год. до септемврий 1918 год. не е получилъ едно правилно разрешение.

Укрепяването на позицията при близостта на противника, умората на хората, които трѣбваше нощемъ да работятъ, а денемъ да се биятъ, каменистата почва и липсата на инструменти и материали, бѣше извънредно трудно безъ помощта на други неангажирани съ обраната части. Тази позиция, която зае, укрепява и отбранява презъ 1916 год. самъ 32. полкъ, презъ 1917 год. бѣше заета отъ 2¹/₂ полка (30. 10. и частъ отъ 28.)

Върѣвки всички най-строги искания, както отъ командувачия XI армия, така и отъ командира на дивизията и по-долнитъ началници, укрепяването на позицията на 2/3. бригада отиваше много бавно и частитъ продължаваха да даватъ чувствителни загуби. Напраздно командувачиятъ армията сочеше за примѣръ укрепяването позицията при Дойранъ. Желание имаше у всички офицери и войници да се укрепи солидно позицията, защото всички страдаха отъ незавършеното ѝ укрепяване, но условията, които изброихме, прѣчеха за това — частитъ бѣха обречени по една фатална неизбежностъ да страдатъ и да се топятъ. Това се вижда най-добре отъ следната таблица за загубитъ презъ месецитъ октомврий, ноемврий и декемврий въ 29. и 32. полкове:

Части	октомврий		ноемврий		декемврий		всичко	
	офицери	войници	офицери	войници	офицери	войници	офицери	войници
29. полкъ	4	605	2	224	2	122	8	951
32. полкъ	3	218	3	92	—	59	6	369
Всичко	7	823	5	316	2	181	14	1320

Тая таблица показва, от друга страна, че постепенно съ напредване укрепяването и загубитъ намаляватъ: отъ 823 презъ октомврий, спадатъ на 321 презъ ноемврий, и на 181 презъ декемврий. Не ще съмнение, че и настъпната зима презъ ноемврий и декемврий ще е оказала влияние за намаляване загубитъ, поради невъзможността да се водятъ бойни действия.

По-големитъ загуби на Ямболския полкъ се даваха на Баховския-ридъ и на Димова-поляна, кждето защитниците страдаха не само отъ неприятелския артилерийски огънь, но и отъ минния огънь на противника, който се намираше на 50—100 м. отъ нашитъ окопи.

За да се види по-нагледно до каква степен по-добре укрепенитъ позиции сж повлияли за намаляване загубитъ, привеждаме за сравнение долната таблица за убититъ и раненитъ въ 3. дивизия презъ 1916 и 1917 год.*).

Части	% върху списъчното състояние						Забележка
	1916 год.			1917 год.			
	офицери	войници	всичко	офицери	войници	всичко	
11. полкъ	87·8	64·2	64·5	14·6	17·4	17·3	Сведения за 1917 год. нѣма
24. полкъ	37·5	20·4	20·8	28·3	12	11·9	
29. полкъ	28	52·5	48·3	10·7	14	13·8	
32. полкъ	24·1	33·1	33	12	17·7	17·6	
45. полкъ	8	9·7	9·7	11·7	5·8	5·9	
46. полкъ	68·2	50·4	50·6	1·8	0·9	0·9	
6. артилер. полкъ .	34·2	13·3	13·7	—	—	—	
16. артилер. полкъ .	11·1	4·8	4·9	—	—	—	
80. полкъ	—	—	—	—	0·8	0·8	
Срѣдно въ дивизията	38·9	36·5	36·5	7·7	10·7	10·6	

*) В. И. А. Анкета отъ генералъ Кутинчевъ. Дѣло V, а, 63 (показания на дивизионния лѣкаръ д-ръ Стояновъ).

Таблицата показва, че загубитъ въ убити и ранени презъ 1917 год. сж били около 4 пжти по-малко, отколкото презъ 1916 г. Отъ сжщата се вижда, че 11., 29., 32., и 46. полкове, които за 5 месеци отъ 1916 год. сж дали повече отъ 25% убити и ранени, трѣбваше да се считатъ части, извадени отъ строя. Тия полкове, макаръ и да бѣха попълнени въ края на годината до нормалния си съставъ, при невъзможността да се смѣняватъ и оттеглятъ назадъ за почивка и обучение, не можеха да се считатъ напълно годни за бойни действия.

Въ това време, докато презъ 1917 год. числото на убититъ и раненитъ намалява, числото на болнитъ, въ сравнение съ това презъ 1916 г. се увеличава около 2 пжти (презъ 1916 г. е било срѣдно въ дивизията 16%, а презъ 1917 — 33%). Това показва, че жизненитъ условия презъ 1917 год. (храна, облѣкло, жилища, снабдяване, санитарни условия и др.) сж се значително влошили, което, вѣроятно, е оказало своето влияние върху морала на войскитъ.

За 1918 год. сведения за убититъ, раненитъ и болнитъ до пробива на Добро-поле нѣма, но трѣбва да се допусне, че тѣ сж били приблизително еднакви съ тия презъ 1917 год. и сж имали върху духа на войскитъ сжщото влияние.

Какво е представляла отъ себе си Доброполската позиция, особено смѣкнатитъ на 500 м. и повече подъ вододѣла окопи, ходове за съобщения, скривалища, телени мрежи и пр., всѣки ще резбере, като прочете статията „122. французка дивизия въ сражението при Добро-поле“ отъ французкия капитанъ Риниери (Военно-исторически сборникъ, кн. 7. и 8., год. I, преведена отъ капитанъ Р. Бановъ).

Отъ тая статия се вижда, че планътъ за атаката на Добро-поле, особено въ участъка на в. в. Скалиста и Сипкава, намиращи се предъ к. 1700, е билъ разработенъ въ най-малки подробности. Въ него се отива дотамъ, че се опредѣля даже следъ колко време да се заеме атакувания обектъ (известенъ окопъ) и съ каква бързина (колко крачки въ минутата) да се движатъ нѣкои части. Такъвъ планъ не е изпълнимъ, даже когато нѣма противникъ. Но въпрѣвъ не е изпълнимъ, даже когато нѣма Добро-поле, само благодарение на откритото разположение на нашитъ позиции по голитъ склонове на височинитъ, кждето всичко се вижда и подава на смѣтка. Такъвъ планъ е невъзможно да се състави и изпълни за една позиция, разположена на топографическия гребенъ (окопи само за наблюдателитъ) и по-назадъ, защото нейната дълбочина (втората и третата линия окопи, телени мрежи, ходове за съобщения, картечни гнѣзда, закрития за минохвъргачкитъ и бомбохвъргачкитъ, скривалища за хората и др.) не ще се вижда, нито ще може да се фотографира отгоре, ако е добре маскирана.